

HÍD Ez a nyugtalanság meg a világgal és a körülményekkel való elégedetlenség nemcsak hogy alkotóerőt kölcsönöz az emberi közösségnek, hanem ez adja meg azt a légkört is, melyben létre jöhet korunk nélkülözhetetlen, új és egyetemesebb erkölcsse

2

D. Čosić • A szellem világközössége felé

TARTALOMMUTATÓ

- | 165 | *Dobrica Ćosić* A SZELLEM VILÁGKÖZÖSSÉGE FELÉ
- | 175 | *Gömöri György* EMLÉKSOROK T. S. ELIOTRÓL
- | 178 | *T. S. Eliot* EAST COKER
- | 180 | *Milan Dedinac* versei
- | 183 | *Torok Csaba* AJÁNLOTT LEVELEK
- | 191 | *Fehér Ferenc* versei
- | 193 | *Eörsi István* versei
- | 196 | *Barlai József* versei
- | 198 | *Monoszlóy M. Dezső* KÖZGYÜLÉSEN
- | 200 | *Major Nándor* DÉL
- | 211 | *Tolnai Ottó* FOTORIPORTEREK
- | 215 | *Deák Ferenc* UTAZÁS A NEGYEDIK DIMENZIÓBA
- | 229 | *Herbert Grün* BEETHOVEN HALOTTI MASZKJA
- | 234 | *Bori Imre* TETTEK ÉS IRODALOM
- | 244 | *Sinkó Ervin* AZ IRODALOM KÖNYVE
- | 253 | *Saffer Pál* NEMZETKÖZI MŰFORDÍTÓI ÉRTEKEZLET
- | 255 | *Kardos László* A MŰFORDÍTÁS KÉRDÉSEI
- | 272 | SZEMLE (*Juhász Géza, Major Nándor, Bori Imre és Bálint István* jegyzete)
- | 282 | KRÓNIKA

HÍD IRODALMI, MŰVE-
SZETI ÉS TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
/ ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXIX. ÉVFOLYAM. 1965.
2. SZÁM. FEBRUÁR. /
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY (FŐ- ÉS FE-
LELŐS SZERKESZTŐ), BO-
RI IMRE, FEHER KÁLMÁN
(SZERKESZTŐ), MAJOR
NÁNDOR, VUKOVICS GÉZA

A SZELLEM VILÁGKÖZÖSSÉGE FELÉ

Dobrica Ćosić

I.

Aligha tagadhatja valaki, hogy a világ az utóbbi évtizedekben alapjaiban megváltozott, és olyan gyorsan változik ma is, hogy a múlt, a történelem determinánsai vagy egészen fakók már, vagy pedig annyira átalakultak, hogy a letűnt idők százados igazságai manapság nemcsak érvényüket veszítették, hanem — gyakran — gátolják is, hogy adekvát és pozitív megoldásokat leljünk az emberi lét új feltételei közepe. Az egész mai civilizált és művelt világ kifelé tart a szellem ismert gravitációs rendszeréből, a századokon át örökérvényűnek tetsző törvények és rend hatósugarából. Felmondta a mozgás és a viszonyok megszokott rendjét, megváltozott a ritmusa, nagy, izgalmas, szédítő bizonytalanságba lendült; lélegzetelállító magasságok, izgalmas új horizontok tárulnak elénk, és ebbéli zavarunkban nem érkezünk, hogy számotvessünk magunkkal és a történelemmel.

Az élet sok megnyilvánulásában és területén a hagyomány elvesztette teremtőerejét. Innen ered az az általános törekvés, hogy föladjunk bizonyos eszméket, megszabaduljunk a dogmáktól és tanoktól, a múlt értékrendszerétől; általános lett a társadalommal, a renddel és törvényekkel való szembeszállás; általános jelenség, úgyszintén, a szubjektívizmus és a nihilizmus a történelemhez és a világhoz való viszonyunkban. Nemcsak a két világháború, a fasizmus szörnyűségei, Sztálin önkénye meg az áldemokráciák sokféle szabadságmegcsúfolása és bűnei, valamint a lehetséges atomháború apokalipszisétől való félelem rántotta ki a többé-kevésbé biztos talajt korunk emberének lába alól. Nemcsak a háborúk, pusztítások, krematóriumok, koncentrációs táborok, sztálini pörök, Hirosima tragédiája, Ázsia és Afrika

elsődleges feladata ma; annyi, hogy valami új és rendkívüli energiára van szükségünk, hogy pórázon tartsuk. Ez a tény döntő jelentőségű a világ jövőjére nézve. Az ember létezése óta először fél igazán az általános pusztulástól, először hisz igazán a világ totális pusztulásának lehetőségében; mi, ennek a bolygónak a lakói, ilyen értelemben egyaránt félünk a haláltól. Először a történelemben mindannyian egyenlők vagyunk az ilyen halál előtt, s ez — bizonyos tekintetben — az emberi közösség legnagyobb és legmesszehatóbb erkölcsi haladása. Ez a tény döntően befolyásolja civilizációnk erkölcsi, szellemi és intellektuális klímáját meg mentalitását, és eszerint korunk belső berendezkedését is; úgyszintén rámutat arra is, hogy feltétlenül hozzá kell látni az emberiség közös jövőjének felvázolásához.

A homo sapiens, különben, mint tudjuk, egész múltjában mindig a halálnak dolgozott; talán éppen legtöbbit a halálnak; tudásának és alkotókészségének legjavát állította a halál szolgálatába, úgy tetszik. Akkor is, amikor védekezett tőle. Talán legnagyobb és legidőtállóbb művészi alkotásainknak is a halál motívuma az ihletője. A halál tehát, kétségtelenül, a történelem felmérhetetlen jelentőségű alkotó tényezője.

Ám ennél a sovány vigasznál sokkal fontosabb szem előtt tartani a következőket: civilizációnkban a halál előállításának megvan a maga megfelelője az élvezetek és örömök előállításában. Úgy tetszik, más és korábbi civilizációkban meg korokban ez az egyensúly nem volt meg. Igen, az emberek egyetlen korban sem voltak olyan gazdagok halálban, mint manapság, de az élvezethajszolás lehetőségeiben sem. Ezek az ellentétek minden tekintetben kiegészítik egymást az okokban, a tartalmakban és következményekben. A halál ipara meglelte ellensúlyát az élvezeti cikkek iparában. De tévednénk, ha azt állítanánk, hogy ez a két ipar, a halál és az élvezetek ipara, egyszerűen korunk anyagi-műszaki színvonalának a kifejezője. Nem. Ennek a jelenségnek az okait és következményeit nem lehet racionális szempontok szerint megítélni. Mindebben mélyebb, titokzatosabb, irracionálisabb motívumok és tényezők is közreműködnek. Könnyen felfedezünk ezzel kapcsolatban még egy kiegészítő szabályosságot: demokratizálódott a halál, demokratizálódottak az örömeket és élvezeteket nyújtó cikkek is. Az ilyen élet- és társadalmi feltételeknek aztán megvan a maguk szellemi visszhangja, eszmei tükröződése is. Egy hedonista és nihilista világérzés, ez az, ami ebben a szellemi éghajlatban, alkalmazott és demokratikus formában oly erőteljesen kifejezésre jutott. Ez a két világnézet, ez a két állásfoglalás hatja át civilizációnkat. Korunk emberének érzékisége és nihilizmusa minden tekintetben egymást kiegészítő és elválaszthatatlan jelenségek; testvérek szinte; ugyanazoknak a társadalmi-történelmi és lélektani tényezőknek az eredői és ellentmondásai; a korszellelem ellenpontjai a nagy föllendülés és a társadalmi meg a személyi hatalom óriási felhalmozódásának korában, amikor a halál állandóan jelen van és azzal fenyeget, hogy megszakít minden kontinuitást.

Ezért úgy tetszik, a hagyományos optimizmussal nem sokra jutunk. Csupán azzal, hogy bízunk, lehetetlen alkotó módon építeni a világ jövőjét és megoldani lényeges problémáit. Határozott, de nem oktan kétkedéssel kell fogadnunk az ember valamennyi szándékát, még jó-

szándékát is. Múlhatatlanul radikális bírálóat alá kell vennünk az összes kinyilatkoztatott eszményeket. Az ember soha nem látott erőre tett szert, és nem hihetünk csak a szavának. Az egész történelem erre int.

Az élet vagy halál válaszutján nem nehéz választani, bármely eszmei állásfoglalásból indulunk is ki. Történelmünknek nem ez az igazi dilemmája; ezt, legtöbbször, csak úgy eszelik ki, hogy a helyzet páto-szával eltereljük a figyelmet az igazi gondokról. Megvan az okunk rá, hogy a halál tekintetében való bőségünkről társadalmilag reálisabb és egzisztenciálisabb szempontból gondolkodjunk. Tudniillik: a halál elválaszthatatlan a hatalomtól; az, hogy létezik egy ilyen nagy, általános halál, magától értetődően feltételezi az emberek fölötti korlátlan hatalmat is. Annak a hatalomnak, amely ura egy ekkora halálnak, szükségszerűen uralkodnia kell az embereken is, hogy korlátozza szabadságukat, béklyóba verje alkotó kezdeményezésüket, megnyesegesse örömeiket. Az ilyen hatalom velejárója, hogy ma kis szabadságok és apró jogok léteznek a legdemokratikusabb társadalmakban is. Ezért aki manapság több szabadságot és új szabadságokat áhít, annak a halál ellen kell harcolnia, a halál mindenhatósága és szüntelen jelenléte ellen. A halál elleni harc és az emberiség általános, társadalmi meg szellemi felszabadulásáért való harc elválaszthatatlanok manapság. Ezt a harcot pedig, hisszük, a tudomány vívhatja meg legsikeresebben; ugyanaz a tudomány, amelyik fejünkre idézte ezt az ekkora halált. Ehhez a harchoz az embereknek egy újfajta hősiességre lesz szükségük. Ezt is megadhatja a tudomány. Ugyanaz a tudomány, amely annyi rettegést és bizonytalanságot hozott életünkbe. Az egyetemes tudomány kell hogy legyen ma a társadalmi viszonyok konkrét humanizációjának hordozója, a szabadság és az erkölcsi értékek megteremtője. Mert a tudomány nemcsak foglalkozás, nemcsak társadalmi réteg, nemcsak a kiválasztottak adottsága és joga; a tudomány ma az egész emberiség világérzése, a haladás és a világ sorsának fontos tényezője. Ha a tudósok mint a leghatékonyabb emberi képesség hordozói az új felismerésekkel és igazságokkal egyidőben nem törekszenek az új történelmi és társadalmi tudat kifejlesztésére is, ha nem munkálkodnak az ember társadalmi felszabadulásán, ha nem segítik az emberiséget, hogy megszabaduljon nemcsak az éhségtől, nyomortól és tehetetlenségtől, hanem a függőségtől, alárendeltségtől, államrendszerek tirannizmusától, tőkétől, teológiától, haszonelvű ideológiáktól, oligarchiától, bürokráciától, a „vezérektől” is, ha tehát nem fáradoznak azon, hogy megszűnjön az embereken való mindenféle uralkodás, mindegy, kié és kinek a nevében, akkor megtörténhet, hogy alkotó munkásságukkal nemhogy enyhítenék az emberiség szerencsétlenségét és szenvedéseit, hanem még csak fokozzák a bizonytalanságot.

III.

Egyre erősebb bennünk az a meggyőződés, hogy korunk sok kérdésének megoldása éppen a tudomány helyétől és társadalmi helyzetétől függ, attól, hogyan fogják fel maguk a tudósemberek társadalmi

szerepüket, milyen koncepciókat vallanak. A tudomány egyetlen társadalmi rendszerben sem önállósult; mint társadalmi tényező sohasem kapta meg azt a helyet, mely az ember és a közösség életében betöltött jelentős szerepénél fogva megilleti. A tudomány ma még nem szabad; sem anyagi, sem társadalmi helyzete nem engedi meg, hogy önállóan határozza meg céljait és feladatait, új értékeket teremtve mindig általános emberi síkon, az egyetemes humanitás javáért. Rendszerint az állam utilitáris követelményeinek, pártpolitikának, a pénzemberek, a beruházó kívánságának, az uralkodó ideológiának van alárendelve. S csupán akkor nincs így, ha a tudomány szabadsága megfér az uralkodó politikai alakulat érdekeivel, ha eredményei és törekvései nem veszélyeztetik a meglévő politikai struktúra és a vezető társadalmi erő közvetlen érdekeit. Az ilyen tudomány, a politikának alárendelt tudomány nemcsak hogy nem hozott semmi jót az emberiségnek, hanem — gyakran — inkább megcsúfolása volt a tudománynak és az emberiségnek is, sőt, nemegyszer a történelemben, egyenesen a zsarnokságot, a háborút, a halált szolgálta. A tudomány társadalmi helyzete a két domináns politikai világrendszer egyikében sem arányos a mai tudomány igazi társadalmi jelentőségével és társadalmi-történelmi felelősségével. Valamennyi társadalmi rendben a politikai és eszmei pragmatizmus hordozói azokat a tudományágakat és megoldásra váró feladatokat részesítik előnyben, amelyek — érdekeknek megfelelően — mindenekelőtt a saját ideológiai és politikai elképzeléseik homlokterében vannak. A társadalomtudományok és a bölcelet, a humanista gondolat egésze, vagy megfeneklettek, vagy válságban vannak, annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló szubjektív erők és a társadalom általános szükségletei szerint sokkal nagyobb anyagi és társadalmi támogatást érdemelnének és az emberiség értékteremtő törekvéseinek csúcaiban lenne a helyük. A kritika mint a társadalomtudományok, a filozófia és más humanista tudományágak lényeges alkotóeleme nehezen egyeztethető össze az uralkodó alakulatok eszmei és politikai elképzeléseivel. Másrészt hiába fektetnek annyi pénzt, annyi anyagi eszközt a tudományos élet fejlesztésébe meg a tudósok életkörülményeinek javításába, az ügysem fejezi ki mindig és kétségtelenül az illető kormány törődését a tudománnyal. Ez gyakran nem más, mint annak a kellemes, az ambíciókkal megbékélt konformizmusnak a melengetése, amilyennel a tudomány legmagasabb csúcaiban is találkozhatunk.

Ha a világ tudósgárdája nem tesz meg mindent önálló társadalmi szubjektuma kialakításáért, az objektív, egyetemesen emberi társadalmi kritériumok megállapításáért és érvényesítéséért, azért, hogy szabadon és világosan megnevezze feladatait, hogy felismeréseivel és vízióival befolyásolja a társadalom, a gazdasági és művelődési élet irányvételét, ha a tudós emberek öntudata nem válik társadalmilag és eszmeileg hatékonyá, nekünk igen sok okunk van rá, hogy nyugtalanokdjunk és aggódjunk civilizációnk jövőjéért.

Ez a bizonytalanság és a jövőtől való rettegés akkor sem csökkenne, ha a társadalom és annak politikai tényezői magukévá tennék a tudomány sok képviselőjének technokratikus és — szerintük — mindent megoldó műszaki elképzeléseit, amit a válságban levő ideológiák és

minden rendszer politikai bürokráciája mind gyakrabban meg is tesznek. Sok uralkodó politikai erő éppen a technokratikus elképzelések és műszaki tervezetek örvén próbálkozik manapság népe és a történelem előtt igazolást lelni zsarnokságára, erkölcsi vereségeire, a humanista célok és eszmények elárulására. A technokrácia ma a zsarnokság megbízható és használható szolgája; a zsarnokság, nem a szabadság a technokrácia érvényesülésének legkedvezőbb közege. Ha netalán a világ technokratikus és műszaki elvű megszerzése valóra válik, akkor századunk végén a gondolkozó emberek joggal, de egyúttal rezignáltan mondhatják majd Nietzschevel: igen, isten meghalt, csakhogy az ember is képtelen élni.

A tudomány tökéletes beleágyazódása a társadalmi élet egészébe, objektív anyagi és politikai feltételek létrehozása a tudomány komplex társadalmi szerepének gyakorlásához; különösen kritikai szellemének ápolása, amikor a tudomány a társadalmi gyakorlat bírálója és egyzersmind alakítója is; olyan feltételek teremtése, amikor a tudományos igazságok akadálytalanul objektív erkölcsi igazsággá válhatnak, amikor a tudományos felismerés és maga a tudomány az egész társadalom szellemi tartalmát képezi, s végezetül, amikor a tudományos igazságok olyan általános érvényű értékekké lesznek, hogy meghatározzák a társadalmi és az emberek közötti viszonyokat, az emberek elvi állásfoglalását és magatartását, — ez ma a legnagyobb, rendkívül nehezen teljesíthető feladat, ám olyan cél és program, mely korunk elengedhetetlen szükségszerűsége. Megvalósulása radikális változásokat igényel a társadalmi struktúrában, új társadalmi elképzelések, új civilizációs célok kialakulását. Minden tekintetben lassú és bonyolult folyamat ez.

Különben nehezen hihető, hogy a technikai civilizáció, grandiózusan és szükségszerűen, egyetemes humanista civilizációvá alakul. Különben, korunk minden bősége, sokféle kényelme és élvezete ellenére, amelyek mind a tudománynak és alkalmazásának köszönhetők, a világ gyarlósága és emberi problematikája nemcsak hogy nem enyhül, hanem tragikusan még növekszik. Másképp nehezen hihető, hogy az emberiség egzisztenciális problémáit — az éhséget, a létfenntartás legelemibb eszközeinek hiányát, a primitív életfeltételeket, a szellemi és erkölcsi nyomort és így tovább — sikerül gyorsan és hatásosan megoldani; az történik majd, hogy korunk megannyi tragikus paradoxona és lesújtó ellentmondása mindenható századunk erkölcsi vádirata lesz. Mert bűnből és szenvedésből még mindig több van ebben a mi világunkban, mint örömből és boldogságból, tekintet nélkül a XX. század elviharzott hat évtizedének rendkívüli, lenyűgöző anyagi-műszaki és műveltségbeli haladására.

IV.

Alvin Weinberg amerikai tudós és Leonid Leonov szovjet író, két különböző eszmei állásfoglalásból kiindulva, de a meggyőződés egyazon tüzével egyazon kérdést feszeget. Szerintük a világ jövőjének alapvető problémája a túlnépesedés. Mi lesz alig néhány évszázad

múlva húszmilliárd lakosú bolygónkkal, mert annyian leszünk rajta, amennyiben — természetesen — nem ritkítják meg a lakosságot néhány atombombával, vagy ha nem szabályozzák a születéseket? Hogyan jutnak elegendő élelemhez az emberek, hogyan láthatják el magukat minden más szükségessel, hol lakjanak, mit dolgozzanak? Igen, mit dolgozzanak? És melyik társadalmi-politikai rendszer lesz az uralkodó? Hogy ne kapjunk hajba a kommunizmus körül, valóban, mi lesz akkor a szabadság és egyáltalán lehetséges lesz-e? Igen, milyen lesz akkor ez a mi szent, tragikus, öröktől fogva áhitott szabadságunk?

Egy konkrét tényt kell ebben a pillanatban előrebocsátanom. Jelentősége is olyan, hogy mindezekkel a kérdésekkel szemben előnyben kell részesíteni. Mert hiába minden ellenvetés: az emberiséget gyorsan és feltartóztathatatlanul egyazon gond, egyazon feladatok egyesítik; minden antagonizmus és különbség ellenére mind jobban gyökeret ver az a meggyőződés, hogy az emberiség létkérdéseit ugyanazokkal az eszközökkel kell megoldani: a tudomány és a technika segítségével, mindegy, hogy a lét folytatásához szükséges energia biztosításáról, vagy a társadalom, valamint az élet és a civilizáció fenntartásához feltétlenül szükséges intézmények megszervezéséről van-e szó. Különbség leginkább csak annak eldöntésében mutatkozik, hogy mely tudományágot részesítsük előnyben, illetve melyiktől ne kérjünk tanácsot, melyikre hallgassunk kevésbé. A mai eszmei szembenállást ezért át kell hidalni az eszmék nagy reneszánszával, az emberi tudat és mentalitás felszabadításával a régi egoista korok előítéleteitől, az egyetemes emberi közösség ideológiájának és társadalombölcséletének megalapozásával és újraalkotásával túl kell haladnunk őket. Csupán bizonyos filantróp és kozmopolita eszmék, amelyek — állítólag — jobbá teszik az embereket, mint amilyenek, jókká és emberbarátokká, amilyen csak a kisebbség, internacionalistákká, amilyenek csak kevesen lehetnek és kevesen akarnak lenni, egymagukban nem hozzák meg a történelem átalakulását. A történelem újjászületése mindenkéltől a csalhatatlan és megvesztegethetetlen életösztön hatására, az élet egységes és egymást kiegészítő anyagi és termelési alapjának hatására, a civilizáció egységesített struktúrájának hatására fog megtörténni, melyben az emberi és társadalmi viszonyok mindinkább egyazon, egységes tényezőktől függnének. Ez nem jelenti azt, hogy egy ellentétek nélküli világban hiszünk, amelyben nincs különbség, nincsenek dilemmák; ez csak azt jelenti, hogy meggyőződésünk szerint feltétlenül át kell hidalni a meglévő ellentéteket, különbségeket és dilemmákat, ugyanakkor pedig egy más világ körvonalait sejteti, mely „magasabbrendű”, másféle antagonizmusokkal, különbségekkel, emberi dilemmákkal és bizonytalanságokkal teljes.

A mind gyorsabban és mind sokoldalúbban kialakuló egységes világ csak látszólag, bizonyos elemi és anyagi feltételezésekben, csak kezdetlegességében, első szakaszában olyan, mintha elveszítené a különféle történelmi, nemzeti, földrajzi, művelődési feltételek és determinánsok által teremtett sajátos vonásokat. A világ nem azért egyesül, hogy mindannyian mindenben egyformák legyünk; a világ azért egyesül, hogy a népek és emberek társadalmilag és erkölcsileg egyenrangúak

legyenek, szabadon különbözzenek, szabadon nyilváníthatassák nemzeti, társadalmi, műveltségi és egyéb sajátosságaikat, hogy végre is minél jobban, alaposabban megismerjük egymást, egyenként és együttvéve.

A kultúra egyetemességét, azt hiszem, helytelen volna úgy értelmezni, hogy az valami egységesített, uniformizált, holmiféle „kiber-netikus kultúra”; nem, ezen olyan tárgyi feltételek létrejöttét kell értenünk, amikor is minden nyelv kultúrája bolygónk valamennyi lakójának jelenvalóvá és beszédessé válik. Értékrendszerünk gazdagodása ez, melyben a hagyományosan korlátok közé szorított nemzeti, eszmei, földrajzi és faji értékcsalák átengedik helyüket egy mind gazdagabb, egyetemesen emberi értékrendszernek. A kultúra egyetemessége alkotó és demokratikus módon cselekvő hatásúvá teszi az összes civilizációk, minden társadalom, minden náció, a világ valamennyi faji-földrajzi térségének szellemi értékeit. A műveltségi egyetemesség az emberi szellem, intellektus és szenzibilitás gazdagodása, mert egyesíti az egész világkultúra valamennyi sajátosságát, gyarapítja életünk serkentő és ihlető tényezőit.

Ilyen szempontból aztán, úgy vélem, sok okunk van rá, hogy határozottabb formában is felvessük a nemzeti intellektuális közösségek mind eszmei, mind társadalmi megalapozásának, úgyszintén e szellemi közösségek nemzetközi szövetsége életrehívásának ügyét. Mindezek csak ebben legyenek egységesek: az ember a legfőbb érték és a történelem egyetlen értelme; és hogy a személyes érdek integrális része az egész emberi közösség érdekeinek. A tudományok és művészetek, a „technikai műveltség” és „szellemi műveltség” szövetségekre tömörítése, a társadalmon belüli kapcsolatok, az együttműködés és kölcsönhatás megszervezése a szellemi alkotómunka minden területén, meghatározott társadalmi akciók közös terveinek elkészítése, egységes és szervezett fellépés a társadalom műveltségi struktúrájának kialakításában, valamint a politikai és gazdasági tényezők befolyásolásában, az összes szellemi tevékenységek összefogása korunk társadalmi kérdéseinek megoldása céljából, röviden: civilizációnk humanista irányba való terelése, és ennek a szellemnek az elültetése — a tudomány, a művészet, a kultúra képviselőinek, úgy tetszik, új reneszánszot eredményező vállalkozása lenne napjainkban. Mert a szakosítás és a parciálizáció mind erősebb lendületet vesz a szellemi alkotómunkában; hiszen törvényszerű folyamat ez, a társadalmi munkamegosztásban ez a haladó. Ám ha ezt a folyamatot nem kíséri egyúttal az a társadalmilag megszervezett törekvés is, hogy az eredmények egyesítésével és az irányvétel összehangolásával olyan tárgyi feltételeket teremtsünk, melyekben mind sokoldalúbban kiteljesedhetnek a szellemi tevékenységek kölcsönhatása meg a tudományos, esztétikai, erkölcsi és ideológiai értékek legmagasabb fokú integráltsága, ha tehát nem gyűrjük le a társadalmi munkamegosztásban a szakosítás káros következményeit, akkor ez a civilizáció, minden ereje és gazdagsága ellenére, mind egyoldalúbbá, mind tragikusabbá válik. Az általános társadalmi és egyetemes emberi értékeknek ez a mennyiségi és minőségi egyoldalúsága, végső soron, mint szegénység és tehetetlenség nyilatkozik meg, a tudomány és technika századának csődjeként. Mert a tudományok nagy általánosságban kiegészítik egymást, bizonyos objektív

kölcsönhatás van közöttük, a tudomány és a művészet kapcsolatai, azonban, mindkettő kárára, vészesen fejletlenek és szegényesek. Sőt talán még több az ellentét közöttük, mint régebben, még gyakoribb a szakmai, céhi szűkkeblűségből eredő semmibevevés, lebecsülés. A tudomány vagy a művészet egyoldalú magasztalása minden kultúrkörnyezetben és társadalomban hallható. Mindezért, azt hiszem, a társadalmi-politikai rendszerre és a civilizáltság meg az általános műveltség fokára való tekintet nélkül a szellemközösségek életrehívása napjaink parancsoló szükségszerűsége, mert ez az útja az összes szellemi tevékenységek összefogásának a társadalom humanizálása, az egyetemesen humanista civilizáció és műveltség megteremtése céljából.

1964. december

Borbély János fordítása

EMLÉKSOROK T. S. ELIOTRÓL

Gömöri György

T. S. Eliotot életemben először (és most már, sajnos, biztosan utoljára) 1958 novemberében láttam. A „Pusztas Ország” szerzője felolvasó estet, vagy ha úgy tetszik „szerzői estet” tartott egy jótékonysági egyesület javára. Minden más, élő nagyságaira büszke, költőit megvagy túlbecsülő országban öles plakátok hirdették volna ezt a rendkívüli eseményt. Angliában azonban, ahol nincsenek kávéházak, nincs kontinentális értelemben vett irodalmi élet, s a tizedik fizetési kategóriához tartozó Civil Servant, azaz államhivatalnok, fontosabb személyiség a világhírű költőnél, Angliában, mondom, a rendezők teljes egyetértésben a Nobel-díjas költővel, elkonspirálták a költő felolvasó estjét. Szent igaz, Eliot verslemezeit akárki megveheti, néhanapján maga a költő is olvasott verset, azt hiszem, a BBC-ben; mégis, nekem — az állandóan álmélkodó és zavart külföldinek — furcsa volt, hogy a költőnek ennyire nincs közvetlen kapcsolata a nagyközönséggel, hogy ennyire *nem tart igényt* erre a költői önérzetet rendszerint jótékonyan megnövelő kapcsolatra. Azt hiszem, Eliot irtózott a tömegektől, a népgyűlésektől és a futballmeccsektől egyaránt; nem tudom őt elképzelni, amint felolvasást tart, mondjuk, a londoni Albert Hall-ban.

Magam is véletlenül értesültem az estről; az újságok nem hirdették. Egy fiatal angol költő hívta fel rá a figyelmemet, hozzátéve, hogy az erősen zárt körű felolvasásra szinte lehetetlen jegyet szerezni. **Nem volt mi tenni;** írtam Eliotnak. Titkárnője válaszolt, a borítékban ott lapult az áhított jegy.

Én akkor már túl voltam T. S. Eliot „fölfedezésén”; Magyarországon csak annyit tudtam róla, amennyit Képes Géza kétnyelvű antológiájából (*A sziget énekel*) meg lehetett tudni, s az bizony nem volt sok. Annál nagyobb volt elképedésem, amikor pár hónappal Angliába érkezésem után hirtelen rábukkantam az élő klasszikus valamelyik

kötetére. Budapesten szeretik magukat jól tájékozottnak hinni az emberek, pedig hát erre (éppen a mi nemzedékünknek) különösebb oka nem volt. Még a finom és okos Szerb is milyen könnyedén intézi el Eliotot! „Verseit a be nem avatott külföldi ritkán tudja élvezni” — írja világirodalomtörténetében. Nem tudom, hogy Michelangelo Mózesét élvezték-e kortásai, valószínűbb, hogy nem — megrázta őket. A „Négy kvartett”-et részleteiben lehet élvezni, egészében csak csodálni lehet. S hogy ehhez a költőhöz egyetlen magyar kortársának sem volt füle! Babitsnak Eliotot kellett volna fordítani, nem Swinburne-t.

A költői estet a Westminster Abbey egyik mellékszárnyában tartották; a helyiségnek, ami teremnek túl kicsi, szobának túl nagy volt, ha jól emlékszem, Jerusalem Chamber volt a neve. Százötven-kétszáz ember szorongott benne, akinek nem jutott szék, állt, vagy a fal mellé tolt asztalok tetejére ült. Sok fiatal, pulóverben, szakállasan is. A jó-tékonysági egylet elnöknője ünnepélyes hangon köszöntötte Eliotot, aki abban az évben volt hetvenéves, de amikor a költőre került a sor, az néhány közvetlen bevezető szóval feloldotta az est kicsit feszes, zavartan ünnepi hangulatát: légkört teremtett. Felolvasta az első verset; úgy emlékszem, valamelyik Sweeney-verssel kezdte (ezekben Eliot még intellektuálisan ezoterikus, s kissé idejétmúlt), majd elmondta a Gerontiont, felolvastott néhány részletet nagyobb műveiből, a „Pusztaszórá”-ból és a „Hamvazószerda”-ból (Ash Wednesday).

Vannak költők, akik úgy olvasnak verset, mintha mágikus szöveget kántálnának, titokzatos varázsigeiket közölnének a hallgatósággal; vannak „ráolvasó” és „felolvasó” költők. Eliot „csak” felolvastott, tisztán, érthetően, tagoltan olvasta verseit, amelyeknek értelme megvilágosodott a hallgatók előtt (akik közül néhányan, mintha partitúrát olvasnának, könyvből követték a Mester hangját) — nem zsongította közönségét rím-mámorba, ritmus-hipnózisba, ellenkezőleg: felfedte a szavak szerkezetét, ha kellett, kizendítve zenei értéküket. A „Hamvazószerda” ötödik részében különös zeneisége van ennek a néhány sornak:

„And the light shone in darkness and
Against the Word the unstilled world still whirled
About the centre of the silent Word”

Eliot úgy olvasott, hogy a hallgatónak nem lehetett kétsége az egyes szavak értelme felől, s a második sorban zenei crescendót tudott teremteni a „word” — „wor-l-d” — „whir-r-led” sorozattal. Ezzel felhívta a figyelmet arra a technikai tudásra, amely miatt a kritikusok már jóval a „Hamvazószerda” előtt Eliot költészetét a modern angol líra élvonalába sorolták. Mégis; ha Eliot műve — évszázadokban mérve — maradandó, elsősorban *nem* a Pusztaszórá, az angol társadalom kritikája, hanem a „Négy kvartett” és a „Gyilkosság a katedrálisban” miatt az. S a fejlődés a „Négy kvartett” felé éppen a „Hamvazószerda”-val ér fordulópontra.

De ennek a külsejében banktisztviselőre vagy vidéki lelkészre emlékeztető (*How unpleasant to meet Mr. Eliot! With his features of clerical cut* — írta magáról némi öngúnyjal) úriembernek határozottan volt humorérzéke; s ezt ezen az estén sem rejtette véka alá. A

közönség már az összekötő szöveg egy-egy megjegyzésén is derült, de akkor melegegett fel igazán, amikor a „paposan-komor” Mr. Eliot felolvasott néhány darabot az „Old Possum’s Book for Practical Cats” című bökvers-gyűjteményéből, amely főleg más és más jellemű macskák, cicák és kandúrok mókás-rímes bemutatásából áll. Illik a „Hamvazószerda” komoly szerzőjéhez az ilyenfajta bolondozás? Azt hiszem, ez a kérdés fel sem merült a közönségben. Hisz az „Alice in Wonderland” szerzője, el ne felejtsük, egy komoly és tiszteletreméltó oxfordi matematikus volt.

Eliot a „Négy kvartett” részleteivel fejezte be felolvasását. A közönség melegen megtapsolta, majd keresgélni kezdte az esernyőjét. Kinn ugyanis esett, szelíden, de tartósan — igazi angol ősz volt. Néhány fiatalember és társaságbeli hölgy odaférfkőzött a Költőhöz; egy-egy mondatnál senki sem tudott többet kinyögni, vagy elrebegni. Eliot fáradtnak látszott — szerényen és kissé patinásan úgy állt ott, mint egy jól ismert brit intézmény, mint néhány száz méterrel odébb a Parlament, vagy maga a Westminster Abbey, ahová annyi kitűnő kolégáját temették el. Az irodalomtörténészek már akkor is „Eliot kora” néven emlegették a húszas évek óta eltelt időt. Milyen érzés lehet korszellemnek lenni? — tünődtem el aznap este a földalattin. Nem mondhatom el magamról, hogy láttam a politika korszellemét; de az irodalomét, íme, sikerült meglátnom. Hetvenéves volt akkor; még hét évet élt.

EAST COKER

T. S. Eliot

3.

(RÉSZLET A „NÉGY KVARTETT”-BŐL)

Ó, sötét, sötét, sötétség. Mind a sötétbe tart,
Az üres csillagközi terekbe, az üres ürbe tér,
Kapitányok, kereskedő bankárok, jónevű írástudók,
A művészet bőkezű pártfogói, államférfiak és uralkodók,
Érdemes állami tisztviselők, megannyi bizottság elnökei,
Iparbárok, kis üzletemberek, mind a sötétbe tartanak.
És sötét a Nap és a Hold, s a Gothai Almanach,
És a Tőzsdei Hírek és az Igazgatók Címjegyzéke,
És hűvös az értelem és elveszett a cselekvés miéértje.
Mindnyájan velük megyünk a néma temetésre,
Bár senkit sem temetnek, hisz nincsen kit temetni.
Légy csendben, szóltam lelkemhez, szálljon reád a sötétség,
Ama sötétség, mely az Istené. Ahogy a színházban
A lámpákat kioltják, mikor változik a szín,
Tompá kulissza-dübörgés, sötétség halad át a sötéten,
És mi tudjuk, hogy a dombok és a fák, a széles messzi táj,
És a merész, lenyűgöző homlokzat is el lesznek gurítva —
Vagy mint amikor a földalatti vonat két állomás között túl hosszan
[vesztegel,
Felcsap és aztán lassan elhal a beszélgetés zaja,
És látni, hogyan mélyül el a szellemi üresség minden arc mögött,
Amíg nem marad más, csak a semmire-sem-gondolás növekvő rettenete —
Vagy mint mikor éter-kábulatban, tudatán van még az elme, de csak
[a semmit tudja —
Légy csendben, szóltam lelkemhez és várj, reménytelen,
Mert reményed hiábavalóságért lenne remény; várj, szeretet nélkül,
Mert az a hiábavaló dolgok szeretete lenne; van még hit,
De ma a várakozásban rejlik mind a hit, remény, szeretet.

Várj gondolattalan, mert nem vagy még kész a gondolatra:
Hogy a sötétség legyen a fény, s a nyugalom a tánc.
Folyóvizek suttozása és téli villám.
Ki-sem-látta vad kakukkfű, s vadon növény eper,
És a nevetés a kertben, a megkettőzött elragadtatás,
Nem elveszett: követelő, a halál és a születés
Agóniájára utal.

Azt mondd, ismétlek valamit,
Amit már mondtam. Akkor most újra mondom.
Mondjam még egyszer? Hogy oda elérkezz,
Hogy odaérrj, ahol vagy, onnan, ahol nem vagy,
Olyan úton kell járnod, ahol nincs elragadtatás,
Hogy elérd azt, amit nem ismersz,
Olyan úton kell járnod, mely a tudatlanság útja.
Hogy bírhasd, ami most nem a tiéd.
A birtoktalanság útját kell követned.
Hogy elérd azt, ami nem vagy,
Azon az úton kell járnod, amelyen nem vagy.
És az egyetlen, amit tudsz, az amit nem tudsz,
És az a tiéd, ami nem a tiéd,
És csak ott vagy, ahol nem vagy.

Gömöri György fordítása

MILAN DEDINAC VERSEI

A KORÁNKELÉS VERSEIBŐL

(11)

Nem tudom az arany égről
a szemem levenni

széttörtek álmaim

És te
ne gondolj rám ma éjjel
hogy az ajtóm becsukhassam
hogy álmaim megnyugtassam

És amikor már pirkad
a hajnalt se hívjad

Hagyd hogy magától eszébe jusson
hogy leszálljon
vagy ablakomra

ÉJJELEI VARÁZSLATOK

(3)

Boldog a hely, ahonnan elmegy, és jaj annak, ahová megy.
Közmondás.

Egyetlen napon — kétszer kapaszkodik az égbe
kétszer születik, kétszer nyugszik le

Épp hogy arcunkat éri, amikor keleten fölbukkan
a meleg fény

és szempillantás alatt, máris besötétedik
... előjön ismét szakadékból az égnek

Ha ismét elrejtőzik
és a Hold árnyéka még egyszer leszáll
hajnal többé
nem fog hasadni
Nap nem fog bearanyozni!

Hát csak verjed! Hát csak csörgess tepsit és vasedőt!
Minden harangot kongass
hogy elriaszd őt,
az éheset,
hogy kotródjon az éhes sárkány
mert megeszi előlünk a Napot

Ni hogy tapossa és fojtogatja!
Ilyen Ő.

A Nap fekete seb
már csak körülötte lángol
Aranykoronája

Szörnyeteg ő
és csapás, és sárkány
mérges-sárkány!

És telhetetlen sárkány
mert Napot zabál, mert elette kezeim:
dereka köre
egyik odavésve
szörnyeteg mellére — másik elemésztve.

Rám esett és a Földre esett az ánya.

Éhes Ő, és sárkány
és eloltott
és eloltott kő

...De repülni is tud, és felhőket vezetni, embereket álmukban gyötörni
Ilyen Ő.

En meg az árnyékában vagyok — feneketlen mély seb
és körülöttem lángol
A Nap aranykoronája

Dögvész!
Lidérc Ő
És fekete láng

Senkit sem szeret,
méreggel teli!

Sugárzik, de valk a fénye, és meleg nélküli
minden folyót beteggé tesz érintése
a madarakat
és az erdőt

Reggeli ablakba sohasem könyökölt ki
hajnalt sem köszöntött sohasem
csupasz ő, meztelen. Még most is bújik a naptól.

Mindig sötét. És mindig éjszaka
Csömörös, üres éj, gonosz jelű éj az éjben
fényes nappal is éj

Éj és eget iszik
éj és testet szürcsöl

Közelben sincs. Messze se.

ÉS NEM HALLANI A LÉLEGZÉSÉT

ÉBREDÉS UTÁN

Örzöm a kezem ébredés után hogy senki hozzá ne érjen:
hogy megálmodott érintésed meleg maradjon.
Nem mosom meg reggel, hagyom hogy nyugodtan kihűljön.

Csendesen hűl a kéz és te nem vagy sehol hívásom ege alatt
Mindjobban hűl a kéz és hangod a kiálvó álomból már mind
gyöngébben hallom
De ha barát is az ki hozzámlép — kezet még nem adok neki.

Fehér Kálmán fordításai

A JÁNLOTT LEVELEK

m é g i s

Torok Csaba

Lily Slamnig
asszonynak
igaz irigységgel

bélyeg:

„I giorni sono fredde notti per me,
senza più luce ne calor'.”

kinek
kinek adod
melled kinek adod el
az unalomnak csak így csak úgy is gyöngy vagy
kinek adod el szabadított kedved kielégíthetetlen és
csúszós pingvinek topognak jeggyel körötted jégen gömbölyített apák
levegős családok fedezet nélküli értékpapírjai röpködnek körötted
a lehető test a lehetséges térben beválthatatlan örömök
gazdája vagy gazdáidnak míg tegezõ tenyerük izzad
anatole france és bálint györgy pingvinjeinek
a térdeplõ szertartás peremén görcsös ujjak mutatják árad
az infláció ellen megvéd még szobádig a csipke-culotte
de kinek mersz levetkõzni az ágy előtt ha szereted
csak az érdemli ki nem kéri termékeny kegyedet
számadó emléked a reneszánsz ég alól kinek nõ
kell-e majd született bársonyodnak a tör
szaporodó hasadékaikt idõdnek betöltse
fekete hajad már tiportan hallgat
szélfúttá füvek erdõtûz után
és pókok fészke avarban
csak az anya él még
halkan
mindannyiunké
kinek adod
szomjazó
tejed
kinek

Rideg orrhang-nyitány
 az első asztal alatt
 (W. C. Handy nyomán):

Zsong a pince, Robertina, szép álmokat!
 Bóg a bárpult, Robertina, szép álmokat!
 Lifftezik a cuclisüveg, kedves;
 portás bácsi pelenkája ezres,
 de azért a telefonba belesóhajt ...

	int a tér
	talp talp
	reng a tér
	peng peng
	fond köréd
	térd térd
	dobd el már a ha ris nyád
	ning ring
	kér a tér
mar-tini	hajt hajt
mar-tini	ker gesd szét a hú ro kat
	kéz kéz
	marj bele
	ráng ráng
	gön győ lítsd a sze me ket
	leng leng
	fúr a szem
	domb domb
	ár nyalk fut nak ré sen át
lak-tovit	mell mell
lak-tovit	ér hadar
	haj haj
	köl dö kö det fes tesd be
	gömb gömb
	de hasad a hasad a
	tépd tépd
	tár a hang
fél-cipő	vért vért
fél-cipő	nagy bő gő a com bod közt
	víz víz
	de fekete fekete
	tűz tűz
	add tovább
	dönt dönt
	szal ma zsá kod füs től jön
pézn forog	láng láng
pézn pereg	de meleg-e meleg-e
	öl öl
	mély a föld
	hív hív
	száz hat van hat nyíl vesz szó
	gyors gyors
	de szeret-e szeret-e
	pézn pézn
	trón inog

mez-telen	bank bank
pár-talan	szedd fel hát a por ron gyot
	fald fald
	de töröl-e töröl-e
	bút bút
	fém kopog
	nyúlj nyúlj
	dőlj el hosz szan bár sony á lom
	hor gas szár nyad kör be száll jon
cél-talan	bont bont
fék-telen	de szabad-e szabad-e
	gond gond
	oid a hant
	rend rend
	mentsd a tért az ér te lem től
	mentsd a tért az ér te lem től

csap csap a jég csap csap kodd csapd	
de kipp-kopp-kopp kapadozz csepp	most lesz most lesz volt
sor vad vad ol vad vad ol vad	ott itt ott ott ott itt
csak zokog a zokog a kipp	tedd ide tedd oda vidd
kap kodd kap kodd kapd	csak tiki tak tak tik
zuhog a zuhog a kopp	tika tak tika tak tik
törd szét törd idd	tik tak tit kold
szopogasd szopd	ma
kipp-kopp idd	mari
törd meg	marionett
törd	ma
fagy a taps	mari
lötty	marinetti
	torz

robertina

táncold túl

abb legújabb legújabb legújabb legújabb legújabb legújabb leg
mindazonáltal:

tizenkét hónapos tüdejébe
ritmikusán beletapostuk a cuclit

vagyis
(vers-zárta
után érkezett
a hír):

Robertina egy éjszaka
a „Casanova” bezárt vendégszobájából
összetaposott cuclijával
és 12 hónapjával egyetemben
néhány intenzíven fölélő óra alatt
áttáncolt a túlvilágra

(„Njeno malo mrtvo tijelo, izrezano do maximuma
noževima, nakon bolničke prosekture ostalo je na
komunalnom groblju u Salzburgu. Ovo Vam pišem
u jednom restaurantu za vrijeme ručka, i dok Vam
pišem, skoro mi je nemoguće da vidim...”)

tehát:

úgy kellett lefaragni
a cumigumiról
a lebenyeket
és egyéb homályos részleteket
mindez három feledhetetlen
napba került
plusz a tízévi síngondozás díja
előre ktp

azért:

örülj hát látnokki kortárs
félelmed jól jövedelmez
szenteld meg
a végtelen mozdulatát a testben
emeld fel két tenyeredben a táruót

mert:

eldobhatatlan

mert:

elviselhetetlen

Ujvidék, 65 január

z a r á n d o k l á s
a h i á n y z ó
c é d r u s f á h o z

(Török István barátomnak,
a Zöld Pokol festőjének.)

(bélyeg nélkül)

ütök hatalmas rudak a hangot
megütök
ujjatlan karjuk lengése rendszer
szigorú
hangok döntök az álmodott falakat
ledöntök
testeknek virága tereket faggat
kétkező
magas falábak kopognak végig
úttalan

szobák orrcsontja pattan tehetetlen
taglózott zugoknak alvad a vére
ügetnek sorban a féktelen fák
fekete az ég a víz lassan elissza
emeli a nádat a mély
fekete az ég a föld lassan elássza
porzik a gépfecske luggatta part
lékkel kérlel halakat a csónak
rendhagyó madarak futikosnak csenevész

és kiröppen a szem gyökerestől
messzi
melledet rohadt gyümölcsök mossák

sebed
(önmagát szürcsöli a bezárult dinnye
ha édes)
véred váj gödröt kevély halottnak
kényszer
a határt körötted felcsókolja
a fáj

ülsz a kihűlt föld tetején hagyottan
agyagbábok gyűlnek köribéd vacogva
előtted a táj hizlaló láncán
megdőbbent magdisznó csavarog
körbeszaglás a cövek körül
és nem érti a hullámozó partot
elnyúlsz örvényen feledetten
szolgálod hűen a békülékeny nádast
és valahol viczorognak az égető ágak

temetett ember inai hangszered
ujjaid
odvas gerincek ezüstöt pengetnek
a falon
izzó talpakról olvadnak a színek
a földed
nyílik és szólal a vászonkoporsó
helyetted
a magasban köszemű borjú lépked
korbácsoló
Ludasi-tó, 64 szeptember

incidens I.

(a Vám utcában,
csönd és tavasz.)

Palack-posta a Duna bal
partjára, a sodrással szemben.

a flaskó címkéje:

„A költemény tárgyának csak annyi s oly
lényegtelen köze van a költeményhez,
mint az embernek a nevéhez.”

Paul Valéry

emlékszel-e kedves az ünnepi estre

szorongó parazsak
apró parazsak szorongnak por alatt
sehol
csak hallhatóan
hamu és füst nélkül a fénytelen
sehol
egy szabad szék az elfáradt partokon
parazsak minden széken a por alatt
a maradó partokon

a lépcsők hallgatag
hegyi lépcsők baktatnak fák alatt
sehová
csak érhetően
léptek és láb nélkül a végtelen
sehová
igyekvő halk tenyerek régi sebeken
tenyerek lótt sebeken a fák alatt
a lépcsőkön áldozat

esdeklő várfalak
megesett várfalak borzongnak ég alatt
semmitől
csak félthető
kapu és híd nélkül a védtelen
semmitől
indul a kitagadottért a küzdelem
rabok bukása védtelen az ég alatt
a várbontó mozdulat

a sarkon álmatag
tört anya álmodik zászlók alatt
soha
csak utoljára
emlék és gond nélkül a veretlen
soha
bekötött szemű szobrok a fal előtt
lenn túlman a nagyméltóságú ház előtt
a maradó part alatt

emlékszel-e kedves ez ünnepi estre

az akció alaprajza
vagyis
a cinkos jelszavak:

- a) be tudnál-e fogadni kőcsipkéid közé
hogy kár ne essen friss önértetedben
- b) én még szűz vagyok
- a) gyűjtsd hát szájkosárba a fogalmakat
hol a patina pizsokká teljesül
- b) én még szűz vagyok
- a) oroszlánjaid idővel kővé válnak
de kulisszáid a könnyekig meghatóak
- b) én még szűz vagyok
- a) a háromágú híd kihasználatlan
lehetőség csupán s a part meredek
- b) én még szűz vagyok
- a) ebben a presszóban túl gyöngö a gin
de kivihetem-e vámmentesen a fenti képet
- b) („Faites vos jeux, Monsieur — s ezzel
P. Howard légiójára gondolok.”)
- a) úszni szeretsz-e parton maradó
- b) ime ez az ami a versből kimaradt

i n c i d e n s II.

(3 fokkal délebbre,
a Duna jobb partján,
szélben, az ötödik
emeleten.)

apró félelmek
hajolnak föld alá
bennünk és belénk
véletlen suhintás
minden határ
bennünk és belénk

nyíló sebek a kiút
belőlünk
belénk

az ölelés be nem
zárható kör
jó hogy bennünket
ily gondosan
körülpárnáztak
különböző időkkel
jól jön a súrlódás
adta hő az ellentétes
előjelek szándéka
mi szépen bonyolult
helyzetté duzzad
(nincs zuhanás)
hanem úszni evezni
gyönyörködtető lehetőségünk
s hogy ölelni nem lehet
nem követhető végig az irány
s hogy zuhannunk nem lehet

a földszint még nem a pokol
hiába nyitod az ablakot
a huzat a falra szegez

bár utálatos a mozdulatlan
és a tévedhetetlen halott
mint a szótlán fehér
mint a szízi hó
olvaszthatatlan körülötted
a csönd
de ugorj ha vonz
légy következetes a semmiben
a távozás visszavág
mint a leszivárgó
a csönd
én magam vagyok a rés
a rajtad ütött
nincs ajtóm ablakom

csak itt menekülhetsz
vak tapogatózó
a csönd
és megnyílik a padló
a falak szöge tompul
fáradtan heveredik le a mértan
fülszöbön szunnyad a mennyezet
lengő lábad simogatja
a csönd
szökni idomított kezed
már szabadult volna
észrevétlen rajtaütéssel
most kilincsbe dermed
török a tétova csukló
a csönd

kezed a lépcsőn
lábam
kezed a léposóm
léptem
kezed elfolyik
a vérem

a merénylőket már hazaküldheted
igyanak
a hangyák megérkeztek
álarcomat csókolgató profán szüzanya

és csörömpölés lesz minden zene

Újvidék, 65 február

FEHÉR FERENC VERSEI

ABLAKOK

Házfalak nyílt sebei,
déli ablakok,
barlangunk széljárta üregei,
csenddel óvjakok.

Álom kiszabott négyzetei,
éji ablakok,
napjaink súlyos sírlapjai,
égbe nyíljatok.

MADÁR

Hófehér madár a vállamon,
csőre öt-tőrű szájalom.

Reggel galamb volt, és lett sirály
Tengert leheltem, és mégse száll...

Hurcolom, akárcsak álmaim,
ébredek megtépett szárnyain.

Tán el is repülne, úgylehet...
Jaj, vállamhoz nőve jó kezede!

HÓ ÉS HALÁL

A hó azért csak szállong tovább
Ha eláll is csak szállong tovább
Azért hó csak szállong tovább
Csak hó azért szállong tovább
Csak azért hó szállong tovább
A hó szállong azért csak tovább
Csak szállong szállong szállong tovább
A hó azért csak szállong
Azért csak
Hó

EÖRSI ISTVÁN VERSEI

VÁLTOZATOK EGY KÖZHELYRE

Meghalni mindig ráér az ember.

Előbb a szennyest kéne kimosni.
Ilyen piszkosan, ragacsosan
nem illik menni a pondrók elébe.

Valami új fertőtlenítő kéne.

A tizenkilencedik század
párolt és szűrt nedűire vágyom:
hiperforradalmi álom.
Kerek és tiszta igazságnak
be nem köpdösött tükreire.

A világ sürgönydrótjai összegabalyodtak,
kábelei egymásba csavarodtak,
szavak bábeli billiói
illetlenül tolakodnak az űrben,
mindenki más nyelven beszél,
mindenki más nyelven hallgat,
más nyelvet ért meg, más síkban él,
másfajta semmit takargat,
képek billiói bukfenceznek,
pucér táncosnő birsalma-feneke
népvezéri kobakkal koccan össze,
ajakrúzs-reklám csusszan közbe,
a világ színültig tele
vízióval.

Közöttük tengernyi légbuborék-sóhaj.

Az ocsmány az ocsmánnyal összekeveredett,
a pompás a pompással összeverekedett,
az ocsmány a pompásnak teszi a szépet,
a pompás az ocsmánnyal frigyrelépett,

a káosz mélyén mint a mértan ragyog a rend,
a rend már megvalósulóban káoszt teremt,
belesüppedni még okos fickónak is csudajó,
elfeledni egy percre, hogy van vallanivaló
— meghalni mindig ráér az ember —
(keresztfa, villamosszék, karó,
máglya, lófarok, golyó, nyaktiló,
aréna, tigrisek, hangyák, kövezés, bitó,
éhhálál, vasúti sínek...)

Meghalni mindig ráér az ember.
Előbb meg kell ölelgetni az asszonyt.
(ameddig lehet, szerelemmel),
s utódokat nemzeni — ugyebár? —
akik nyomunkba lépnek egyszer.
Igazságot kell hazudni nekik,
hogy teljenek meg, mint a luftballon,
míg beléjük nem bökik a valóság szögeit
a fölszállás előtti napon.

„Te trágyadomb harsány kakasa, még
attól a kis maradék
örömdőtől is megfosztalak,
hogy másoknál különbnek érezd magad.
Ha számbaveszed sok szürke hibád,
azt se feledd el,
hogy önáltatásodban nincs rendszer.
De a WC víztartályvasa szilárd,
spárgád is akad...”

Meghalni mindig ráér az ember.

Még bízom a messzi jövőben
— a fuldokló eszmei szalmaszála —
egy-két barátban körülöttem,
egy idős és egy fiatal nőben,
s néhány halottban.

Csak nevüket ki ne mondjam.

Batyumat sírjuknál ledobtam,
s mivel a harcokból kikoptam,
bár erőm még volna, azt hiszem,
emlékükhöz könyökölök,
és némán hallgatom örök
vitájukat a végtelennel,
arcukat magammal viszem.

Meghalni mindig ráér az ember.
Meghalni mindig tud az ember,
ha nagyon akar. Azt igen.

MINT HAJÓTÖRÖTT...

Mint hajótörött, ki a talpát vakarja,
s feneke alatt oly kisdéd a sziget:
ha fejére pottyan egy fűzőld vadalma,
négyfelé érheti el a vizet —

Így él ma Eörsi — hiába beszélek,
a késemre bámul, némán nem-et int,
s ha nagyritkán szól, elidegenedésnek
nevezi baját bölcs könyvek szerint.

Naphosszat mondom, hogy ne nézzen a roncsra,
s egy egész tenger lehetne lábvize,
s a hosszú szavakról bárcsak leszokna,
s az almát főzze be kompótnak télire.

ÖNÉLETRAJZ

Srácaként azt hittem, minden enniavló, még füvet, sőt legyet is ettem,
de történt velem egy s más és rájöttem, hogy nem lehet mindent szeretnem.

Kamaszként azt hittem, a boldogság végtelen hosszú makaróni,
ma már tudom, hogy bors csak: ráharapsz, könnyezel, nem bírsz szólni.

Kék égen sétált a pufók hold, az örök szerelmen merengtem,
de akkor egy néni kézenfogott és én pirongvá velementem.

Láttam libegni gyönyörűbbeket is, de válogatni igazán szégyen —
mindig gondosan ügyeltem arra, hogy a csúnyákat meg ne sértsem.

Később azt hittem, jó játék, ha a semmiből valamit teremtek,
közben a valamik kifogtak rajtam és ravaszul semmivé lettek.

Volt néhány meglepő percem, amikor hipp-hopp meg akartam halni.
Sakkoztam a halállal, vakon játszottunk, függőben maradt a parti.

BARLAI JÓZSEF VERSEI

PERSPEKTÍVA

Kőből kelt város
erdő-sötét éjben
Vasbeton-város
hullámzó fényárban

Kőből kelt város
hét éjjeliőre
Vasbeton-város
tízezer rendőre

Hét éjjeliőr ott
alszik a Szent Szív
templomának dülve
a város
erdő-sötét éjben

Tízezer rendőr itt
résen a pisztoly
töltve mindnél csőre
a város
hullámzó fényárban

SZÉP ŐSZ-IDŐ

Száll ökörnnyál kedvesemre
Ő belepördül kedveskedve

Szép ősz-idő jó szél délről
még tartja északot
Szép ősz-idő egy rózsaaágot
kegye még kihajtatott

Száll ökörnnyál kedvesemre
Ő belepördül kedveskedve

ZSOLTÁRHANG

Aki gonosz nem vitázik
Ki átkozott nem szór átkot
Csak a jók perelnek
Hajnalhasadtáig
Átkoz aki áldott
Hajnalhasadtáig

KÖZGYŰLÉSEN

Monoszlóy M. Dezső

A szívembe a szerelem beleköltözött,
piros manók futnak a fűzöld fák között,
csillagok úsznak az autóbusz tetején,
fejemben fordítva szalad a táj,
pereg a szó:
ugyebár, ugyebár, ugyebár...

A fenyvesek csúcsán fekete macska az éj,
szemén zölden csillog a túlevelű hályog,
pereg a szó:
kedves elvtársak, vendégek, barátok...

A sziklához láncolták Andromédát,
szörnyként a parthoz úszni volna jó,
az ágyamon meztelen nyújtózik Kató,
... mindazonáltal, mindazonáltal...
pereg a szó, pereg a szó.

A múltó perc a pázsiton legel,
a láthatatlan térbe sompolyogva
ragadozóként jön az új perc, s nyelvén
pötyös gombaként nő az éhe, szomja,
párduc lesket így a méla őzre,
pereg a szó:
tekintettel a tekintendőkre...

Egy margarétán hintázó muzulmán
fehér turbánnal sárgán integet,
feje körül vad repülőként döngnek
acélbordájú vasszemű legyek,
üvegharangot húz egy hangyaszázad

pereg a szó:
ehhez nem kell magyarázat,
nem kell magyarázat.

Az ütőeremben pizstrángok hasalnak,
kék-piros foltjuk színesen dobog,
borjúbőrbe bújva szalmaszállal
szájamig halásszák pajkos angyalok.
Télen egyszer hőembert csináltunk,
a hamisgulyásnak kozmás íze volt,
pereg a szó, rátódít a szomszéd:
tavaly is kérem erről szónokolt...

Hatvan évesen lehet már meghalni,
a „lesz” napoknál kétszer több a „múlt”,
pereg a szó:
A termelés üteme elvtársak
az utóbbi évben kissé feljavult.

Mindenki elvégre valamедdig eljut,
iskola, futballmeccs, jólesett a spriccer.
A lábaimban virgonc százlábúként
tegnapból a máig moco-rog az inger.
A levegő színe is olyan,
sarkain füstből lengnek szürke szárnyak.
Pereg a szó:
a tények tények, bárhogy is vitáznak.

Zöld parajként burjánzik a frázis
közötte tarkáll az élet kék szeme,
a szónok néha a semmibe sandít,
a paradicsomlevesem vajon látja-e?
s a spékelt borjút amit tegnap ettem?
pereg a szó:
engedtessék meg, hogy ez lehetetlen,
hogy ez lehetetlen, hogy ez lehetetlen.

Ha horkolni tudna a rántotta
sárga habot fújna, olyat mint a porzó,
kilenc szarvasbikát kerget hét vadorzó,
kilenc törve héttel,
pereg a szó, pereg:
hit nélkül az ember, mondják kire néz fel?
kire kire néz fel?
kire, kire nézfel...?

Csikorgó felvonók a szavak és a számok,
meg kell fogódzkodni a fűzöld fák között,
a szívembe a szerelem beleköltözött,
csillagok úsznak az autóbusz tetején,
fejemben fordítva szalad a táj,
bárhogy morog a mindazonáltal,
s a kecskeszakállú: ugyebár, ugyebár, ugyebár.

D É L

Major Nándor

2.

August az autót felé futott, én a levendulateraszok között kanyargó ösvénynek vettem utam, mielőbb Marióhoz szerettem volna jutni, ő még segítségemre lehet talán, motorcsónakjával folyton a csibészek között forog, hátha kiszivárogoz valami, ha ugyan nem késő. A lejtőn, egy dombocskán Mandina asszony háza ácsorog, mögötte olaj- és fügefaliget, emlékszem még rá, amikor nyári laknak mondta a nép, de arra már nem, amikor lakatlan volt: Mandina asszonyt akkor száműzte ide kőszívű apja, amikor apáca létére bosszúból gyereket szült; apáca meg azért lett bosszúból, mert nem adták férjhez ahhoz a fiatalemberhez, akivel ugyan háromszor sem sikerült beszélnie kerek életében, noha naponta találkozott vele, és aki soha semmi jelét sem adta, hogy feleségül venné, sőt a gyerek születése után egy asztaltársaságot azzal ugrasztott szét, hogy maga köré mutatott: „Inkább a porba hulljon a magom, semhogy az a liba fogja fel”. Alighanem ott kezdődött a remete lassú kiközösítése.

Mandina asszony nagytörvényű apja városi palotájának szőlőborította verandáján üldögélt egész nyáron hófehér ruhájában s vakító kalapjában, s a veranda közepén levő medencében, amelyben utoljára Mandina asszony fürdött gyerekkorában, naphosszat nézegette a halacskákat: a tengerből folytak be, s oda folytak vissza, ha netalán rátaláltak a másik nyílásra; a nagy ős vezette be a tengert palotájának árkaos udvarába hosszú évszázadokkal előbb.

„Így jó, inkább apáca legyen, semhogy azt a naplopót tudjam vőműl!”, kiáltott fel lánya szökésének hírére, s a kis, nyeles hálóval nyomban egy marékra való apró, gyerekujjnyi halacskát vetett a me-

dencébe, s elnézegette, hogyan falják fel őket a nagyobb halak; jó falatokkal szándékozta itt tartani őket, egy emberének csak az volt a gondja, hogy a medence tövében sápadozó akváriumban mindig legyen elég apró hal, lélekszakadva futott a tengerről, hogy életben maradjanak: gazdájának az volt az álma, hogy egyszer majd sikerül akkorára hizlalnia egy halat, hogy ne férjen ki a lefolyó nyílásán.

Mandina asszonyt, amikor a zárdában kitört a botrány, a nyári lakba száműzték gyerekével; egy évre rá meghalt az apja, kettőre véget ért a forradalom, államosították a hatalmas szőlőbirtokot palotástul, medencéstül, háromra meghalt az anyja, ő meg úgy élt fönt, a nyári lakban továbbra is, mintha mi sem történt volna: lába előtt terült el a város: a házat nem lehetett elmozdítani a dombocskáról.

Naphosszat a fügefaligetben sétálgatott rikító ruháiban kislányával, bújósdit, fogósdit játszott vele; emberemlékezet óta nem volt ilyen hangos a palota és a nyári lak között húzódó liget, amelyben egykoron, tán a középkorban, ápolt dísznövények, rendezett sétányok, lugasok, kőasztalok akadtak bőven, s a régi krónikák szerint hangos multságok meg fenséges költői versenyek is adódtak.

Aztán egyszer csak a messzi városba vitte a lányát Mandina asszony, szárazföldre; később már csak a nyári szünidőt töltötte itthon, majd pedig arról is elmaradozott, s Mandina asszony még elvétve is csak alig ejtett róla szót, de éppoly gondtalanul élt, mint azelőtt; divatjamúlt ruháiban egyenes derékkal s mosolygó arccal rótt a várost, a sétányokat, nagy ismeretségeket kötött, s bármely témáról órák hosszat el tudott csevegni. Egy időben a múzeumban alkalmazták beszélőkészsége miatt: sok értéktárgynak lába kelt akkor, épp mert szóval lehetett tartani; az iskola később felvette háztartástant előadni: egy éven át hétpecsétes családi titokként őrzött, több évszázados, furcsábbnál furcsább süteményreceptekkel tömte a gyerekeket önzetlenül, s nem értette, miért kéri számon tőle az unalmas tantervet, mért háborognak a fiúk, amikor a Dél Csillaga tüzetes elkészítési módját követeli tőlük, s miért olvasták a fejére, amikor eltávolították, hogy izgató tevékenységet folytatott, mert csupa olyan ételmelet használt receptjeiben, amelyeket hírből sem ismert a lakosság ebben az inséges időben, s méghozzá olyan étvággal festette le az ízeket, hogy a gyerekek otthon egyre csak nyeldestek, és félrelökték a krumplistálat.

Sietős volt az utam, el akartam surranni Mandina asszony háza előtt; kőkerítése egyhelyütt beomlott, de esze ágában sem volt megjavíttatni: jó kilátás nyílt az ösvényre. Ha nagy szükségben szenvedtünk a remetével, mindig erre tévferegtem, s Mandina asszony meg is állított mindahányszor; hosszan beszélgettünk, s mindig tudtam, a remetének köszönhetem ezt a figyelmességet, bár soha ki nem ejtette a nevét, s beérte azzal, amit magamról beszéltem el; sohasem engedett el egy-egy csomagocska sütemény nélkül: tudtam, kit illet a küldemény, hallgatólagos cinkosok voltunk.

„Már megint annál a vén papagájnál jártál?“, dörmögte a remete, miközben elfogyasztotta a süteményt; csak egyetlenegyszer sikerült szóra bírom az asszonyról: egy cédulát nyomtam a kezébe, amelyen ez állt: „Harminc küllő együtt tesz ki egy kereket, de a kerék használhatóságát éppen a küllők közti nemlét, úr biztosítja. Agyagot forgatva

csináljuk az edényeket, de az edény használhatóságát éppen a benne levő nemlét biztosítja. Ajtót és ablakot vágva csináljuk a házat, de a ház használhatóságát éppen a benne levő nemlét, a belső tér biztosítja. Ezért a lét hasznót hajt számunkra, a nemlét azonban használhatóságot biztosít"; rekedt nevetésben tört ki, s eldobta a papírt: „Hahaha, miről ábrándozik az a liba: én vagyok az ő nemléte, aki által ő hasznót hajthatna, ha az ő létevel egyesülnék használhatósággal, ugye? Micsoda ősi kínai maszlag!”, s úgy meresztette rám a szemét, mint egy apagyilkosra: Brutus kezéből kicsavarták a tört!

Leforrázva kaptam észbe, hogy azok az apró, megkapó bölcsességek, amelyeket oly nagy élvezettel s oly gyanútlanul hallgattam Mandina asszonynál — hisz oly keresetlenül olvasott fel időnként egyet-egyét —, fondorlatos üzenetek voltak, amelyeket én ártatlanságomban sohasem továbbítottam; merő véletlen, hogy ezt is lejegyeztem: talán szemléletessége ragadott meg.

Egy pillanatra félelmetesnek láttam a remetét: a vesembe lát, bármit is mondok, bármit is teszek: hiszen a könyvtárban is rábukkanhattam volna erre vagy arra vagy a tanítónál, a gyógyszerésznél, de semmi sem segített rajtam: kezében van a dolgok eredete. „De csak az eredete, s ez annyi, hogy a rég elenyészett!”, kiáltottam dacosan, s ahogy rámnézett, gúnyosan, szótlánul, tudtam, érti, mire szól ez.

Télen szerettem leginkább Mandina asszonyhoz betérni; ha odakinn nekiszilajult bóra süvített, hidegebb napokon begyűjtött a tágas nappaliban a cifrán csempézett, itt-ott színehagyott, megrepedezett kaminba — hiszen kályhát is először nála láttam sok évnek előtte —, fátyolt lóbáló, futkosó meztelen lányokat nyaldosott belülről a kellemes, kesernyés szagot árasztó, pattogó tűz, amely kedves patinát adott a szoba haloványan áporodott sűrű szagának. Mandina asszony időnként fázósan a tűzhöz lépett, s ahogy végighúzta a dudoros csempén a hátát, jólesően megborzongott: a lányok csiklandozhatták. Én egy kopott bőrtámlás széken ültem a nagy, fekete ébenfaasztalnál, Mandina asszony pedig a széles heverőre kuporodott, amely hatalmas, földig érő, dús fekete medvebőrrel volt letakarva, úgyhogy a törékeny asszonyka mélyen belesüppedt, s míg hosszú történeteit csevegte, magabafeledkezve cirógatta a medve fényes bundáját.

A heverő végében majd mennyezetig érő könyvszekrény ácsorgott régi, fakó könyvektől roskadozva, a másik végében karcosú vitrin, fájánsszal tömve; külön öröm volt, ha Mandina asszony nem feketével, hanem teával kínált, hatalmas, cifra szamováron főzte, amelyben a láng néha puffanva nagyot lobbant, s Mandina asszonyt megannyiszor halálra rémítette, aztán a vitrinből egy-egy csészét, tányérkát szedett elő, s szertartásosan szürcsölgetni kezdtük a teát. Idővel a vitrinben megcsappant az edény, Mandina asszony évente egyszer-egyszer elutazott a messzi fővárosba, s aztán megint csak élte világát; kedvenc csészémet később a patikusnál láttam viszont, többé sohasem kínáltak meg vele.

A kamintól jobbra barna, fényezett fiókos szekrény állt, rajta díszes petróleumlámpa, üvegét festett porcelángömb takarta el, vékony, áttetsző, mint a papír; mielőtt villanyt kapott a város, Mandina asszony nagy gonddal-bajjal ezt gyűjtötte meg alkonyatkor, amikor

már alig láttuk a bútor körvonalait. Ha Mandina asszony a régi családi könyvtárból ide szakadt fakó olasz vagy német könyvekből olvasott fel csevegését megerősítendő, s bájos felszínességgel fordította le a fennkölt mondatokat, a súlyos asztal habkönnyű selyem terítőjén nyomatékul szolgáló jó rófnyi, elefántcsontból készült, bölcs mosollyal rámmeredő Buddhával váltottam egy-egy megértő, meghítt pillantást.

A nappaliból négy szoba nyílt, kettő jobbra, kettő balra, meg a lépcső fel az emeletre, ahol egy szakasztott ilyen nappali várta a látogatót, négy szobával; egy velencei mester festette be odafent a falakat jó pár száz évnek előtte, a nappaliban körös-körül futószalagként egy vadászjelenet díszelg, fölötte, majdnem a mennyezetnél kevély urak és talányos, derék hölgyek sötét olajképei zsúfolódtak össze, középpütt, kiemelt helyen a nagy ős tartotta jobb kezében sisakját, balját meg kardja markolatán nyugtatta, a négy szoba közül az egyik falán tájképek, a másikén portrék, a harmadikén történelmi események, a város török dúlás korabeli csatája is, a negyedikén tengeri viadalok ékeskednek.

Ismertem a ház minden zugát; ha Mandina asszonynak épp szüksége volt valamire, már hoztam is; először akkor vezetett végig a házon, amikor elmondta Mária Terézia ágyának történetét, s nyomban meg is mutatta, a balra nyíló elülső szobában: szokatlanul széles, dúsan faragott, de egyszerű bútordarab.

A királynő egy nyáron a tengeren cirkált, hajója Pinto admirális parancsnoksága alatt úszott, a szomszédos faluból származott ez az ember, s Hórihorgasnak hívták; megszerezte magának az ágyat, s nyugdíjba vonulása után kegyeletből hazahozta falujába, ahol valóságos kis palotát építtetett magának; a háború alatt fölgújították a falut, ott halt meg az admirális utolsó leszármazottja is, az ágyat azonban valaki megmentette.

„Pár évre rá valóságos népszokássá vált, hogy az új házások Mária Terézia ágyában töltsék nászéjszakájukat”, mondta Mandina asszony mosolyogva, „éppúgy megvették egymástól, mint a koszorút vagy a bort, és egy sem tartotta meg, mert túl díszesnek találta, s nem tudott vele mihez kezdeni”, vont a szemöldökét jelentősen Mandina asszony, „micsoda találgatás folyt, micsoda mendemondák keringtek, amikor megvettem ezt az ágyat!”, kuncogta, s a kaminhoz ment melegedni és borzongani kissé.

Egy-egy hóbotos turista azóta is fellátogat Mandina asszonyhoz megnézni Mária Terézia ágyát, „Akadt már olyan is, nem is egy, aki ki akarta bérelni ezt a szobát, a többiről persze hallani sem akart; ki is kívánna különben itt nálam, ezen a szélfúttá dombon megszállni, s nem odalenn a rekkenő tengeren?”, tárta szét karját Mandina asszony. Jót mulatott. Hosszúkarú arca üdén kisimult, állát előrevetette, hangja megpuhult, s törékeny alakját a félhomályban akár bakfislánynak is nézhette volna az ember.

Ezek a hosszú délutánok azzal végződtek, hogy fát daraboltam a ház mögött; Mandina asszony sohasem kért rá, s én sem mondtam sohasem neki, mit végeztem; másnap rá kellett találnia, de harmadnap sem hozta szóba, ha betértem hozzá: mint annyi másról, ami közöttünk s körülöttünk történt, tudván tudtuk, de soha szót nem ejtettünk róla.

„Ó, fiú, de rég láttalak! Tudsz-e már kínaiul?“, kiáltott felém, s én szép lassan felegyenedtem a kőfalnál: guggolva akartam elszurranni. „Természetesen, Mandina asszony, hiszen kiváló tankönyvem van“, szóltam keserűen, mert tudtam, egyhamar nem szabadulok, „Ó, ez az első szép szó arról a könyvecskéről! Csak tudnád, minek el nem mondták már! A kontárság netovábbjának! Csin, dzin-laj!“, nevetgelte Mandina asszony; ó, micsoda könyv az, csakugyan! aki egy szót is megért belőle, legyen övé Salamon király minden kincse: „Hurrá, tanulók! Nyelvtan nincs! Se rendhagyó igék, se ragozás, se nemek, még csak kopulák se! Rövid szógyökök sorakoznak eredeti formájukban, ahogy megszülettek: én-gyors-tudni-beszélni-kínai-nyelv“, vezeti be Mandina asszony könyvét, amelyet a város nagy fiának, a Kínát elsők között megjáró utazónak nyolcszázadik születésnapjára a város kegyeletéül múlhatatlanul kiadni kötelesnek érezte magát, s aztán áttér alighanem a világ legzavarosabb nyelvismertetésére.

„Magánkiadásom“, mondta játékosan, „manapság már csak ezért is ritkaság“, szólt könnyed öngúnnal; egyébként a nagy felfedező szülőháza mellett lakó asszonyságnál kapható, ő szolgál felvilágosítással a megilletődött turistáknak arról a szörnyű pestisjárványról is, amelyben a nagy férfiú szülőházát, mert lakói járványba estek, elreteszelték és felgyújtották: a falak négyszáz éve állnak úgy, az emléktábla nyolcvanéves, a gyom évente friss.

„Szje, szje, lao po“, nyögtem ki, s kíváncsian indultam befelé: a veranda mélyén, az árnyékban valaki a hintaszékben ringatózott, s halkán, de ércesen nevetett: egerek cincognak így. „Szörnyű baj történt, Mandina asszony“, szóltam befelé menet, „az éjjel kirabolták doktor Manteo sírját, s a temetőcsősz épp az imént vállalta magára“, szemem meg közben belefúrtam a veranda homályába.

„Mit is mondjak?“, torpant meg Mandina asszony, fejét hátravetette kissé, nagy fekete szeme megmeredt, sápadt arca még inkább elfehéredett, simára fésült, kontyos feje ilyenkor akár ősrégi szobrokon is megállta volna a helyét. „Még útközben elmondani, amit az úton hallottunk: ez az erény elhajtása. Ezt mondja az írás. De ez most nyilván nem fontos“, mondta zavartan, s a lugas mélyéből ismét nevetés csilingelt fel: szőke, hosszú hajú, fekete szemű lány volt, fogacskái mint apró, vakító rizsszemek, ahogy a teasüteménybe harapott hintázás közben, ijedten megborzongtam: mind beletörök.

„Csakhogy ez lehetetlen a temetőcsőszszel“, szóltam, s le nem vettem a lányról a szemem, „Elvira, az ám, Elvira“, szólt udvariasan Mandina asszony, „hiszen ismered, fiú, a kislányom“, s Elvira kezét nyújtott, annyi ujjacskája volt, hogy futtában megszámláltam, több-e az őtnél, „Gu nian, vo hen zsun-szin juü dzjan nin“, mondtam, s Elvira felvont szemöldökkel meredt rám: türe szünni, ez csodabogár; „Ó, micsoda gavallér“, csillant fel Mandina asszony szeme, „azt mondja, hogy boldog, ha láthat!“

Hellyel kínáltak, s én Elvirával szembe ültem: ahogy hintázott, lábai folyton fellendültek, tekintetembe ütköztek, akkorának láttam őket, mintha csupa láb volna ez a lány, éppen úgy, ahogy a fényképeken hatalmasra nőnek az előrebillent testrészek.

„És lehet vele más nyelven is beszélni?“, kérdezte Elvira anyjától,

„Ha okvetlenül fontos”, néztem a szeme közé, de meg sem rebbent a tekintete; ahogy az ajka előrecsúszott, láttam, érti a kihívást; „Ó, hogyne, még hozzá milyen választékosan!”, dicsért Mandina asszony feleslegesen és gyanútlanul, s ez a kisiklás tüstént izgalomba hozott.

Fodros habfehér ruhában álldogált a sétányon egy szőke kislány, hajában kék szalag, lábán fehér térdharisnya, hat lépcső le a szirtekig, ott zúg a tenger, fekete vászon nadrágocskában a víz alá bukok és újra alá, csodás kagylócskákat hozok fel, „Elvira, ne menj oda, beleesel!”, szól anyukája a padról, egy görbebotos úrral nevetgélnek, a kislány lejön a lépcsőn, „Adj nekem is egyet”, mosolyogja, „Mit adsz érte?”, kérdem, a kislány álldogál, előrehajol, homlokon csókol, fülig pirulok, kezébe nyomom mind a csigákat, újra a tengerbe vetem magam, gyűjtöm a kagylókat újra, ahányszor felbukkanok, mindegyiket felmutatom neki, szebbnél szebbek, már ismét fönn áll a sétányon, többé le nem jön.

Fenn a város felett felmászok egy kőfalra, párszor már megdézsmáltam itt a fügefákat, a szőke kislány egy fügefa alatt lakmározik, égő narancssárga ruha rajta, fehér térdharisnya, „Adjál egy fügét”, mondom neki, ijedten fölugrik, „Nem adok”, kiáltja dacosan, „Kagylókat adtam neked a tengeren”, mondtam, „Te, kagylókat? Nem te adtál!”, kiáltotta, felkapott egy kavicsot, felém dobta, nem ért el hozzám, csak ültem tovább a kőkerítésen, mozdulatlanul, a lány megremült, futásnak eredt a ház felé, anyjáért kiáltozott. Többé nem láttam. Sok fügét ettem. Egy kosárra valót a kőfalhoz vagdosztam.

„De talán fontosabb most: miben lehetünk a temetőcsősz segítségére?”, kérdezte felhősen Mandina asszony, én meg igyekeztem megnyugtatni, hogy sok barátja van, jobb belátásra bírják majd, „Inkább azon lennék, hogy az igazi tetteseket mielőbb kézrekerítsük; épp ezért igyekeztem a városba”, mondtam, s Mandina asszony nyomban meg is nyugodott, „Nem, az lehetetlen ezzel a temetőcsőszszel”, mondotta ellentmondást nem tűrő hangon, s mint aki ezzel máris elhárított minden veszélyt, ismét visszatért derűs kedve.

„Majd eleresztetem a fülem mellett”, kapott észbe Mandina asszony, s miközben egy bambusz karosszékre ült, örökké nyugtalan tekintete egyre rajtam repdesett, „sohasem hittem volna, hogy ilyen közhasznú cselekedet megfordulhat a fejedben: elfogni a rablókat! Ebből a diósból vegyél, az a legfinomabb”, kínált meg kecses mozdulattal: e fölött az apró csontú ötvenes asszonyka fölött mintha megállt volna az idő; „Sohasem titkoltam: az emberek javára cselekedni, ennél aligha akad nagyobb öröm”, szóltam elhamarkodva s kissé esetlenül, „Nahát”, álmélkodott Mandina asszony, „alig ért nagyobb meglepetés életemben! De hiszen a szemlélődés és cselekvés kettő!”

Tűkön ültem, arról kellett szólnom, amiről mindig hallgattam, minden szó kínnal szakadozott fel belőlem: „Esővíz helyett ivóvizet adni az embereknek: ez megragadott; emlékezzék, mindvégig segédkeztem a mérnököknél”, Mandina asszony szája elé tette pici mutatóujját, „Azt hittem, csak a mutatvány érdekel: az erő bűvölete ott, ahol már senki sem boldogul vele. De ha nem is ez ragadott magával, gondolom, hogy segédkezni vagy cselekedni nem egyre megy”, mondta, „sziklákat hengergetni vagy vizet adni nem ugyanaz”, pöntyögte két süte-

mény között, s közben mintha meg is nyalta volna az ujjá hegyét, „Csak láttad volna, Elvira, azokat a sziklákat!”, vetette oda lányának, s kezével akkora kört írt le, hogy tíz méter távlatában egy házat tett volna ki, ötven méterében meg egy valóságos hegyet.

„Máshoz nem tud fogni az erejével?”, szólott Elvira egyre csak hirtáztatva, s olyan ártatlan képpel nevetett, mint az illetlenül kotyogó gyerekek a megróvó és felháborodott tekintetek pergőtüzében, amikor kényes helyzetet teremtettek, és kézen fogva elvezetik őket. „No, de Elvira!”, fordult felé meglepődve Mandina asszony, aztán zavarát halk kacajjal palástolta, jámbor, elnéző pillantást vetett rám, és süteményt tartó két ujjával beszédesen a lány felé legyintett egyet; megint nem értett a szóból, a kisiklás megborzongatott: Elvira hosszúkás gyermekszeme derűsen ragyogott, pirinyó állkapcsa és állacska fáradhatatlanul örölt; piszkos vászonnadrágom nagy foltokat hagy majd hófehér ruháján, ha ráfékszem.

„De lám, a mérnökök dolgavégezetlenül tértek haza”, mondtam halkán, s mulattatott: Elvira még majd hőskori vitézt vagy légvárak kissé hibbant, de vad erejével rokonszenves ostromlóját látja bennem”, „a nagy tett pedig még mindig emberére vár”, mondtam, s Mandina asszony szeme menten felragyogott, lelkes izgalommal vizsgálgatott, „Ó, hát ez nagyszerű! De mért élsz akkor ilyen kóbor életet? Emberek között támogatásra is lelhetnél! Képzeld, Elvira, fönt lakik az erődben. Valamiféle hőskori életet él!”, intett a dombtető felé.

„Az igazán izgalmas lehet”, csillant rám a lány szeme, „Képzelheted”, szólott az anyja, „egy szál deszka az ágya, két kővel támasztotta alá; azt is mondhatnám, hogy a levegőben hál: képzelheted, mit fog fel egy deszkaszál ekkora emberből!”, s kedvtelve pihent meg rajtam a szeme, „Ó, hát akkor csupa szálka a teste!”, szólott Elvira, s Mandina asszony tekintete már megint zavartan repdesett, s mert rávágtam: „Igen, még gyalulatlan!”, megkönnyebbülten kacagott fel: belementem a mókába; Elvirával összevillant a tekintetünk, majd felfalt a szemével.

„Más az, idelent nap nap után robotolni azért, amit én a szabadban is meglelek, s más az emberek javára kedvtelésükre csielekedni: mindig szabad vagyok erre”, szólottam, s Mandina asszony ábrándosan nézett rám: „Érdekes, mindig másként képzeltelek; várj csak, épp a napokban akadtam rá az írásban, egy részre, amelyről azt hittem, szakasztottan rád illik, várj csak”, felkelt, s eltűnt a házajtó éjsötét üregében.

Az írás Mandina asszony számára mindennemű bölcsek vaskos könyvei, úgy szokta levenni őket a földszinti nappali polcáról, ahogy tiltott fáról szakítja az almát az ember; elsárgult lapjaikat nézni, enyhén dohos szagukat belélegezni, pergamenes lapozgatásukat hallgatni, puha szattyán kötésüket tapintani: mindig megnyugvást szerez. Le nem tudtam venni szememet Elvira almányi kis kebleiről, „Mire vársz?”, szólott halkán, ringatózva, felkaptam a fejem, süteményecskéjét nézegette, morzsányit csipegetett csak belőle rizsfogacskájával.

Egy bárka fedélzetét mostam pár darab rézpénzért, a gazda pityókásan dudorászva ballagott le a lépcsőn a bárka gyomrába, tompa zuhanás, recsegés, csattogás, a lépcső tövében véresen fekszik, lábák és zsákok rajta, néz föl rám nagy kék szemével, földbe gyökerezett a

lábam, „Mire vársz?”; anyám mosott, vizet forralt egy öblös agyag-lábasban, sísteregve futott ki a víz, sehól a vége, lekapta a tüzről, futott mindkét kezére, reszkető kézzel tartotta, hol a szék, hol a szék, ültem rajta halálra váltan, lábam a földig sem ért még, „Mire vársz?”; nénikémnel a hegyről jöttünk, füveket szedett lába borogatásához, a kigyó, a kigyó, ágat hasított le a fáról, derékba kapta vele, nyomta, nyomta, tekergett a farka, csapkodott a feje, követ, követ, „Mire vársz?”; Berttel az erődben heverésztünk, „És majd gombatelepet rendezünk be a barlangban”, szóltam nevetve, csak úgy rengett belé a fal: a mennyezet recsegett-ropogott, a remete jött le, fönt aludt délután a tetőn, Bert fölugrott, két kezével tartotta a kettérecscent gerendát, kő potyogott, szúrágta korhadt deszka hullott, dohos por szitált, fogaim közt csikorgott, még ma is érzem kesernyés ízét, térde rogyadozott, arca eltorzult, se tartani, se elengedni, lábom mintha le volna láncolva, „Mire vársz?”; mindig akad döntő pillanat, amikor csak megigézve állok és állok.

Ültem magamba roskadva: igen, előrehajolok majd kissé, átölelem a lábát, megsókolom a térdeit, és középük fúrom bozontos fejem: egész idő alatt a hajamat simogattam, rég borbélyhoz kellett volna már mennem vele, de nem bánom, lenne bár mégoly bozontos az üstö-tököm, kicsiklandoznék vele a bőreből mégoly szibbadó ölü erkölcsös lányokat is; „Mire vársz?”, szólt halkán Elvira, „Mindjárt jön”, dadogtam, s combomra szorítottam a kezem, hogy ne remegjen.

„Egy ember azon panaszkodott”, jelent meg az ajtóban máris Mandina asszony, „hogyan van egy hatalmas fája, csodájára járnak, de oly göcsörtösen nőtt, hogy az ács még csak egy pillantásra sem méltatja: csak útban van, hasznavehetetlen. A bölcs erre ezt mondta: „Hát miért nem ülteted át olyan helyre, amely semmire sem használható, valamely széles és elhagyott mezőre? Ott aztán teljes nem-cselekvésben kóborolhatnál körülötte, teljes szabadságban aludhatnál alatta. Korai pusztulást nem hozhat reá sem balta, sem fejsze; a dolgok mítsem árthatnak neki, hiszen semmire sem használható fel. Hogy semmi sincs, amire fel lehetne használni, az hogy is adhat okot elkeseredésre! Hatalmasnak lenni: ez a képessége! Nem találó, fiú? Úgy képzeltem, hogy ez pontosan rád illik”, szólt Mandina asszony ábrándosan.

Elállt a lélegzetem: ez is üzenet volt: a hasznavehetetlen fa árnyékában szabadon heverészni, „Ó, ez nem rám, hanem a remetére illik”, szaladt ki a számon, s menten ijedten meg is bántam; Mandina asszony azonban, kissé márványos mosollyal úgy tett, mintha nem hágtam volna át csörömpölve a hallgatólagos cinkosság üvegfalán.

„Gondolod? Nekem úgy tűnik, belőle hiányzik a hatalmasság”, szólt látszólag zavartalanul, s vibráló szemeim előtt egyszeriben feltárult ennek a felszínesen csevegő életnek minden mélysége: a fa, amely alá nem lehet szabadon leheveredni, nem hatalmas fa, legfeljebb csak annak látszatában tetszeleg; a nemlét, amely nem a küllők léte közé feszül, nem nemlét, legfeljebb csak annak a látszata: önmagában üres semmi; a remete feltartóztathatatlanul egyre zsugorodott előttem, míg csak mákszemmé nem enyészett, fájdalmasan kiáltottam utána magamban, állj meg, jajgatva futottam felé, nézd az én erőmet, tenye-

rembe veszek, a mákszem is édig nő benne, verjen gyökeret a véremben, ereim tekervényébe hatoljon, talpamat tüskék sebeztek fel, hiába futottam, beláthatatlan kavicsstengerbe fúttam előlem a szél.

Mandina asszony az eszményét álmolta bele üzeneteibe, nem sekélyes ábrándjait; színe azt mutatta, amilyenek látni szerette volna az embert, azt az egyet, fonákja, mint a lenyomat, azt, aminek elesettségében látta. De megnőtt tisztelem ellenére lassan előntött az elkecseregés: a veréb csak veréb, s nem fogyatékossága, erénye inkább, hogy nem akar kék madár lenni, csupán csak azért, mert mindenki azt kergeti s egyre áhítozza; verébnek lenni, ha veréb, nagyobb, mint hamis tollakkal káprázni: a semmi csak semmi, de annak kell csupán lennie, ha nem valami: sem lét, sem nemlét.

„Ó, hát egészen megfélekedtünk róla: hiszen ennek a szegény temetőcsósznek nincs aki ebédet vigyen!”, esett hirtelen gondba Mandina asszony, s már fel is pattant. „Majd keríték valamit hirtelenében”, indult a konyha felé. „Ámbár lehet, hogy már ki is szabadult”, mondtam, s tüstént elhallgattam, mert Elvira szikrázó tekintetében botlottam; Mandina asszony fél úton megtorpant, „Igen, legjobb volna át-nézni a szomszédba, talán tudnak felőle valamit”, mondta, aztán ránk nézett, a virágállványról egy kazettából kártyát szedett elő, mosolyogva az asztalra tette, „Csak szórakoztatok, már itt is vagyok”, hosszan néztem utána, amint a kijárat felé távolodott.

Cipőkopogása már rég elenyészett, csak akkor néztem Elvirára. Jó öt percnyire van az első ház, a városka szélén. Elvira úgy csipegette belemerülten morzsánként süteményét, mintha mászhoz nem is értene. Átöleltem a lábszárát, a hintaszék megállt, lekuporodtam hozzá, államat a térdére tettem, s úgy néztem fel rá.

„És most?”, kérdezte halkán, szemezgetés közben. Elborultan haraptam bele a térdébe, s csak azt éreztem, lába nekemfeszül, s repültem hanyatt a veranda kőkerítésének, feldöntve az asztalt; szanaszét szállt a kártya, csörömpölve tört ízzé-porrá a süteményes tál, szerteszóródott a sütemény, a hintaszék bukfencet vetett, s felakadt a falban, égnek meredő széklábak közül láttam, Elvira ringó derékkal tűnik el a házaajtó sötétjében, ruganyos farán majd szétreped a habfehér szoknya.

„Mindegyik egyforma mamlasz”, csilingelte a szoba mélyéről, „egyik sem tudja kivárni a sorát”; ijedten kapkodtam a kártyákért, aztán rémülten szedegettem a süteményestál cserepeit, s nézelődtem, hova rejthetem őket, „Mert mindegyik saját magára gondol csak: essünk túl rajta mihamarabb”, pattogta odabentről, s neszezés meg halk léptek hallatszottak ki; a lugas közé dugni, nem, kilátszik, a szemetes-vödörbe, nem, megtalálják, marokra fogva futottam vele a ház mögé, a száraz, elcsenevészedett fű közé rejtem, nem, kifehérlük, egy sziklát mozdítottam ki helyéből, alá dugtam a cserepeket, s mikor ráhengettem a követ, úgy csikorogtak, hogy elvásták a fogam.

„Aztán meg mind visszahőköl; most mire vársz?”, csilingelt odabentről, hol az egyik szobából szólt, hol a másiktól a földszinti öt közül; négykézláb másztam a veranda kövén, egyenként szedegettem a süteményeket, „Miért nem megy az ilyen rablókra vadászni; hátha csak föl akarom tartani, hogy a cinkosaim egerutat nyerjenek: lehet,

hogy javítóintézetből jövök, azért voltam oly soká távol”, s egyre-másra csapódtak az ajtók, megannyi halálos lövés: hiszen hová is indultam, büntetlenül futni hagyom az önkényt, kártyavárként omlik össze az értékek vára, s alátemet így négykézláb az omladék.

„De se velem, se nélkülem; gyáva erre is, gyáva arra is: sziklákat görgessen hát az ilyen egy életen át!”, nyilaltak belém odabentről a dacos dobbantások; a konyhába rohantam, szememmel végigkaszáltam a vitrineken, előszedtem egy süteményestálat, békés táj volt belefestve, felette, a felhőkben meztelen angyalok lebegtek, mind közējük szórta az asztalról a süteményt, hadd csipegessék.

„Szálkás a teste, szálkás a nyelve: még szava sincs a mamlaszának!”, földhöz vágta a félig összeszedett kártyát, a házajtóhoz rohantam, nekitámaszkodtam, „Bármikor visszatérhet, az ég szerelmére!”, nyögtem, s vörös karikák táncoltak a szemem előtt, hullarablás, javító, volna-e erőm hozzá, ha bizonyosat tudnék róla, „Estig aztán nem! Szíven találtad a remetével!”, kopogtak rajtam a szavak, s csak egy repülő, halovány árnyat láttam odabenn a koromsötétben, hol itt zörrent egy szék, hol amott koppant egy üveg.

„Hát gyere csak be, ha mersz, lehet, hogy csak egy gyereket akarok tőled; gyávább vagy még attól a gyávától is, apácának kellett lenni hozzá, hogy elbolondíthassák”, megfogni az öt szobában, s az emeleten még ötben; szétverni mindent, csak úgy lehet, induljon meg a föld, szakadjon le az ég; só marja a szemem, vérem vagy verítékem, dobolás hasogatja a fülem, vérem vagy kopogó léptek, méreg marja a nyelvem, epém vagy térdeden kiserkent véred, elfordultam, „Hahahaha, bakák csapnak csak ekkora menetelést!”, s a kapu felé ténferegtem.

„Fiú”, szolt utánam halkan Elvira az ajtóból; szakasztott ilyennek álmodtam: két részből állt a teste, derékig a bakfislányok nebánsvirág törékenysége, azon alul: ekkora lábak diadalívet állíthatnának díszmenetelő katonáknak, ekkora medencét ugyan mire is teremthettek?

Egyet léptem, s eltűnt az ajtóból, félelmetes csend tátongott a tágas nappaliban, amikor elnyelt a koromsötét ajtó, Elvirát a heverőn találtam összekuporodva, ekkora medvebőrt életemben még sehol sem láttam, Mandina asszony üldögél itt, felolvass egy-egy töredéket bölcsei könyvéből, két marékkal téptem bele a medvebőrbe, belevesztem ebbe a rengetegbe, aztán megmozdult alattam a föld, s valahonnan messziről rémlik, hogy székek borultak fel, könyvek potyogtak le, a kapu csapódott, és léptek kopogtak, „Fiú, te hárfázni tudsz, fiú, hárfázni!”, sutbogta Elvira, és egyszer csak minden elcsendesedett, Elvira hozzámbújt, úgy vert a tenyeremben a szíve, mint egy ijedt nyuszié, s nem szűnt meg csókolgatni. A verandáról halk sírás hallatszott soká, aztán az is elcsendesült.

Már szürkült, amikor halkan az ajtóhoz lopakodtam, odakinn, háttal felém, a bambuszszékben Mandina asszony üldögélt mozdulatlanul, a szürkülő olajfaligetet és a dombtetőt nézegette rezzenéstelenül, úgy ült, hogy észrevétlenül kisurranhassak a háta mögött, ha épp akarok: ismét a cinkos alázat, miért is? miért?

Odaléptem hozzá, vigyázva, nehogy a szanaszét hányt kártyára tapossak, lehajoltam a kezéhez és kezet csókoltam neki, nem húzta el tőlem, „Ta dze dzi je dzsi-dao hao-bu liao”, mondtam neki, „Te vagy az én egyetlen szorgalmas tanítványom”, szólt halkán, „Tudom”, válaszoltam csendesen, s fáradtan indultam a kapu felé: Mario épp akkor szállt tengerre halászaival.

(Folytatása következik)

FOTORIPORTEREK

Tolnai Ottó

Már hetek óta csak ettek. Nem beszélgettek. Szomorúan nézték egymást. Fáradtan, inkább félve. A hasonló gondolkodásmód, ízlés, a közös ismeretek már régen fölöslegessé tették a konverzációt. Egy ideig még próbálkoztak, főleg egy-két napos távollét után, de lelkesedésük (egymásért lelkesedtek) gyorsan a mennyezetbe ütődött, mint azok a rózsaszín játékrakéták. Tulajdonképpen még mindig szégyellték magukat. Pedig már fél évtizede éltek együtt. Ezenkívül egyidősek voltak (és a húgaik is egyidősek voltak). Szüleik meg csak hasonlóan súrolták a polgári életformát.

Gyakran találkozunk hasonló fiatalokkal. Megjelenésükben van valami szokatlan. Rudarabjaik sem a megszokottak. Az emberek mindjárt két része oszlanak: szimpatikusnak vagy ellenszenvesnek érzik őket. Úgy érzik, sugaraznak, vagy piszkosak. Ők ezt tudják. Szemük a természetnél kicsit gyorsabban forog. Nehéz elkapni tekintetüket. Ők főleg a tárgyakat nézik. A tárgyak körül kis, szürke holdudvarokat. Magányos emberek. De mégis legtöbbször kettesével látni őket. Ezért, érdekes, sokszor homoszexualitással gyanúsítják őket. Maguk nem tudják, mi az, s ezért ha véletlenül fülükbe is jut ilyesmi, nem tanúsítanak neki valami különösebb figyelmet. Gondolataikat is holdudvarok határolják. Valami lényegeset sejtettek meg ezek a gyerekek, és talán éppen ezért nem is vehették észre, hogy már az első, ártatlan, átmeneti komplexusokon hajótörést szenvedtek.

Naponta lement egyikük, és szárított halat hozott. (Télen nyulat, vadkacsát szerettek enni: sovány, fekete húst.) Egy zöldre festett bódében vásárolták a halat. Egy utcán kellett csak átmenniük. Imerték, várták, szerették őket. A legnagyobb füzéretet félretették nekik. „Csak azok a halászok szeretik ennyire a halat, akiknek igazán nincs más enniük” — mondta a kereskedő, s minden alkalommal elcsodál-

kozott, amikor félszegen elébe ejtették a gyűrött bankjegyeket. Mindig többet kellett visszaadnia, mint amennyit megtarthatott. Utána, mint valami drága zsákmánnyal, tűntek el. A kereskedő többször is megpróbálkozott beszélgetésbe elegyedni velük. Először, amikor belátta, hiába fáradozik, egy ideig rossz véleménnyel volt róluk, de később még jobban megszerette őket, és beszélgetési szükségleteit megpróbálta a köszönés egy-két szavába sűríteni.

Fapapucsaik csattogását már mindannyian megszokták. Néha hajnalban, máskor késő éjszaka, vagy pontosan délben zörgettek halért.

El is felejtettem említeni, milyen csodálatosan tudták kiejteni: HAL. A halál és a határtalan (le-föl — föl, mert a napig ugorhattak-röpülhettek) tengerben ficáncoló szomorú szemű állatok útját lehetett követni: HAL. Semmi sem választotta el a haláltól, semmi se volt olyan távol tőle. Ezt az egyetlen szót hallották tőlük az emberek. (Santiago kedves olvasmányuk volt — mindennek ellenére. Az utóbbi években azonban már nem olvasták.)

Lent erősen sütött a nap. Már hetek óta nem volt szél. Valami új közzé változott a levegő. Tisztább lett, de mintha megüvegesedett volna. Az emberek úgy mozogtak, sokszorosodtak, forogtak, mint valami prizmaiban. Átlátszó műanyagba öntött pókokra, svábbogarakra emlékeztették őket. (Az ékszerész kirakatában láttak újabban hasonló nyakbavalókat. — Láncokat és gyűrűket, medáliákat és egy dobozt vásároltak megtakarított pénzükön. De egy kislány még az első napokban elvitte őket tőlük. Fenn a falon. Azt hitte, színészek. Ez tetszett nekik. Mély hangja, szeme volt. Magas sziklákról mert a vízbe ugrani.) Félték beállni ebbe a játékba. Mind ritkábban szaladtak át az utcán. Mind több halat cipeltek gyékényszatyaikban.

Éjjel-nappal a szárított halat ropogtatták. Talán a szavaikat helyettesítette ez a zaj. Sokszor mintha még erőltették volna is.

Éjszakánként egyikük mindig kint ült a balkonon. Vasvirágokból csinálták azt a tágas balkont. (Igy mintha a vizen lettek volna. A hajókat nem szerették. Felfordult a gyomruk.) A tenger hullámai időzítve verték alatta a moszatos falat. Majdnem minden loccsanást sirályrikoltás követett. A madarak nemegyszer nehezen nekivágódtak a zsalugátereknek. Közélről mocskosak voltak, akár a libák.

Kintről is behallatszott a morzsolás, néha a fényképezőgép kattánása. Erre a kattánásra a benti mindig felkapta a fejét.

Régi, nagy harmonikás gépeik voltak. Volt egy ósdi lemezes masinájuk is. A klott alá kellett bújni, és úgy „explodálni”. Kiállították a balkonra, és „lelöttek” egy sirályt.

Éjjél körül rendszeresen rálöttek a holdra. Dél felé a napra. Néha egymásra is. Főleg a soványabb fényképezte szőrös mellű, szakállas barátját. (Ő azért nem növesztett szakállt, mert kisgyerek korában az állán fel kellett vágni, kereszt alakban, egy mérges kelést, és most ott nem nőtt szőrzet. Ez megkönnyebbitette a borotválkozást, de szakállat sajnos sosem hordhatott.)

Sötét volt a szobában. Vigyázva reteszelték be a zsalugátereket.

Mondom, éjszakánként egyikük mindig kint ült. Erről a kitartásról, éberségről nem tudták leszoktatni egymást. Állandóan poszton voltak tulajdonképpen még mindig. A csillagok mintha felivódtak volna a sötét égbolton. Fekete bakelit dobozra hasonlított a világ.

A másik minden órában szárított halat vitt. Mintha üvegszilánkokat habzoltak volna. Ajkuk sarkán vékony érben folyt a vér. A szakállas szőrös melle csillogott, mint egy rézből font ing. Párnáik reggelre véresek lettek.

A szobában a szekrény mögé vagy az ágy alá bújtak. A készülékeket nyakukban hordozták, de mind ritkábban tettek be filmet, mind ritkábban ugrottak elő kattogva.

Igaz, naponta rendszeresen belőttek az ágy alá, a szekrénybe, a szoba négy sarkába, a vécébe.

Csak ettek. Már hetek óta csak ettek. Mégis gyorsan lesoványodtak a haltól. Angolkóros vonások jelentkeztek rajtuk. Hasuk felpuffadt. Végtagjaik megnyúltak. Hátuk meggörbült.

Tudták, a kolostorok valahol a hegyekben vannak. Közvetlenül a határ mellett. Az egyikben jártak is. Valami kis nyirkos cellát mutatott nekik az apáca. Alig fértek be hárman. Az apáca szájából hagymaillat terjedt. Fekete ruhája csillogott a zsirtól. Kezei berepedeztek. Mutatóujján fekete volt a köröm, mint egy üvegszem. Vékony kötéllel kötötte el derekát. És egy szobát is mutatott, amit nyáron kiadnak a turistáknak. Fehérre volt meszelve. Egy kis fekete fészület volt a falon. Az asztalon egy cseréppohár. Szék, vaságy. Ez megfelelt volna nekik. Az apácák adtak volna olcsón tojást, tejet. „Nem kellene egyáltalán bejárniuk a városba” — mondta az apáca mosolyogva. Egész nap fényképezhették volna a freskókat. Éppen hogy csak bementek a kolostorba. Szemük még meg sem szokta a homályt, máris kijöttek. Fáradtak voltak. Alig várták, hogy visszaérjenek a szállodába. „Belőttek” örömeikben a kulcslyukon, mikor megérkeztek. Útközben két szatyor halat is vettek. Egy üres szemgödrű, beszakadt oldalú halat is „levettek”. Arra a nedves szalagra.

Párnáik reggelre véresek lettek. Sötétbarna, nem piros foltosak.

Vasárnaponként (rettegtek a vasárnapoktól) puha fűgével lepték meg egymást. Fűgével gyógyították összevagdalt-szurkált szájukat.

Hieten egyszer lemosakodtak. Felöltötték rikitő trikóikat, és a fényképészlányokhoz vitték a tekercset. Sokszor egész szatyorra való. Szép hosszúkás lányok voltak ezek. Csak az ujjai voltak csúnyák, barnák.

Gazdájuk szenvedélyes polipvadász, egész nap kinn volt a vízen. Különben velük hált, ők főztek neki, és együtt ittak.

Egy szűk lépcsős utcán kellett felmenni, egészen a hatalmas, fehér, üres erődítményig. A számáristállók büze terjengett.

Embereket nem lehetett látni. Azután hirtelen elkezdődött a sziget szürke köregetege. Egy ház, egy fa sem volt az egész szigeten, kivéve ezt a kis szegélyt.

A lányok egy hosszú asztalra hasalva, lábaikat égnék emelve bámultak a forró utcára. Állandóan nyitva volt az üzlet. Habár tudták, vasárnap úgysem tér be hozzájuk senki.

Először megijedtek, amikor megpillantották az ajtóban ezt a két sebes szájú fiatalembert.

Később jóízűt nevettek, amikor előhívták képeiket. Egyetlenegyen se lehetett látni semmit. Fekete vagy fehér foltokkal voltak tele. Először azt hitték, véletlenül történt valami a tekercekkel. Mondjuk, a tengerbe ejtették őket. Vagy valami félreértésről van szó.

De később, amikor már megszokták ezeket a foltokat, a fekete fényképeket, mosolyogtak. Megszerették a fotoriportereket. (Igen, a legnagyobb és legszínesebb revüktől, esti újságoktól volt igazolványuk.) Eléjük futottak az ajtóig, nyakukba akaszkodtak, felhúzták a lábukat, és könyörögtek, forgassák meg őket. „Melyiktők bírja tovább?” — sikítottak. Úgy érezték, ezután nemcsak az öreg polipvadással kell halniuk. Alig várták, hogy külön-külön aludjanak.

Tanulmányozni kezdték ezeket a foltokat. Jobban ügyeltek az előhívásnál. Lassan már maguk is megtudták állapítani, melyik a sikerültebb, melyik az értékes, és melyik a szenzációs. Osztályozták. A leg-sikerültebbekért megcsókolták őket.

Megígérték, hogy egy ilyen fantasztikusan fekete fényképet kitesznek a kirakatba. Úgysem fogja senki észrevenni a sok fürdőruhás, mosolygó nő, számár, vitorlás és palma között.

Később meg, amikor a gazda két napig is a vízen maradt, fényképkiállítást szerveztek nekik a szalonban.

A szakállas egy fekete sorozattal szerepelt. A soványabb fehér sorozatát állította ki.

A halkereskedő és az apáca tekintette meg a tárlatot. „Ami a te munkád, Uram, az mind szép” — mondta az apáca.

A lányok kövel kezdték súrolni kezeiket. Körmeiken megcsomósodott a méregpiros lakk.

Újból és újból megszodálták hatalmas, régi gépeiket. Beragasztgatták a harmonika lyukjait. Megtörölgették a lencséket. A legjobb minőségű filmeket adták nekik. És egy éjszaka felmentek hozzájuk a szállóba.

Kacagva ugrottak be, és már az ajtóban levetkőztek. Nem gyűjtötték fel a villanyt. Az egyik fotoriporter a teraszon bóbiskolt, térdei között szorongatva a nagy dobozt, fejét a klott alá dugva — mert az éjjel éppen csillagos volt az ég.

A másik meg az ágyon feküdt, egy finom halászhálóval takarózva.

Rögtön hozzáláttak egy pornográf „sztrip” készítéséhez. Hajnalig dolgoztak. Több száz felvételt készítettek.

A szekrénybe állították vagy az ágy alá tuszkolták őket. A tekerceket még használat előtt fény elé tartották. De mégis annyi csodálatos finesszel, olyan nagy rutinnal készítették a sorozatot.

Egy szót sem váltottak egész éjszaka. A lányokat is szárított hallal tömték. Végül már az ő ajkukon is csorogni kezdett a vér.

Amikor elváltak, egy-egy nagy puha fűgét ajándékoztak nekik.

Éjjel-nappal a szárított halat ropogtatták.

Éjszakánként egyikük mindig kinn ült a balkonon.

Abban az időben már napról napra mind jobban bűzlött az öböl. Semmi sem mozgott. Még a sirályok sem.

A tárgyak körüli holdudvarok mind feketébbek lettek. Egymás testén is fekete foltokat fedeztek fel.

De a fejük körüli holdudvar, érdekes, napról napra mind jobban ragyogott.

UTAZÁS A NEGYEDIK DIMENZIÓBA

... DEÁK FERENC ... **Deák Ferenc**

HANGJÁTÉK

Személyek:
Donát
Grádi
Anna
Pincér

PROLÓGUS

Donát: *(Visszhangteremben)* Ha megengedik... Mert hogy is tilthatnák meg egy szegény szerencsétlen halottnak, hogy beszéljen. Addig és annyit beszélek, amennyit akarok. *(Csend)* Itt ülök ezen a beláthatatlan fekete síkságon, rajtam kívül senki. Senki se inthet le. Azt mondok és azt teszek, amit akarok. Nincsenek gátlásaim, aggályaim, érényeim, sem bűneim... Nincs lelkiismeretem, sem erkölcsi konfliktusaim nincsenek... Csak végláthatatlan sora emlékeimnek... Nézem őket, meghatódás és elfogultság nélkül s rendezgetem, nem azért mintha kötelességem volna, csupán passzióból, az önök számára. Önöknek, kik lemaradtak, s kiket kötelességemnek tartok útközben valamivel szórazkoltatni. Mert minden útközben történik! Ezt, kérem, ne felejtsek el. Minden útközben és váratlanul történik. Önnek beszélek, uram, önnek, aki kicsit lelassította kocsját, hogy bekapcsolja a rádiót... Tudom, gyönyörű este van, s ön jókedvű... A melegítő kellemesen ontja a langyos levegőt, ne! ne hajtja tovább a keresőt. Szórazkoltató zenét máskor is hallhat, de ezt, uram, ezt nem hallja többé. Soha. Ne szalassza el ezt az egyetlen és soha vissza nem térő alkalmat... Ezt az estét adják nekem, és ne tessék túl gyorsan hajtani, mert meglepetéseket is tartogatok számukra... Önök pedig, kedves hallgatóim, kik odahaza hallgatják készülékeiket, helyezkedjenek el kényelmesen ágyaikon, heverőiken... önöktől többet követelek, mint azoktól, akik mesémet a szín-

helyen, jobban mondva autójuk csendes mormolása mellett hallgatják. Ne! Kérem ne feledjék: létezik egy út, ahol nincs jelzőtábla, ahol nincsenek macskaszemmel kirakott fehér útjelzőkarók, létezik egy végtelenül széles és hosszú út, amely a negyedik dimenzióba visz... Ide hozzám.

Zene

- Donát: *(kávéházi, jobban mondva „moteli” lárma)* Pincér!
- Pincér: *(távrolól)* Igen, kérem, azonnal...
- Donát: *(önmagának)* Úgyis hiába jössz ide, fehér ördög...
- Pincér: *(második plánból)* Parancsoljon, uram...
- Donát: Hány óra, kérem?
- Pincér: Tessék, uram, ott a falon az óra...
- Donát: Azt mindenki látja... engem az érdekel, önnél hány óra van.
- Pincér: De kérem... Parancsára... Nálam hat óra nyolc és fél perc.
- Donát: Ott a faliórán már hat óra tíz, vagy tizenegy perc...
- Pincér: De kérem... Az a két-három perc... én sietek...
- Donát: Nekem ezekre a két és három percre van szükségem. Érti?... Jöttek már az esti lapok?
- Pincér: Még nem... De...
- Donát: De?
- Pincér: Az előbb érkezett egy úr, ott ül az ablaknál, látom az asztalán... Esetleg elkérem önnek...
- Donát: Mi az? Esti Hírlap?
- Pincér: Nem! A Futár esti kiadása.
- Donát: Nem kell! Hozzon nekem egy pohár vörös bort.
- Pincér: Igenis, vörös bort.
- Donát: *(kis csend)*. Esti kurír... *(Megvetéssel)*. Futár esti kiadása... Esti küldönc... Esti rabszolga! Elegem van a rabszolgákból!
- Pincér: Uram, én aszút hoztam...
- Donát: Túl nehéz... No mindegy...
- Pincér: Vacsorázik is?
- Donát: Nem tudom. Kérdezze meg később is tőlem. Most még nem tudom. És...
- Pincér: Parancsol?
- Donát: Rosszul tette, hogy utánahajtotta az óráját az előbb. Láttam, míg várta a rendelést, utánafuttatta a nagymutatót...
- Pincér: De kérem, én igyekeztem értelmezni megjegyzését...
- Donát: De rosszul... Az az ön személyes időgépe... Az az ön személyes ideje. Minden utánaigazítás pazarlás és csalás! No, hozza ide azt a Futárt attól az úrtól...
- Pincér: Azonnal, kérem.
- Donát: *(önmagának)* Milyen romlott a világ. Mindent félreértenek az emberek. Mindig olvasni akarnak a sorok között... Vajon ki szoktatta őket erre...
- Pincér: Parancsoljon, uram, a Futár...
- Donát: Köszönöm.
- Grádi: Itt a gazdája is... he, he, he... Könyörgöm, ne hagyja magát zavartatni, én nem az újságomhoz ragaszkodom ennyire. Dehogys! Csupán a magánytól menekülök.

- Donát: Foglaljon helyet, bár bocsánatot kell kérnem, nagyon rossz társalgó vagyok.
- Grádi: Ezt a kis szerénységét megbocsátom, hisz én provokáltam ki...
- Donát: *(szórakozottan címekeket olvas az újságból, félhangon)* Dehogysis, dehogysis.
- Grádi: Ja, mondtam már, hogy ne zavartassa magát... Csak nézze át a lapot, azt mondja a pincér, hogy nem érkeztek meg a motelbe... Csodálom. Mi ez a száz, százötven kilométer...
- Donát: *(papírsuhogás)* Igen. Igen.
- Grádi: Pincér! Halló, halló! Ide hozza azt a vacsorát! Hát nem látja, hogy átültem ide!
- Pincér: *(hangja egyre közeledik)* Bocsánat, uram... Bocsánat... *(Tányércsörgés.)* Tessék...
- Grádi: *(igazi torkos módjára)* Ah, ah,... és milyen puha ez a párizsi...
- Pincér: Uram, mit parancsol még... Talán meginni...
- Grádi: *(teli szájjal)* Nem, nem! Várjon! Fél liter kristályvizet.
- Pincér: Igen, azonnal.
- Grádi: *(eszik és teli szájjal beszél)* Mindig betérek ebbe a motelba... szeretem...
- Donát: *(szórakozottan)* Mindig?
- Grádi: Hát... Ha erre visz az utam...
- Donát: Sűrűn?
- Grádi: Megakad a torkomon a falat... Majd... Ha ettem, akkor bemutatkozom...
- Donát: Csak egyen nyugodtan, így szimpatikusabb.
- Grádi: *(teli szájjal)* Tudom, miért... Kevesebbet beszélek... *(Nevet.)*
- Donát: *(sóhajt)* Üres... Itt, kérem, fuccs... Amott kormányválság, merénylet, ááá. Mindig azt várom, hogy valami érdekeset olvasak... pedig magam sem tudom, mi lehet a számomra érdekes... Van-e egyáltalán még érdekesség a világon... Uram, ön csak egyen... Ne nézzen rám oly ijedten... Hisz lerí rólam, hogy nem vagyok pacifista...
- Grádi: Én is csak az utolsó oldalt olvasom... *(Eszik tovább.)* de... azt az... utolsó betűig...
- Donát: Csak azért, mert az utolsó...
- Grádi: Nem csak... azért.
- Pincér: Uram, a kristályvíz... *(Önt is.)*
- Grádi: Köszönöm, és kérem, állítsák össze a számlát...
- Pincér: Igen, uram. Azonnal.
- Grádi: Köszönöm, más nem kell egyelőre.
- Pincér: Igen, uram.
- Grádi: Tudod... öcsém... de várj csak: mondhatom én neked azt, hogy: öcsém? Nem haragszol meg?
- Donát: Csak egész nyugodtan...
- Grádi: Tudod... az emésztéssel baj van nálam. Sokat ülök, s a gyomrom... a beleim ellustultak. Azért viszek mindig magammal szódabikarbónát.
- Donát: És most merre visz az útja?

- Grádi: Megyek a tengerre... Nem jössz velem, öcsém?
- Donát: A tengerre...
- Grádi: *(megőrül)* Gyere, öcsém, legalább nem leszek egyedül. Gyere, ha nem tart vissza semmi, reggelre lent leszünk a tengeren. Ugye, hogy velem jössz?
- Donát: Nekem teljesen mindegy, hogy hová és merre megyek...
- Grádi: No, no!
- Donát: Megyek...
- Grádi: Vacsoráztál?
- Donát: Nem...
- Grádi: De öcsém, így ne indulj útnak, én nem szívesen veszteglek, ha elindulok...
- Donát: Miattam nem fog vesztegelni...
- Grádi: Nem haragszol? De tudod, ásványvízzel nem szokás koccintani. *(Iszik.)* Ah, de gyalázatosan keserű ez a por...
- Donát: *(nevet)* Ám az a bor olyan, mint a folyékony tűz... Mindjárt a szívet melegíti... Függetlenül attól, hogy érdemes-e vagy nem...
- Grádi: *(meghökken)* Hogy érdemes-e, vagy nem?
- Donát: Gyönyörű utunk lesz... Higgye el, sok szép marhaságot mondok majd az úton. Az utóbbi időben sokat beszélek, mintha vesztetet érezném.
- Grádi: Még van pár percünk... Hétkor indulunk pontosan. Reggel ötre lent kell lennem a tengeren... Ezt kiszámítottam... Ezt pontosan kiszámítottam.
- Donát: Mondom, sok szép marhaságot mesélek. Ne vegye komolyan...
- Grádi: Nem értem.
- Donát: De az is megtörténhetik, hogy egy pillanatban elhallgatok és nem leszek hajlandó beszélni. Ne vegye rossznéven, annak semmi köze önhöz. Úgy heverek majd ott, mint egy tárgy, szótlanul... Legalább nyugodt lesz tőlem.
- Grádi: Még be se mutakoztam: Grádi vagyok, kereskedelmi utazó...
- Donát: *(ironikusan)* Örvendek, az én nevem Donát, *szintén kereskedelmi utazó*...
- Grádi: *(Hihetetlenkedve)* És... Mit árulsz, öcsém, hol a portéka?
- Donát: Uram, a portéka elfogyott. Veszélyes dolog álmokkal üzletelni, főleg akkor, ha gyenge a cég. Uram, végkiárusítás volt, a napokban elfogyott a portéka...
- Grádi: Találkoztam már emberekkel, akik szíllel meg esővel kereskedtek... viharokat árultak rőfre... esőt akóra, villámot kilowatra.
- Donát: Ön valószínűleg okosabb. Ön komoly céget képvisel...
- Grádi: No, megyünk? Hét óra! Pincér, pincér!

Zene, lezárul a jelenet.

A zene elhalkul. Léptek. Donát és Grádi közeledik. Elzúg egy-egy autó a harmadik plánban.

Grádi: Szemerкél...

Donát: Ha sietünk, ez nem nagyon kedvez. Csúszós lesz az út...

Grádi: No, már itt is vagyunk... Elférünk benne ketten?

- Donát: Ez aztán összkomfortos kocs... Sokat felzabál?
- Grádi: Nem én fizetem... A cég... *(Kinnyitja az ajtót.)* Nos, hova ül? Ide mellém? Vagy elterül a hátsó ülésen?
- Donát: De Grádi úr, ön már egyszer letegezett...
- Grádi: Oh... igaz... én mindig elfelejtem az ilyesmit... Mindig elfelejtem... és visszazökkönek a hideg polgári modorba...
- Donát: Nem számít, engem nem zavar. Ide ülök ön mellé...
- Grádi: Poggyásza nincs? Poggyászod nincs?
- Donát: De igen... Csak szabad szemmel nem látható... Hatalmas ballasztot hordok a hátamon... *(Nevet.)*
- Grádi: Na, ülj be... Egy szót sem értek...
Egymásután két ajtó csapódik. Éreztetni kell, hogy a további beszélgetés benn, a kocsiban folyik. Néhány kattánás, aztán felbűg a gép, de zaja lassan el is tűnik a beszélgetés folyamán.
- Grádi: Most aztán lesz időnk komolyabban összeismerkedni...
- Donát: Időnk az lesz.
- Grádi: Meg a jóindulat is megvan hozzá...
- Donát: Néha ez nem elég hozzá...
- Grádi: Nézd, öcsém, ami engem illet, én nem titkolok semmit. Az én életem sima, a lelkiismeretem tiszta, nincs mit dugdosni, átugrálni, elhallgatni.
- Donát: Valóban?
- Grádi: Nem! Fiatalember! Én nem érzem magam piszkosnak...
- Donát: Amíg tudatosan távoltage magát a kellemetlen igazságtól...
- Grádi: Az én szakmában nincs kellemetlen igazság... Nézd: én kereskedő vagyok, de csak amíg úton vagyok! Amikor hazaérkezek, levetkőzöm a hivatalos mosolyt, kereskedői papírt, én otthon: ÉN vagyok... Minden kellemes és kellemetlen szakmabeli mellékzöngé nélkül.
- Donát: Van szép háza...
- Grádi: Valóságos kis palota — Harmincnyolc évi munkám eredménye. Azt szavakkal nem is lehet leírni. Angéla, a feleségem úgy jár-keel otthon, mint egy uralkodónő... Most fejeztük be a télikertet. Nemsokára leesik az első hó, s akkor beülök a pálmák, kaktuszok meg leanderek közé, beülök és olvasni fogom kedvenc könyveimet.
- Donát: Mondja, Grádi uram, biztos abban, hogy nem fog végtelenül, végtelenül unatkozni abban a télikertben?... Tudja, én nem látom tisztán, tulajdonképpen miért is építette azt az üvegházat...
- Grádi: Ilyen kérdést, ilyen kérdést!!!
- Donát: Persze, hogy nem tud válaszolni.
- Grádi: De igen! Tudok! Én odahaza nem unatkozom. Én odahaza ÉLEK.
- Donát: Mert soha sincs otthon...
- Grádi: Hamarosan nyugalmaznak...
- Donát: Mondja: hány napot tölt hetente odahaza...
- Grádi: De ezt nem lehet így mérni...
- Donát: Rendben van. Akkor: havonta?...
- Grádi: Hát... átlag négy-öt napot. Van amikor többet is.
- Donát: Hazamegy, meleg fürdőt vesz, átadja a szennyest, lehever, olvasgat, hallgatja a rádiót, ebédhez ül...

Grádi: Igen.

Donát: ... Utána alszik, mert már öreg ember...

Grádi: Hogy érted ezt...

Donát: Úgy, hogy már öreg ember, a felesége pedig öregasszony...

Grádi: Áh! Erről ne beszélj. Ilyesmibe ne üsd az orrod. *(Nevet.)*

Donát: Megépítették a télikertet... Amíg építették, csak arra gondoltak: a műveletre, az építésre... Most kész. Egyelőre még nem érnek rá unni, de ha nyugalmazzák, akkor elkezdi építeni egy nagy akváriumot, vagy vadaskertetet, vagy fürdőmedencét. Akármit... Emlékművek ezek, uram, a túrhetetlen unalmat igyekeznek eltemetni... Sírboltok ezek...

Grádi: Hány éves maga, Donát?

Donát: Harminckettő...

Grádi: Igen... Ilyen korban formálnak jogot maguknak az emberek, hogy másokkal törődjenek... Mások világába lépjenek, gázoljanak.

Donát: Nem, Grádi uram! Nem az erkölcsi normák különböznek, az önszemlélet módosul idővel úgy, hogy könnyebb legyen tiszta szívvel elköltözni az emberek közül... Az ilyen építkezés az első jele a költözködésnek.

Grádi: Ám legyen! Reggelig még bizonyágot tehetünk arról... kolléga... Mindketten kereskedők vagyunk. Mindketten felkészülünk az emberekkel való közlekedésre. Mert mindenki készül valahogy a végleges költözködésre. Ti is, öcsém, fiatalok. De ti, így, ahogy azt te teszed, így készültök! Leszámolással! Ha már beszélünk róla, akkor beszéljünk. *Számomra nem kellemetlen a gondolat, hogy egy szép napon meg kell halnom. Én nem félek a haláltól. De te igen...*

Donát: Igen!

Grádi: Hova jutottál te a harminckét esztendőddel? Meddig jutottál? Majd én megmondom: addig, hogy szintelenül kijelented, mindegy, merre utazol, délre vagy keletre. Mindegy. Mondd, hol van a munkád eredménye? Mutasd!

Donát: Az, kérem, nem kanári-kalitka vagy télikert! Az nem pazar polgári ház! Azokhoz az eredményekhez ön sohasem jut közel, mert Grádi uramnak nincs is szeme hozzá, hogy lássa őket.

Grádi: Tudom, fiam, tudom öcsém, mire gondolsz. De nézd: engem a belső értékek nem érdekelnek... Ha azokkal is törődtem volna az életben, akkor ma nem gondolhatnék végtelen nagy megelégedéssel a télikertre, a pálmákra, kaktuszokra... Akkor ma is ott laknék abban a külvárosi kis roskadozó családi házban...

Donát: No végre, végre eljutottunk a célhoz. HA AZOKKAL IS TÖRÖDÖTT VOLNA... De én csak azokkal törődök. *(Csend.)*

Grádi: Elég nyelves vagy ahhoz, hogy szórakoztass... Mégis, engem fáraszt az ilyen szélmalomharc... Annál is inkább, mert csupán ketten vagyunk...

Donát: Szélmalomharc... Grádi uram, ez nem lehet más, ha az ember nem minősíti önmagát többre egy Sancho Panzánál... Ezerszer törtek meg örökös utamon, ezerszer gáncsoltak el, s mi lett a vége: most is azért kelek birokra az emberekkel, mert mind jobban szeretem azokat, akiket útközben elvesztettem...

Grádi: Ez hát az a végkiárusítás... Amiről beszéltél...

Donát: Milyen lucidus meglátás! Grádi uram, bekapcsolhatom a rádiót?

Grádi: Tessék, végre egy okos ötlet...

Donát: *(kattanás, zenét keres a rádión, közben lassan fölerősödik a motor hangja is)* Bartók...

Grádi: *(fölkiált)* Nézd csak, valaki integet az úton. Megállunk? Egy másodperc az egész... Legalább hárman leszünk. *(Fékez.)* Ez egy nő! *(Megáll a kocsi, aztán Grádi kinyitja az egyik ajtót és kikiált.)*

Merre, szép asszony?

Anna: *(második plánból)* Föl a havasokba... Arra megy?

Grádi: Igen... No, ugorjon be oda a hátsó ülésre...

Anna: *(közelebbről)* Köszönöm... Senki se állt meg... Már hat óra óta itt ácsorgok...

Grádi: Csuromvizes...

Anna: Hova tegyem a hátizsákomat?

Grádi: Dobja az ülés mögé, van ott bőven hely... *(Csörrenés.)* Kész?

Anna: *(becsukja az ajtó)* Igen.

Grádi: *(belegázol a pedálba, motorzúgás, aztán lassan eltávolodik a hang, a Bartók-zene jut előtérbe)* Ilyen későn?

Anna: Mondom, már hat óra óta ácsorgok itt...

Grádi: Éjfél után érkezünk föl. Hova megy olyan későn?...

Anna: Telefonáltam föl az egyik hegyilakba... Várnak...

Grádi: Pihenni megy?

Anna: Hát egy kicsit pihenni is...

Grádi: Pedig várhatott volna egy-két hetet, amíg ott leesik az új hó.

Anna: Már leesett... Mondtam, hogy telefonáltam föl...

Grádi: Már? Persze az utakról eltisztították... Irigylem kisaszszony...

Anna: *(Nevet, aztán nagyot sóhajt)*

Grádi: Látom a tükörben, nem valami vidám.

Anna: Remélem, nem tartozik a viteldíjba az őszinteség...

Grádi: *(nevet)* Milyen aranyosan rátért a viteldíjra... Nézze kisaszszonykám, én már vén trotli vagyok... A viteldíjról a fiataloknak kell beszélni...

Anna: Oh, hogy félreértett...

Grádi: Nem szabad? Ilyen alkalmat elszalasztani...

Anna: Alkalmat?

Grádi: Gondolom: ilyen kedves alkalmat, hogy félreértsem...

Anna: *(unottan)* Szeretem a kedélyes embereket... Milyen zene ez, nincs valami komolyabb?

Donát: Nincs!

Anna: Még lehetne nézni...

Donát: Nincs. Ennél komolyabb nincs...

Anna: Hova utaznak?

Grádi: A tengerre.

Anna: Milyen gyönyörű lehet most a tenger...

Donát: Annak, aki csak nyáron látta... Így messziről most valóban gyönyörű.

Anna: Csak nyáron láttam.

Donát: A tenger most olyan, mint a moslék... Túrhetetlen szelek fújnak, a hullámok messze kivágódnak a partra, a sziklákra...

Anna: Az is szép...

Donát: Föltéve, ha az embert nem terhelik emlékek az ottani ősz kapcsán...

Anna: Az emlékek oly picinyek, a tenger meg oly hatalmas...

Donát: Tipikus női rezonálás...

Anna: Nem női és nem tipikus! Keressen valami más zenét, könnyөгöm...

Donát: Piciny embereknek piciny emlékeik vannak. Pici emlékek ellen pici zene!

Anna: Nehezére esik?

Donát: Igen...

Anna: Mondja, bácsikám, milyen arrogáns ember ez itt mellette?

Grádi: Nem arrogáns: bösz! Belső szükséglete, hogy mindenkit maga alá teperjen...

Anna: Persze: ezt képletesen értelmezzem!

Donát: Grádi uram túloz. Én csupán a magam igazát védem...

Anna: Az ön igazát senki sem vonja kétségbe...

Donát: Én a tengerről beszéltem, ha nem hiszi, hogy olyan, jöjjön velünk, s győződjön meg róla...

Anna: Én csupán azt mondtam: úgy is szép...

Donát: Szép, szép... Állsz kinn a parton... minden gúnyád ázott, állsz egyedül, távol az emberektől, állsz fönn a sziklán és várod, hogy megjelenjen a motorcsónak és integetsz egész éjjel a lámpással, de a motorcsónak sohasem jön, sohasem érkezik vissza, még darabja sem, még deszkája sem... Elvitte Dinót meg barátait, és sohasem adja vissza... Te meg sírnál, mert nem tudod elhinni, hogy ők sohasem térnek vissza, sírnál, de kiszáritottak a sós szelek... S ez a szép az őszi tengerben, és csak azt akartam mondani: nekem ilyen az őszi tenger...

Anna: Halásztragédia...

Donát: Dino nem volt halász! Dino hajógyári munkás volt, meg a többiek is. Kora reggel fegyverrel a kezükben rugaszkodtak el a parttól... örökre.

Anna: Sajnálom...

Donát: Grádi uram, érti-e már, miért mindegy, hogy merre megyek? Érti-e már, miért nem ragadtat el a tenger gondolata...

Grádi: Nézd öcsém, van bennünk is kegyeletérzés, mi sem vagyunk szőröslelkű bürokraták.

Donát: Én azt nem is tételeztem föl, de értsék meg, nemcsak Dinóról van szó, rólam is, rólam is!

Anna: Önnönmagát sebzí fel, s másokra ordít, ha fáj... Ne haragudjon, de önnel nem lehet másként beszélni...

Donát: Milyen fantasztikus, hideg, kimért gondokodásmód...

Anna: Nekem mindegy, hogy mit mond rám. Ha már elkezdünk marakodni, hát: rajta!! Sérelmeinket máshol szedtük össze, sohasem láttuk egymást, hát rajta! Törjünk egymásra, nekem is van eszközöm bőven, én is sebzetten menekülök a városból... Ha valakit azért mégis óvni kell önmagunktól, akkor az ez az öreg, ősz bácsika...

Grádi: Grádi a nevem. (Nevet.) Ez az ordas itt mellettem: Donát. Azt

mondja, álmokkal kereskedett, de fölszámolták a céget, s most csavarog...

D o n á t: Csak az érdekel, mit keres éjnek idején fönn a havasokban? Tudja, ki van ott fönn? Csak a csillagok.

A n n a: Aranyos Donát barátom! Azért utazok föl és azért akarok mindenáron följutni még az éjjel, mert nem tűröm az emberek közelségét...

D o n á t: Bő oka lehet rá! Én szeretem az embereket, de mind, mind elárult... Kiadott. Minden barátom, minden szerelmem álnokul elhagyott, elszökött oda, ahova nekem nincs elég merszem elmenni: a halálba. Ki mások jóvoltából, ki önkezével...

A n n a: Keressen valami zenét, aztán folytathatjuk.

D o n á t: Hallgassa! Hallgassa e gyönyörűen bepólyázott gép egyenletes munkáját (*motorzúgás erősödik*), a fogaskerekek örölik az időt, a tért, morzsolják életünk drágagyöngyeit és elszórják, szétfújják az utakon.

A motorzúgás elhalkul.

A n n a: Kezdjük előlről: kik azok, akik elhagyták?

D o n á t: Ennek nincs eleje! Ennek sohasem volt eleje, végső ideje, hogy elmondjam valakinek! Ezzel tartozok önmagamnak is... Végső ideje...

A n n a: A tengert már bemutatta... Ez hát az a világtáj, ahonnan indult: Dél.

D o n á t: A hegyek felé fordultam... Akkor a hegyek felé fordultam... Nem akartam tovább nézni a tengert... Mert a habokban sok csúnya állatka lapult meg, rengeteg szenny, amit kivetett magából a tenger. Én a hegyek felé fordultam...

A n n a: A havasok felé...

D o n á t: Nem, nem! A csupasz karszt felé. És tankómat vágta a szél, a tengeri sós szél! Zargatott, tolt, hogy ne kérjem számon Dinóék halálát. A szél is tudott a háborúról.

A n n a: Észak?

D o n á t: Igen, akkor északra mentem. A kontinentális éghajlat kegyetlen törvényeit tanultam meg... Itt ismerkedtem meg Gitáros-sal, a szőke fiúval, aki mindig énekelt a folyóparton, s akiről kitudódott, hogy megölte nevelőjét az árvaházban... Én egyre kérdezgettem tőle, miért tette? De ő csak játszott gitárján, és nem akart mesélni... (a gitár hangja lassan fölerősödik). Olyan fehér volt és olyan csendes, mint a tenger hangja, és oly sok szennyet dobott ki az élet a partra... De ő oly szépen eltakarta... Igen... Még most is hallom a dalt, amivel búcsúzott tőlünk a folyóparton... Mert búcsúzott, mert elment oda, ahova nem követhettük...

A n n a: Másokat mindig többre becsül önmagánál...

D o n á t: Azért, mert oly bolondul ragaszkodok az emberekhez? Nem! Ezt nem engedhetem meg! Nekem szükségem van az emberekre.

A n n a: Még mindig nem bizonyította be... Rendben van: egy gyilkossal kevesebb... De ez még csak a kezdet...

D o n á t: Mondtam már, hogy az egészsnek nincs kezdete! Minden létezik! Van! Minden emlékem velem egyidős!

A n n a: Tovább!

Donát: Gitáros becsapott! Egyedül maradtam. Akkor Gina következett. Emlékszem, fehér vászonruhát vett nekem egy készruha üzletben... Én dolgoztam egy gyárban... Gina kóristalány volt... Egy pincelakásban laktunk. Átlag pénteken volt szabadnapja, akkor főzött, én meg olcsó palackozott bort vettem, s olyan boldogok voltunk... De őszkor megvertem Gina karmesterét, mert Gina másállapotban maradt tőle... Akkor a karmester elvette Ginát feleségül, Gina meg nevetett; azt mondta, hogy tőlem maradt másállapotban, csak férjhez akart menni a karmesterhez... Akkor ősz volt, én újból egyedül maradtam... Magamra maradtam... Fehér ruhámmal belefeküdtem egy gyár melletti gőzölgő, meleg szennyecsatornába. Még ma is hallom Ginát, hallom, hogyan harsogja túl az egész kórust.

Egy operarészlet csap elő egy pillanatra, valami kórusrészlet, de mint maga az emlék, az is eltűnik.

Anna: Joga volt rá! Annak a lánynak joga volt elhagyni egy csavargót! Egy csavargót, aki azonkívül, hogy megforgatta az ágyban, meg palackozott bort vett neki minden pénteken, semmi mást nem ígért...

Donát: Én saját magamat adtam neki... Önmagamat adtam neki...

Anna: Semmi mást nem ígért neki!

Donát: Akkor az voltam; ANNYI. Többet nem ígérhettem...

Anna: Igen, akkor csak ANNYI volt... A szennyecsatornában vigasztalódott.

Donát: Én nem vigasztalódtam... Én azt a fehér öltönyt adtam viszsa a szennynek... Véglegesen...

Anna: Milyen extrém... Egyre csak az emberek iránti undoromat igazolja... Milyen férfi maga?

Donát: Várjunk csak! Ez még nem minden!

Anna: Még két világtáj ismeretlen előttem...

Donát: *(fáradtan)* Kelet... Leillának hívták. Én a hídászoknál dolgoztam, lent a folyókanyarban, egy magányos házban lakott Leilla... Délután benzineshordókból összetákoltt pontonon leereszkedtem Leilla háza alá... A meredek partba valaki rég lépcsőket vájt... Leilla lejött a pontonra és beszélgettünk, és halászgattunk... És Leilla azt mondta, hogy szeret. Én minden este, minden délután lehajóztam Leillához, napközben meg büszkén szögecseltem az égbenyúló hídalkatrészekre. Egy reggel hiába kerestem tekintetemmel Leilla házát, mert Leilla házát éjjel elvitte a víz, leomlott a part, elnyelte a folyam...

Anna: Mennyire nevezhette magának Leillát?

Donát: Mondtam. Minden este ott ültünk a pontonon és halásztunk. És Leillának egyetlen kívánsága volt; amikor elkészül az új híd, akkor esküdjünk meg...

Anna: Nem! Nem, kedves Donát barátom. Nem szeretem, ha a véletlen okozta sebeket is besorolja sérelmei közé, melyekre elégtételt keres most itt... Én a véletlen ellen nem harcolhatok!

Donát: De Leilla hozzám tartozott!

Anna: Nyugat!!! Hallani akarom még ezt a egyet, aztán rajtam a sor...

D o n á t: Mikor befejeztük a hidat, nyugatra utaztam. Ágnesnek hívták. Fönn a hegyekben egy turistaházban dolgozott... Én ott laktam fönn. Pihentem. Ágnesnek éjjekete haja volt, s azt mondta, soha, soha nem válunk el... Egy este vendégek jöttek a turistaházba... Reggel felé egyikőjük részegen magával csalta Ágnest... Az első kanyarban lefordultak... A kocsí kigyulladt, és Ágnes ott égett benne... Ott szenesedett meg... Grádi uram! Elégett. Akkor lejtöttem a déli lejtőkön az autóútra, beültem a motelbe, és akkor jött ön, Grádi uram, én meg azt mondtam, hogy mindegy, merre megyek. Mindenhol várnak a halottaim...

A n n a: Elég értelmesen elmonda...

D o n á t: Mondja, mondja meg nekem a nevét...

A n n a: Annának neveznek... vagy: Anna Mária...

D o n á t: *(önmagának)* Anna Mária.

A n n a: Grádi úr nem szeret társalogni?

G r á d i: Hát, amikor ilyen szomorú dolgokat hallok, akkor legszívesebben hallgatok.

A n n a: Megrendítették talán?

G r á d i: *(nevet)* Ne... nem! Csakhát én nem értek az ilyesmihez... Én nem tudok mit szólni... Kereskedő vagyok. Nekem az a legfontosabb, hogy reggel ötre lent legyen a portéka a tengeren. Nálunk az idő nagy szerepet játszik... Kérem.

D o n á t: Azonkívül: nemsokára nyugdíjazzák...

G r á d i: Igen. Akkor leülök a télikertben, s megpróbálok elgondolkozni ezeken a dolgokon. Megpróbálok megérteni őket.

A n n a: Nem tudom, megérdemelnek-e annyi időt és figyelmet az ön részéről...

G r á d i: Nézze kérem, az ember azokban az években megpróbál mindent megérteni és jóvátenni... Legalább önmaga előtt.

D o n á t: Anna, most magán a sor!

A n n a: De hisz mondtam már, hogy utálok az embereket, megcsömöröttem tőlük... Naponta százan is megfordulnak munkahelyemen... Mindegyik előhozakodik apró kis ügyesbajos dolgaival... Nyafognak, sírdogálnak, könyörögnek és fenyegetőznek...

D o n á t: Ez az egész?

A n n a: Nem! Utálok mindenkit, aki szenved!

D o n á t: Nem értem.

A n n a: Ma mindenki jogot formál magának a szenvedésre, és az egész világ olyan, mint a szenvedő maszkok hatalmas fölvonulása...

D o n á t: Mindenesetre... Nem elég világos...

A n n a: Világos! Állítson tükröt önmaga elé, és ne kérdezzen többet egy szót sem. Vagy ön, kedves Grádi uram!

G r á d i: *(nevet)* Az üzletemberek kivételt tesznek...

A n n a: Nincs kivétel! Ebben az egyben nincs kivétel...

D o n á t: Ha már itt tartunk... Mi is a szenvedésben az a *megvetendő*...

A n n a: Mindenkiné az lett az egyetlen argumentuma! Eszköze: a gyávaság...

D o n á t: De hisz a föltételek szülték...

A n n a: Azokat is mi teremtettük meg!

D o n á t: Végre szolidarizál!

Anna: Nem, nem, nem... (Sír.)

Donát: Fölfordul a gyomrom, ha arra gondolok, hogy egy ilyen félkegyelmű teremtés zavarja meg a havasok csendjét, töri fel lép-teivel a szüzi fehérség arcát... csavarogja be piszkos önhittséggel a fenyveseket... Egyedül... Egyedül, mert csak önmagára gondol...

Anna: (sírva, ellenségesen) Nekem jogom van elzárkózni a képmutatástól.

Donát: Majd én megmondom, hol itt a baj: Egy közönséges halandó végtelenül fájlalja, hogy világfájdalmával nem tüntethet... Fájlalja nyomorúságának közönségességét...

Anna: Nekem jogom van a magányra! Az önmagam előtti számkivettetésre.

Donát: Nem! Nekem van egy nagyszerű ötletem... Az az érzésem, hogy mi egy kicsit egymásra vagyunk utalva...

Anna: Grádi! Álljon meg, Grádi uram...

Grádi: Nem értünk még a havasokba. Azonkívül, nem értem miért akar kiszállni. És én, amit nem értek, azt nem is teszem...

Donát: Hadd folytassam: Ön egy ócska filiszter! Én a hivatalnokokat egéremberkékek nevezem... Egéremberkékek, akik átrágják az aktákat... Életük delén meggörbülnek. Ontják a papír penészes, kesernyés bűzét. Nyüzsögnek a kancelláriákban... Szürkén... Örökké, félhangon beszélgetve.

Anna: Nem! (Sír.) Mi az olyan gazemberek piszkos ügyeitől bűzlünk, mint maga! Hagyjon békében! Grádi, könyörgöm, álljon meg.

Donát: Grádi nem fog megállni, mert nem érti, miért akar maga kiszállni... És egy kicsit dühös is, mert abból, ami itt történik, egy árva szót sem ért...

Grádi: Ez igaz.

Donát: Grádi uram csak precízen és számokban beszélhet, ő belső értékekre sohasem adott, többek között erkölcsi mércéi is elavultak... De magácska, Annácska, szövik a hegyekbe, szövik, mert szerelmes lett az osztályvezetőjébe, vagy mondjuk egy másik egéremberkékébe, aki mondjuk nős, és aki csak ágyasnak hajlandó elvállalni magácskát.

Anna: Elég! Ki akarok szállni!!!

Donát: De az is megtörténhet, hogy tévedek. Akkor hát mondjuk, komolyabb halra vadászott...

Anna: Megtiltom!

Donát: Én nem tiltottam meg semmit, amikor magamról beszéltem... Magácska most megtiltja, mert észrevette, hogy milyen köznapi kis eszközei vannak... Ócska érvek, amelyekkel be se állhat a harcba... Észrevette, hogy az a melodráma, amelynek hatására elhagyta a várost, nem valami komoly argumentum.

Anna: Grádi uram, könyörgöm, álljon meg...

Donát: Grádi uram nem fog megállni, majd csak a havasokban... Az előbb azt mondtam, van egy nagyszerű ötletem... Íme: mivel nekem teljesen mindegy, hol szállok le... Én tulajdonképpen sehova se igyekszem, nos hát, mivel oly nagyon egymásra vagyunk utalva, mert olyan nagyon különbözünk egymástól, hát úgy határoztam, én is leszálok magácskával, Anna... Nem engedhetem

meg, hogy egy nyavalyás kis egéremberke miatt valami bolondságot tegyen... valami kárt tegyen magában... Így, elfoglaltságomban jómagam sem gondolhatok olyasmire...

Anna: Én egyedül akarok lenni!

Donát: Az túl nagy engedmény lenne most...

Grádi: Most két komoly kanyar következik... Mindig nagy élvezettel tornázom át magam rajta...

Donát: Egyetlen módja, hogy megszabaduljanak tőlem, kedveseim. Nagyon egyszerű: nyissák ki az ajtót, taszítsanak ki az éjszakaiába... Legurulok valami völgybe,... S csak tavasszal akadnak rám a nótázó turisták...

Grádi: Itt van! Itt az első... *(A motorberregés előtérbe kerül, aztán a kerekek fölsikoltanak.)* Ah,... Ez aztán nagy valami... Itt már behoztam azt az időt, amit Annácska beszállásával elvesztettem...

Donát: Azt akartam még mondani: nagyon szépnek találom tehetetlen dühtől elfehéřült arcát.

Anna: Hát nem érzi! Hát még mindig nem érzi, rég túl ment a határon... Hát nem érzi, hogy most már belémgázolt.

Donát: Nem. Csodálatos: nem érzem. Csak azt érzem... Nagyon kedves és nagyon szép... És hogy nem teszek le róla, hogy leszálljak és magával maradjak...

Anna: Nincs szükségem senkire!

Donát: Épp ezért vagyunk egymásra utalva. Nekem szükségem, igenis szükségem van valakire... És ez a valaki, beismerem: az utolsó szalmaszálát jelentő számomra...

Anna: Grádi uram, könyörgöm, könyörgöm, hallgasson meg: álljon meg!

Grádi: Közeledik a második éles kanyar...

Donát: Anna... az osztályvezetőt vagy az igazgatót majd csak elfeledjük, majd csak elfeledjük az egérembereket, fönn élünk a nap közelében, a vakító fehér bérceken, mint valami ritka hegyi növények, egymáshoz közel, egymás mellett, s asszimiláljuk a csendet, nyugalmat, a szerelmet... Szükségem van magára, Anna!... Semmi sem érdekel már, nincsenek, nem is voltak egéremberek, csak egyedül maga...

Grádi: Itt vagyunk! *(fölbűg a motor, sikoltanak a kerekek)*

Donát: Állj! Állj! Állj!

Fékezés, aztán leáll a motor és döbbenetes csend.

Grádi: Mi történt?

Donát: A hátsó ajtó!!!

Grádi: A lány!!!!

Donát: Egy pillanatban tarkónvágott a hideg levegő... És a lány nem volt sehhol...

Grádi: Minden másodpercre szükségem van, kérem...

Donát: Elég! Elég ebből, te vén üzleti disznó! Fordulj vissza, Parancsolom!

Grádi: *(különös hideg nyugalommal)* Senki sem tudja, hogy az én kocsimból esett ki... *(Kinyitja az ajtót, aztán csörömpöl valami.)*

Donát: Mit tett!

Grádi: Kidobtam a hátizsákját is. *(Ajtócsapódás.)* Legurult a völgybe.

Donát: Forduljon vissza!

Grádi: *(fölbúg a gép)* Csukja be már azt a hátsó ajtót!

Donát: Álljon meg!

Grádi: Három perc késés! Dem állhatok meg többet a tengerig...
Csukja be már azt a hátsó ajtót...

Donát: *(Csend. Visszhangteremben, belső monológ)* Azt mondtam neki, hogy az ő sérelme elenyésző, azt mondtam neki, hogy picurka... Csak a magamét láttam hatalmasnak... Buta ragaszkodással taszítottam ki őt az éjszakába... Vagy talán kiesett... Véletlen? Nem! Neki valóban nem volt szüksége többé az emberekre... Soha ki nem mondja már, mit tettek ellene... Csak azt tudom, hogy Annának hívták és gyönyörű szép ijedt tekintete volt. Most egyedül maradt. Véglegesen. Örökre. És itt ülünk mi ketten... Az öreg csak a cégre gondol... Arra, hogy reggel ötre lent legyen a tengeren, és engem is visz... és reggel ötkor meglátom a tengert. Nem! Nem találkozhatok Dino gyilkosával. Nem megyek oda vissza, nem akarok sehova menni! *(Vége a belső monológnak.)* Grádi uram, milyen veszettül hajt!

Grádi: Sietek...

Donát: Nem, Grádi uram, mi nem sietünk már sehova...

Grádi: *(ijedten)* Mit?

Donát: Igen, Grádi uram, mi nem sietünk már sehova... Mi megérkeztünk... *Azt mondta, hogy fölkészült a halálra...* Szeretném látni, most a saját szememmel... Érdekel ez a bátorság...

Grádi: Megőrült! Mit csinál!?

Donát: Várom a megfelelő meredek útmenti szakadékot...

Grádi: Ne!

Donát: De igen... De igen... Itt van! Épp itt van!

Grádi: Ne! Ne! Ne! Hagyja a kormányt!

Dulakodás, a motor erősen dolgozik, a kerekek egyre sikonganak, aztán nagy csattanás és távolba vesző csörömpölés.

EPILÓGUS

Donát: *(a visszhangteremből)* Remélem, sikerült élvezetesen elmesélnem ezt a kis történetet... És megértették, hol van, merre az a negyedik dimenzió... Itt vagyok, élményeimmel, e nagy némaságban... Ha majd kedvem kerekedik, újból elmesélek egyet, hogy ne felejtsék el: Minden, minden útközben történik... *(Hatalmas, visszhangzó, jágói kacaj.)*

Zene.

BEETHOVEN HALOTTI MASZKJA

Herbert Grün

A legszebb — ugyanakkor a legmegdöbbentőbb és legszelídebb — halotti maszk, amelyet valaha is láttam, nagyon kevésbé ismert. Az élő Beethoven arcáról mintázott gipsznyomat (15 évvel a halála előtt készült, akkor, amikor aránylag boldog volt, dicsőségének tetőfokán állt, és ami különösen fontos, még nem volt egészen süket) az elmúlt száznegyvenhat év alatt száz- és százezrekre szaporodott, s a szalon-csecsebecsékkal kereskedők egyik legkeresettebb s legjobban fogyó árucikkévé vált. Ez az „élő” halotti maszk közismert és szívéhez nőtt minden félművelt fajankónak, ezredik és százezredik lenyomata lóg a polgári és kispolgári lakások falán. Az igazi halotti maszk nem szerzett ilyen népszerűséget, s nemcsak azért — mint ahogy a hozzáértők állítják —, mert részben megbízhatatlan. Meggyőződésem szerint inkább azért, mert a gipszereklýéket gyűjtő átlagember fél ettől a maszktól. Ezért nem is mutattak iránta olyan kíváncsiskodást (undo-ritó szó! Itt még szászorta inkább!), s még a könyvekbe is szívesebben teszik az „élő” maszk reprodukcióját, sőt alkalomadtán „halotti” maszkká átkeresztelve. S ez érthető is. Beethoven „élő” maszkja csak éppen annyira brutális, hogy bátorkodik kellemesen megdobogtatni a békés filiszterek szívecskéjét — mert láttára elhithetik magukkal, hogy a lángész démoni és elemi erővel feltörő megnyilatkozását csodálják —, s ugyanakkor olyan harmonikus gipszöntvény, hogy igazában nincs is mit borzadni fölötte. Más azonban a halotti maszk: nemcsak a tapintatosan sejtetett, hanem a valódi és teljes iszonyatot tükrözi. Híszzen az abszolút magányosságot mutatja — ezt a hétköznapi ember számára fölöttébb érthetetlen erőt (akár jellembelit, akár az alkotóét) —, és a nem kevésbé egetverő szenvedést; olyan szenvedést, amelyről a világ bármely lengyelje még csak hallani sem akarna.

Ez az a szenvedés, amelyről Auguste Renoir azt mondta, hogy már nem a könnyekben és az eltorzult vonásokban jelentkezik, hanem a mosolyban és az arányos kontúrokból is. S az a fajta ember, akinek a mindennapi békeség háborítatlan unalma és örök egyensúlya jelenti a legfőbb értéket, az az ember fél a szenvedéstől, az igazi tragikus szenvedéstől — nemcsak, ha közvetlenül fenyegeti (ami ugyan ritkán történik meg, hiszen a legnagyobb szorultságában és nyomorában sem képes a valódi, abszolút szenvedésre), hanem már akkor is, ha csak megpillantja, vagy nézni kénytelen.

Műkereskedők, könyvkereskedők, színpadi rendezők, gramfonlemez-árusítók tapasztalatai igazolják a legbeszédesebben, mit kedvel az ilyenfajta emberek népes tábora: a jótékonykodó együttérzésből született, megejtő szomorúság izgatószerét, mihelyt azonban az ilyen együttérzés tárgyai a biztos, külsországi távolból a közeli szomszédságba költöznének, vagy ha az együttérzés hordozói maguk heroizálódnának egy Florence Nightingale monumentális (hát még fizikai!) áldozatkészségévé — ilyenkor szívesebben zárkóznak a négy fal közé, vagy a hősöket küldik vissza a távolba, az üveghegyen túlra. Beethoven igazi halotti maszkjának nem lehet köze ezekhez a tulajdonságokhoz.

A hozzáértők elmondhatnák, hogy a maszk a művész arcának nem éppen hű másolata, mert Danhauser csak harmadnapra öntötte ki; a halál utáni második napon pedig egy tekintélyes bécsi belgyógyász, Beethoven sükettségének okai után kutatva, felboncolta a fejet, s az óvatosság ellenére is kénytelen volt átfürészelni az állkapocs forgóját, s ezzel minden bizonnyal lényegesen megváltoztatta az arc alsó részének kifejezését. A száj ilyen hihetetlen, szinte leírhatatlan kifejezésének tehát ez az erőszakos beavatkozás lenne az oka. Ennek a ténynek azonban az érzéki vizsgálat és a maszk taglalása szempontjából nem okvetlenül kell döntő jelentőségűnek lennie. Az antropológiai mércék korlátozódjanak csak a koponya felső részére. A tiszteltető és kontár, de mindenekfölött áhítatos odaadással szemlélődő ember azonban azt akarja hinni, hogy Beethoven arca szakasztott ilyen volt abban a legbeszédesebb pillanatban, ilyen, amilyenné a „sebész” véletlen rögzítette. Hiszen olyan pontosan összevág a mester művészetéről és végzetéről alkotott eszmei elképzeléssel...

Ha halotti maszkot akarsz leírni, csaknem mindig kénytelen vagy szóval és fejezetekkel feldarabolni, és sorban tárgyalni először ezt, majd azt a részét. Az egyetemes és általános benyomást nem tudod maradéktalanul átfogni; esetleg csak akkor, ha hasonlatokhoz és kizárólag az érzéki leíráshoz folyamodsz — s ez száz eset közül kilencvenkilencszer tárcába illő fecsegést szül, kivéve ha a leíró valóban költő, és a szó alkotó mestere. S ez a szabály Beethoven halotti maszkjára még inkább vonatkozik. Külön kell beszélni a szájról és az állról, külön az orról, a járomcsontról, a mélyenülő és gyengédvonalú szemekről, a horpadt halántékról és a homlok boltozatáról. A fül, mint a legtöbb maszkon, nem látható, noha az író szeretné megsejtelni, sokkalta inkább, mint bárki másét, hiszen a legszemléletesebb testi szimbóluma, hordozója volt Beethoven életében két olyan mozzanatnak, amely egyidejűleg megrázó és érdekes: művészi alkotóerejének és személyes fogyatékoságának, szerencsétlenségének.

Már az első pillantásra szinte szemet szúr a száj, még akkor is, ha hozzá nem értő szemmel és gyakorlatlanul lépsz a maszk elé — különösen ha először látod és előlről: az emberek leginkább ilyen helyzetből nézik, sőt fényképezik a halotti maszkokat, noha ez nem mindig a legszerencsésebb megoldás; a legtöbb maszknál a félprofil a legbeszédesebb, különösen egy kissé alulról szemlélve, vagy a teljes profil; sok függ természetesen a megvilágítástól is: pozitivistá szemlélődésnek legjobban a diffúz, míg az optikailag szenzibilis érzékelésnek az erős, egyoldalú megvilágítás kedvez (emellett természetesen nem közömbös, milyen irányból esik a fény). Beethoven halotti maszkján, en face, a száj szokatlanul széles, a felső ajak a fogakhoz tapadt, az alsó ajak kissé lefittyedt, a peremén szokatlanul meggömbülve és a közepén összeszűkülve (úgy, mint a legtöbb arcon, ahol az ajkak középső részének vonala kissé szív alakú), jellegzetesen kétrétű, hosszában hangsúlyozottan két részre — külsőre és belsőre — osztva, úgy, hogy ilyen irányból szemlélve egy hangsúlyozottan izmos száj benyomását kelti, egy megvető és undorodó husfodorét — ha a felső ajak az elernyedő arc alatt nem folytatódna a száj szöglete fölött, s a bőr e gyűrődésének ez az árnyéka nem változtatná meg teljesen ezt a kifejezést; ez még jobban leolvasható félprofilban, mert a szemlélődő csak így figyelheti meg, hogy az alsó ajkak nem brutálisan és ernyedten csüngnek, hanem teljes egészükben a fogakhoz és a felső ajakhoz simulnak; a felső ajak szögletéhez tartozó árnyék hatására az egész száj megváltozott kifejezést mutat — zárt és mozdulatlan, de semmi esetre sem olyan görcsösen, önféjűen, mint ahogy azt az „élő” maszk mutatja, hanem fegyelmezetten, erőlködés nélkül, mintha csak ez volna az egyetlen, természetes, veleszületett és szükség-szerű állapota. Az író régóta keresi az igazi kifejezést, amellyel ezeknek az ajkaknak a hasonlatosságát megjelölje — és szinte önmagának sem hisz (mert állandóan az az érzése, hogy ezt a mester foglalkozása sugallja), amikor átvillan benne a mentő vízió: ez a száj nem a polgári szabadság konok és teátrális tribunájának szája (mint a tizenöt évvel idősebb „élő” maszké), hanem csak egy, végső élményt fejez ki — ezek az ajkak *hallanak*.

Az orr nagyon széles és ugyanakkor igen éles vonalú is: háromoldalú ferde piramis; az alsó, teljesen vízszintes felület csaknem mértani pontossággal egyenlő szárú háromszög; az orr sővénye merev és egyenes, az orrcimpák külső oldala nem hajlékony, mint a legtöbb emberi arcon, hanem mindkét oldalon egy-egy egyenes barázda, amely az alapról a csúcs felé tör; az alapban mélyebb, a csúcs felé haladva már enyhébb; meredek, hiszen csaknem a csúcs egyharmad-áig húzódik föl. Az ilyen orr, en face, erőszakosnak hat, szinte nyersnek, mintha nagyon is földi ember társadalmi és testi erejét lenne hivatott hirdetni, a profilban a nagyság ellenkezése nyilvánul meg; az élek tiszta, éppen csak kissé legömbölyített széle a tekintet, az arcél tiszta és öntudatos tájékozódását rajzolják a térbe.

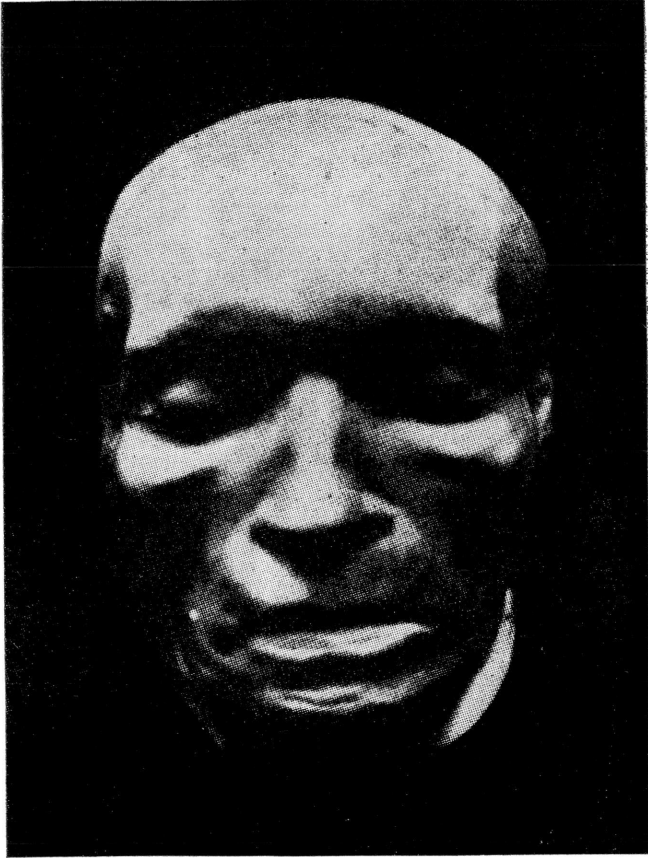
A jól ismert tatáros járomcsontok itt még kifejezőbbek, mert alattuk az arc horpadt, különösen azért, mert a halánték is beesett, olyannyira, mintha valaki két ujjával összenyomta és belapította volna azt a két enyhe bemélyedést. S talán éppen ezért domborul a szemüre-

gek fölött olyan boltozatosan a jellegzetes homlok: a magas homlok, úgy mondják, a bölcsesség jele; Beethoven homloka is magas, csak nem úgy, ahogyan a közismert frenológus az egyenes szikla simaságának meredekét elképzeli (az ilyen homlok mögött ritkán rejtezik kimeríthetetlen gazdagság), Beethoven homloka magas, de kerekded, valóságos kupola, valóságos körszelet. Az ilyen körszeletszerű homlok, két besüppedt halántéktól határolva, tapasztalataim szerint, mindenekelőtt a változó, szeszélyes, eruptív intenzitással érzékelő és együttérezve alkotó emberek sajátja, s ugyanakkor a csaknem állandóan jelen lévő, tisztán látó, de a legtöbbször öntudatlan, racionális ellenőrzése is, az olyan kontrollé, amely az érzéki életnek csak az alkotó szakaszával törődik, s nem az állampolgári mindennapok triviális gyakorlatával. Ezt a magyarázatot az életből intimen ismert arckokkal való analógiákból, tapasztalataimból következtetem.

A szempár Beethoven maszkjának másik különlegessége. A legtöbb halotti maszkon (de talán egyiken sem annyira, mint Puskinén), s így Beethovenén is, világosan kivehető, hogy a lezárt szemhéjak alatt a szemgolyók állása felfelé mutat. És éppen ez adja a tisztán kiöntött és nem túlságosan eltorzított halotti maszkok értékes, utánózatlan gazdagságú „tekintetét” (noha ezek a tekintetek „pislognak”): az elsötétült szemhéjak ugyanis az első látásra a leszegett tekintet asszociációját keltik, de ha tüzetesebben vizsgálód, észreveszed, hogy a szemhéjak puha, gyengébb bőre alatt a felfelé fordult szemgolyó vonalai rajzolódnak ki; ezért hunyorognak ezek a halott szemek, és éppen ezért olyan barbár dolog, ha néha, szobrászveső segítségével, utólag, felnyitják ezeket a szemeket (ismert eset Napóleon fiának, a római királynak és a reichstadt-i hercegnek a halotti maszkja, amely ilyenformán nem a leélt élet gazdag summája, hanem értéktelen torzkép, egy személytelen múmia kifaragott álarca).

Ez a különösen hunyorgó tekintet tehát nemcsak Beethoven maszkjára jellemző, s az sem, amiért ez a tekintet olyan mélyen megdöbbeníti a halotti maszkok gyakorlott szemlélőjét is, noha éppen ez a legnagyobb — nem ijesztő, hanem felemelő és emelkedett — varázsa a megőrzött mulandóság e szép, értékes darabjainak.

Beethoven halotti maszkján a szempár más szempontból nem mindennapi. A szemgolyók messze kiugranak a szemüregből, felerészük szinte szabadon áll a levegőben a szemöldöksont alatt. És mégis, ezek nem kidülledt szemek. A szembogarak elülső metszősíkja ugyanis pontosan egyezik a szabályosan megformált arc méreteivel, egy kicsit mélyebben ülő, mint az arccsontok elülső széle, s mint a szemöldöksontok vonala. Nem a szemgolyók kiugrók tehát, hanem a szemüreg beesett, olyannyira beszívódott, hogy a szemgolyókat körülölelő árok rendkívül mély, a megszokottnál sokkal mélyebb. S ha a szemgolyó a mostani metszési síkjában maradna, de a szemüreg ismét feltöltődne rugalmas izomszövettel és véredényekkel, senki sem látná kiugróknak ezeket a szemeket. És mégsem a megszokott, halotti maszkok beesett szemei ezek! Az ilyen mélyen besüllyedt szemüregnél ugyanis rendszerint a szemgolyók is besüppednek. Beethovenénál azonban rendkívüli erőt (mondhatnánk csodát) látunk abban, hogy a szemgolyók megőrizték előreugró tartásukat, a világ felé, a vizuális jelenségek

LUDWIG VAN BEETHOVEN

felé fordulva, kémlelve még akkor is, amikor az őket feszítő izmok már elernyedtek. Vagy ez is a süketség nyoma, jellemzője?

Az ötvenhét éves, meggyötört — s már kilenc éve teljesen süket — zeneszerző arca erőteljesen megformált, de mégsem ráncos! Tágas, egyenes, szögletesen összeállított sík felületeken törik meg az önmagába zárkózott, a végletekig egyszerű s mindig csak felkészült, de soha nem egzaltált erő. Meséljenek csak anekdotákat, amennyit akarnak: ez nem a megkeseredett, elembertelenedett és önző gyötrődés összessége — ez a felemelő, az abszolút keresés és megismerés soha nem látott mélységeibe leszálló szenvedés, amely túllép és eltávolodik mindenféle korszerű, kis szenvedéstől: *to mega pathos*.

Az utolsó kvartettek ismeretlen, rejtett bölcsességéhez hasonlatos Beethoven halotti maszkja, s nem a geniális remete önzéséről szóló frivol és sekélyes történetkékhöz.

Báti-Konc Zsuzsanna fordítása

TETTEK ÉS IRODALOM

Bori Imre

I.

A magyar irodalom mintha mostanában kezdene szembenézni azzal a negyed évszázaddal, amely immár mögötte van. Bonyolult feladat lenne vizsgálni, miért maradt el a lázas önvizsgálat oly természetes munkája nyomban a felszabadulás után, már az első kínálkozó kilátópontokról, s miért kellett az 1956-os eseményeknek lejátszódniok, hogy megvilágosodjék a távolabbi múlt is. S még egy: milyen belső összefüggések, rejtett vonatkozások kapcsolják össze a két, jellegében, indítékaiban, társadalmiságában is oly különböző két eseménysort, hogy az író, legalábbis tudata alatt, rokonnak tudja őket, s mi több: hogyan válhatott 1956 kulcsává a második világháború éveinek is?

Az elmúlt 7—8 esztendő irodalmi, szellemi következményei ma már világosan és egészen egyértelműen kitetszenek — nem fogunk túlozni, ha azt állítjuk, hogy mostanában a magyar irodalom egyfajta reneszánszát éli — rangos művekben, még inkább szellemisége mind béklyótlanabb mozgásában, amely a korszerűsödés folyamatainak meggyorsulását is eredményezte. Irodalmi múltjában kevés volt az olyan pillanat, amikor Európával a lépést tudta tartani a szellemi termelésben, s ezek a „lépések” is milyen hamar megrövidültek, hogy azután már csak a lemaradások kínálják a mércét! Természetesen, nem pusztán formai problémákra gondolok itt, amikor a lemaradásokat emlegetem, nem a stilisztikai, műfaji korszerűsége, hanem azokra a mélyebb, gondolkodást és érzelmeket érintő rétegekre, amelyek egy-egy korszak tudatállapotát képezik, s amelyeknek a korszerűség megnyilvánulásai irodalmi materializálódását jelentik. E „tudat-állapot” manapság lehetővé teszi önmaga kritikáját is, felkínálva az irodalomnak igazabb talaját, s az írónak, hogy „kikérje cselédkönyvét” és kilépjen a „való-

ság” „szolgálatából”, a kollektív „tudat” ellenében a maga egyéniségét érvényesítve nézzen szét világában. Az irodalmi szociográfia új jelenségeit vizsgálva rámutattunk már e „talaj” termékeny és jelentős voltára, s benne a korszerű magyar prózairodalom bábálatára hívtuk fel a figyelmet. Természetesen tudjuk, nemcsak ez az egy útja van a magyar irodalomban oly mostoha sorsú regény-műfajnak, hiszen e pillanatban elgondolattiasodása mozzanatánál szeretnénk időzni, amely egy „másik út” lehetőségét példázhatja, a regényt a „tudat-állapot” belsőbb körei felé indítva el. A világ gondolati felmérésének az igénye, az eresztekeibe való leszállás, „rondabugyrának” feltérképezése nemcsak írói tehetségen és jószándékon múlik. Gondolat is kell hozzá, s világ, amely, kinőve primitív élet-síkjaikat, eszmei sugárzásra is képes, összetettebb tudat-állapot, ember és világ bonyolultabb kapcsolata, amely azt a fentebb emlegetett *kritikát* nemcsak lehetővé tudja tenni, hanem parancsoló módon szüksége is van rá, szomját minden irányban kikiabálva.

A magyar irodalom elmúlt majd egy évtizede ennek a szomjnak a jegyében élt, még akkor is, ha az olyan műveket, amelyek e még nem honos területeken születtek meg, a kritika fanyalagva fogadta, s ideológiai viták pergőtüzét nyitotta ellenük. Az élet azonban, a megváltozott körülmények hatása alatt, erősebb, mint felszíni burka, és legyőzi e burok ellenállását, hirdelve, hogy a különböző megfontolások, mesterséges eszközök gátolhatják (illetve gyorsíthatják) a születését, de megakadályozni már nem tudják, még akkor sem, ha végül is „halvaszülésről” lesz szó. Magyarázható-e mással például, hogy a regény ma már filozófiai kérdést is tengelyébe állít, s hogy ugyanakkor az elmúlt negyedszázad tudat-világának kritikai vizsgálatára vállalkozik, immár nemcsak azzal, hogy „megmutat”, hanem mindenekelőtt azzal, hogy értelmezni akar. Nemcsak az ember és világ kapcsolataiban beállt változásokról van tehát szó, hanem az írói alkotás természetrajzának új tünetéről is a magyar irodalomban: az író és regénye új viszonylatáról, amelyben az „új” az író kritikai beállítottsága és magatartása.

II.

A „kritikai szellemiség” átcsapott az ideológia szélesebb területeire is, bevonva körébe a magyar történelem elmúlt negyedszázadának eseményeit, amelyeknek két pólusa (a második világháború évei és az 1956-os események) a regényirodalom kristályosodási pontjaként, mostanában leköti az írók egy részének a figyelmét. Nem véletlen tehát, hogy a második világháború szépirodalmi vizsgálatának ideje is beköszöntött, mintegy jelezve, hogy mostanában vált lehetővé szellemisége bírálata is.

Hogyan szólhat a magyar író a második világháborúról? — ez lehetne a kérdés, mert azt, hogy *hogyan* szól, már kevésbé taglalhatjuk, hiszen, mint jeleztük, ilyenfajta igénnyel alig találkozunk, s a megvalósulások is inkább líraiak voltak (Radnóti és Illyés háborús költszete pl.), vagy publicisztikai jellegűek, mint Darvas József könyve. Ugyanakkor jelképes erejűnek látszik az a tény, hogy Kassák Lajos: *Út vége* című regénye, amely közvetlen a háború után keletkezett, csak

egy éve jelent meg, tehát majd két évtizedig kéziratban hevert. A háborúról szóló magyar szépirodalom hiányát e pillanatban két okkal magyarázhatjuk. Az egyik ideológiai természetű: Magyarország háborús szereplésének, az egész magyar társadalom viszonyulásának a problémája túlságosan bonyolultnak, ellentmondásosnak, s nem éppen dicsőségesnek mutatkozott, hogyszem a haladó hagyományokban, történelmi tradíciókban gondolkodó magyar közélet önámításairól lemondva, mítoszait megtagadva ítéletet mondjon önmaga felett, amikor doni hadserege sírján még alig nőtt ki a fű, amikor Budapest sebeit mutogatta és az országon végiggázolt háborúból aléltan ébredezett az emberek világa. Mondjuk ki: Magyarországnak nem volt olyan bölcselőre állított elméje, aki eszmei síkokon levonta volna az események tanulságait, s megadta volna mértékét e korszaknak, mint ahogy Világos után egy Kemény Zsigmond tette meg a maga módján.

A másik ok az irodalmi látásban és ábrázolásban fedezhető fel — az ún. „realista látás” problémájában. A második világháborúról szóló szépirodalom ugyanis, világszerte, rendkívül érdekes tagolódást mutat. Egyfelől az amerikai háborús irodalom kínálkozik példaként, amely nagy háborús regényeiben, egészen világos képletekben gondolkodva, az „ember a háborúban” motívumát a múlt század realistáinak nagy regénykörképeire emlékeztető módon, valóban *realitásként* tudta ábrázolni, akárcsak a szovjet irodalom néhány nagyobb igényű alkotása is. Másfelől ott van a „vesztesek” irodalma, amelyekben a művek alapszövegét jelentő realitás abszurdumként mutatkozik meg, s mindegyik mű mélyén ott van a meghibásodás sejtelme, az „ember a háborúban” ellentmondásosságának a tudata, az emberinek a fonákjai, az embertelenség a hatványain, hiszen ezeknél nem arról lehet szó csupán, hogy a háború embertelen, mert az embertelenség az ember minden pórusába belopózott és koordinátája lett az életnek. Ez az irodalom és ez a szellemiség talált irodalmi őseire Franz Kafkában, éppen azért, mert világa szellemiségének realitási megragadására törekedett, engedve annak a sugallatnak, amely arra figyelmeztette, hogy a látzatok és a valóság között ellentmondások vannak, s így ki kell küszöbölnie a látzatokat, amelyek kenyerén a realista módszer megélt, mert majdnem azonosnak tudta a „valósággal”. Így mutatnak a pusztán formai kérdések önmagukon túl, s válnak lényeges elemekké: a látás és ábrázolás kérdéseivé, s ezeken túl az eszmei síkok problémáivá is. Itt még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy nem pusztán mechanikus paralelekről van szó, hanem általános tendenciákról, amelyek az árnyalatok és változatok, nem egy esetben a kivételek egész sorát is feltételezik.

III.

Az 1956-os események a magyar irodalom síkján a *tettek* problémáiként vetődtek fel, s innen már csak egy lépés, hogy a tett problémája a második világháborút szemlélő író kérdése is legyen, s benne azt az emberi síkot lelje fel, amelyet mindaddig hiába keresett. Arra gondolok itt, anélkül, hogy az 1956-os eseményeket minősíteni akarnám, hogy a magyar irodalom itt a „tettek gyönyörét” kapta meg, az aktív viszonyulást, annak tudatát, hogy *történik valami*, amelyben nemcsak

passzív, eltűró a szerepe, hanem cselekvő is, hogy a történelem démonát, annyi évtized után, végre sikerült volna leigáznia. Mintha pótolni akarta volna itt a második világháborúban elmulasztottakat, amikor is nem egy nép és ország a forradalmi cselekvés nagy vizeibe merülhetett.

A tett élménye azonban nemcsak a vitalizmus problémája — bölcséleti kérdés is. Pont, ahonnan a történelem mechanizmusa éppen úgy belátható, mint az emberinek a tájai, s szemlélet, amelynek segítségével például regény-világ is szerveződhet, miként azt Sánta Ferenc műve, *Az ötödik pecsét* is bizonyítja. Sánta a tett problémájában az emberinek a mértékét találta meg, s e varázsvesszőjével nyitja ki az emberi lélek hétpecsétetes titkait, s ez a legbiztosabb fogódzója, amikor a háborúba került Budapest embereit idézi meg. E mű jelentősége és nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy problémái, mind eszméit, mind a művészi ábrázolás belsőbb köreit illetően, túlmutatnak magán a regényen, s elvi kérdésekként is felvetődnek és felvethetők.

Ha a tett problémáját tartjuk a történelemre-látás „művészi” kulcsának, akkor Sánta Ferenc tanulsága szerint magyar viszonylatban a nem-cselekvés, az eltérés problémájával kell találkozoznunk, mint ahogy Sánta nagy emberi, erkölcsi s történelmi élménye is éppen a cselekvésre béna emberi világ látványa volt, s csak másodsorban, a háttérben villan fel a „mi a teendő?” oly régi dilemmája.

Sánta Ferenc ugyanis úgy szervezte meg regényét, hogy minden részlete, epizódja s gondolata, nemkülönben pedig jelképei és tanulságai a tett problémájától kapják fényüket s értelmüket — nemcsak erkölcsi kérdésekként, hanem emberi helyzetként, egy emberi állapot rajzaiként is.

Hogy nem cselekvés-regény, hanem a cselekvésről szóló regény *Az ötödik pecsét*, azt a mű alap-helyzete is jelzi: egy kocsmái asztaltársaság üldögél s elmélkedik, mintha nem is 1944 telét mutatná a naptár, hanem valamilyen békés téli este lenne. Kedélyes vidámság, kötődő intimitás lengi be ezt a kocsmái színt, ahol a regény indításakor már együtt van az önmaga életének kis körében mozgó társaság mindegyik tagja, hogy csökönyösen élje tovább életét a megszokott rendben és szokások szertartásai közepette, amelyhez ezek az esténkinti spriccerek is hozzátartoztak, az eszmeccserék fűszerével egyetemben. Mennyi jószándék él Sánta hőseiben, hogy ne vegyenek tudomást a világ dolgairól, hogy az adott helyzetekkel gyorsan kibékülve egyensúlyi helyzetet teremtsenek, az életükbe betolakodó idegen elemeket semlegesítsék és feloldják! A regény indító felvonásának borjúszegetraktátusa például ennek a törekvésnek általános jellegét adja, a hősök világának alaprajzát képezi. Ez az a kérdés, amelyhez valamennyien pozitíven tudtak viszonyulni, az elkészítési módot illetően megoszló vélemények ellenére is. A paradox vonása, disszonanciája s irrealitása a regény-idő pillanatában azonban már nyilvánvaló, amit a regény kocsmárosa, a „Béla kolléga”, meg is fogalmaz: „Egyébként az a véleményem, hogy borjúszegethez csak egészen tisztességtelen úton lehet jutni manapság”. Ám a borjúszeget-traktátus annak is példája, hogy szinte percről percre nehezebb a „borjúszeget” témája mellett kitarítani és a gasztronómia filozófiájába temetkezni. Csak a hősök konoksága tudja a mind gyakrabban más kérdések felé induló gon-

dolgotokat vissza-visszarántani arra a síkra, amelyet ők annyira emberinek és a magukénak tudnak, más szóval mind nehezebb a maguk köreit biztosítani, mind beszélgetésük témáját, mind otthoni életüket illetően is.

Sánta mentalitás-rajzai tehát gyorsan elkészülhetnek, hiszen a „borjúszegety”-képlet mellé az ezzel járó gondolatokat kell csak megszólaltatni, hogy világgéppé kerekedjék a regény. Ám Sánta a gondolatok ellenpontjaival dolgozik — disszonanciával, s így a magyar regény-hagyomány klasszikus harmóniáját bontja meg, felkészítve az olvasót azokra a meglepetésekre is, amelyek hőseire várnak, s általánosabban: azokra a „meglepetésekre”, amelyek csak annak a világnak a szemében tűnnek megdöbbenetőknek, amely nem készült fel a cselekvésekre, a rászakadó apokalipszisre, és amely a tettek idején is passzivitással akart védekezni.

Nem nehéz felfedezni az iróniát ezekben a regény-képekben: a borjúszegety elkészítési módja körüli vita szenvedélye mintha létkérdéssé nőne a hősök szemében, de ugyanakkor minden szó, ami a borjúszegety kapcsán hangzik el, atavisztikus messzeségből kongatja illuzórikus voltát, akárcsak az ügynök álmodozásaiban kibontakozó kép is megdöbbenő idejétmúltságával mutatja, hogy egy egész világ és mentalitás készül végórájára. A borjúszegety ízei, amelyek már olyan régen hozták izgalomba a hősök ínyét, s a mód, ahogy erről megfeledkeznek (mert milyen gyorsan elhessegetik s perverzítésnek minősítik azt a gondolatot, hogy: „Honnan tudja maga azt, hogy borjúszegety és nem emberszegety, természetesen azt?”), a hősök legbensőbb lényegét, legintimebb világát tárja fel, akárcsak az a tájkép is, amelyet a könyvügynök varázsol társai elé („Amikor — hogy például ezt említsem meg — azt olvassa az ember, hogy a pillangók könnyű libbenéssel szállottak tova a virágok borította rét selyme fölött; és a napsugár örömmel játszadozott a szárnyaikon, és mit tudom én, arrább a kis patak csobbanásai hallatszanak botladozva a kövek ezüstjén, és az égben, mely egészen kék, madarak röpködnek, és daluk betölti a vidéket...”) egy kispolgári élet-álom Tahitijaként, amennyire a hősök világának önértékű jellemzője, annyira semmis is, ha a valósággal kell találkoznia.

„... Egymást nagyon becsülő, örömeikben és bánataikban megosztó és együttérző polgárocskákról van szó...” — mondja a regény egyik kitérőjében a szerző. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy végső fokon az egész ország egy ilyen „asztaltársaság” volt, s a borjúszegety-látomás meg a pillangós rét képzete ott lebegett a szeme előtt akkor is, amikor életét s a világ dolgait meghányta-vetette, anélkül, hogy a maga életére következően levonta volna azokat a tanulságokat is, amelyek cselekvésre ösztönözhatték volna. „Kinyitod a szád — és attól kezdve te vagy a gumimajom! Meg a keljfeljancsi! Mindenki téged pécéz ki, és vége a dolognak! Egyszer kinyitod a szád, és attól kezdve mindig rajtad lesz a szemük, és, — képletesen szólva — fel fogod mosni attól kezdve az összes létező árnyékszékeket!” — mondja a regény egyik hőse, hogy érzékeljük azt a legtávolabbi pontot is, amely a tettek világából még belátható ebben a „bölcs” és tapasztalatokon nyugvó életfilozófiában, alkalmat adva arra is, hogy a passzivitás mély gyökereiről is ismereteket szerezzünk, s vele iránytűnkét betájolhassuk a regény további fordulatait követendő.

Nem pusztán magánfilozófia ez a fenti gondolat: az életrend koordinátája, Sánta hőseinek a Rubikonja is. Különböztetnénk, hogy a gondolat, mely szerint „elvégre az ad értelmet az életünknek, hogy bizonyosak vagyunk arról, hogy jogunkban áll azt tenni, ami a saját elhatározásunkból ered” szabad és tette kész, cselekvő emberek szájából hangzik el. Holott Sánta relativizmusát is megmutatja, értékeli és a maga helyére is teszi ellenpontozásával. Többek között azzal is, hogy kibővítve újrafogalmaztatja hőseivel ezt a sarkalatos tételüket: „Ami nem a maga dolga, ahhoz ne szóljon egy szót sem!... ha azt mondja a világ, hogy nyald fel a padlót, akkor fel kell nyalni, és el van boronálva minden!... Hogy aztán — közben mit gondolunk, az már teljesen a magunk dolga, abba aztán senki bele nem szólhat. Legalább ennyi kijár nekünk!”

Ez az önmagára utalt és csak önmagában bízó, passzivitásba magát elsáncoló életforma bátortalanul dugja ki tapogató csápjait a világ felé, amely veszedelmeivel fenyegeti. S milyen tapasztalatokat közvetítenek ezek a kinyújtott figyelem-csápok? A fasizmusról például ezt: „Főztek valamikor is szappant emberek húsából meg csontjából meg zsírából? Pedig ma már igazán mindenki ismeri Krisztus tanításait? Mondja meg igaz lelkére? Nem illik beszélni róla, de mindannyian tudjuk, hogy mi történik körülöttünk... Látott még ilyet a világ? Soha kérem! És mindez miért? Mert akadt egy ilyen gögös, beképzelt figura, aki azt meri állítani, hogy ő egyedül okosabb mindenkinél, és ő meg tudja mondani az egész emberiségnek, egész Európának, hogy hogyan kell élni ezután!”

Ezek a gondolatok s kiruccanások az élet elvontabb köreibe mind gyakoribbak abban az eseménytelenségben, amelyet az asztaltársaság statikus képe jelez, ám mind kétségtelenebbé válik, hogy a hősök gondolatai a maguk élete és a világ dolgai közötti utakat járják, amikor a beszélgetés hullámszáma a problémákat eléjük veti, s a maguk privát világa szempontjából értékelné próbálják azokat.

IV.

Gyurica mester paradoxona bombaként robban a kocsmasztal mellett, mert legtítkosabb gondolataikat veti fel, mintegy kibeszélve azt a szorongást, amelyet a világ alakulásának látványa vált ki belőlük, egyszerűen abból indulva ki, hogy mind nehezebb biztosítani életük ritmusát, megvédeni azokat a kereteket, amelyek életüket jelentették. A választás kérdéséről, mint a tettek problémájának a reflexéről van szó abban a paradox példázatban, amit Gyurica órasmester mond el Tomoceanszkakati-ról és Gyurgyuról. Gyurica kérdése sokkal egyeneesebb, mint hogy a klasszikus módon és magatartásuk hagyományos szellemében, tudniillik a választás kérdésének megkerülésével lehessen rá válaszolni.

Gyurica kérdése a következő: „Az a kérdés, hogy ha maga meghal, akkor jogában áll feltámadni egyiknek vagy a másiknak. Vagy Tomoceanszkakatitinek vagy Gyurgyunak? Melyiknek óhajtana feltámadni.

S íme a történet: „Ez a Tomoceanszkakati... egy igen nagy úr, ő Lucs-Lucs szigetének a fejedelme, alattvalói persze nem fejedelemnek

nevezik, de az nem változtat a lényegen . . . ez a Gyugyu (pedig) közönséges rabszolga Lucs-Lucs szigetén, ennek a Tomoceuszkakatitinek az uralma alatt. De milyen rabszolga? Hát olyan rabszolga, kedves Kovács úr, hogy az, amit maga az iskolában tanult a rabszolgákról, az mind kutyafüle meg kéjgáz ahhoz képest, ahogyan a mi Gyugyunk rabszolga . . . Hogy mást ne mondjak, ilyesmik estek meg vele: a nyelvét kivágták, nem is olyan régen, harminckét éves korában, mert egészen véletlenül akkor találta elmosolyogni magát, amikor ura és parancsolója átment az egyik termén, ott Gyugyu előtt . . . de az annyira hétköznapi dolog volt, hogy Gyugyu maga sem csinált belőle különösebb tragédiát. Amikor a lányát elvették tőle — tizenegy éves gyönyörű gyermek volt, Tomoceuszkakatiti kapta ajándékba Gyugyu gazdájától —, akkor sírt egy sort. Amikor megtudta, hogy kislánya behalt Tomoceuszkakatiti kedvtelésébe, akkor kétségbeesett, de pár esztendő alatt elfelejtette a fájalmát, és belenyugodott a megváltoztathatatlanba. Aztán — két évvel később — elvitték a kisfiát is. Gyugyu gazdája kedveskedett vele Tomoceuszkakatiti udvarnagynak, egy élvezteg öregúrnak. Gyugyu fájdalma óriási volt — de az idő ment tovább, és be kellett látnia, hogy ez így történik halála napjáig, és nem lesz szabadulás belőle . . . stb.” Anélkül hogy tovább részleteznénk a Gyugyura szakadó szenvedéseket, a parabola lényege máris megmutatkozik, hogy kitűnjék Gyurica kérdésfeltevésének hibás volta, egyúttal pedig az is, hogy mennyire gyökerezik abban a mentalitásban, amelynek megrajzolását Sánta Ferenc oly nagy gonddal valószínűsítette meg. Ezen a ponton ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy nem a szerző, hanem hősei filozófiájáról van szó, arról a „mélyfúrásról”, amely Sánta regény-világa hőseinek lélekrétegeit hivatott feltárni.

Úr (azaz Tomoceuszkakatiti) legyek-e vagy rabszolga (azaz Gyugyu) — ez lenne a kérdés, amelyre a hősöknek sorra felelniök kell — előbb gondolatban, azután a tettek viszonylatában. Egyelőre azonban a kérdésfeltevés jellemzően hibás voltára kell a figyelmet felhívunk, arra a módosulásra, ami a regény idejét tudva, nem következett be, hiszen a problémának helyesebben a rabság és a szabadság választásában kellett volna kicsúcsosodnia. Az olvasó szempontjából így az lesz megdöbbentő, hogy még *ekkor* sem a tettek szempontjából vetődik fel a kérdés, hanem ál-dilemmává válik, hiszen a valóságos helyzetük vonalán innen maradhatnak továbbra is. Ez az illogikus kérdésfeltevés ugyanakkor a hősök világának „logikáját” absztrahálja. Sánta a hősök illuzórikus életformája után a gondolat-formákat is megkérdőjelezi, akkor, amikor a „ment maradni a büntől” — gondolatával kapcsolja össze a Gyugyu-helyzetet:

„Meggyötörhetnek, megalázhatnak, kiszúrhatják a szemem, elvehetik a gyermekemet, megölhetik az asszonyomat, vadállatoknak vethetnek elébe, mi vigaszom maradhat tehát? Az egyetlen: ment maradtam a büntől! . . . Ment maradtam mind e bűnöktől, és azt hiszem minden bűnöktől, mert szenvedéseim nem engedtek gazembernek lennem! Az igazok közé tartozom mind utolsó pillanatombig . . .” — szólaltatja meg Sánta a Gyugyu-monológót, hogy gondolat-diagnózisa teljessé váljék. Mi lapul meg e bölcsesség mélyén? A hatalomnak kiszolgáltatottak passzív védekezése, ellenállása és vigasza. Az ember és a hatalom relációján közlekedni azonban e gondolattal nagyon nehéz, mert nem

a tettet szegezi szembe a rátörő ellenséges világgal, hanem a kibúvót keresi, és a humanizmus passzív és védekező pajzsa mögé bújik. E védekezésben a hősök alapvető helyzete, világhoz való viszonya egy hajszálnyit sem változik meg — vonhatjuk le majd a regény végén a tanulságot. Az így hangolt és így gondolkodó világ képtelen önmagát megmenteni és megváltani, harcra kelve a „hatalom” ellen, amelybe minden rossz és bűn princípiuma egyesült a hősök felfogása szerint.

Erre mutat Sánta a regény-menet következő állomásában, a Gyugyupéldázat elhangzása után következő éjszaka és nap rajzában. Mielőtt a kocsmai asztaltársaság szétszéledne, még felhangzik a figyelmeztető szózat is: „... legyen bárki, történjen bármily úton-módon, történjék bárhol, hangozzon el bármely időben és lett légyen bárki, aki megkérdezi — aki meghallotta, annak válaszolni kell. És nincs felmentés, és nem nyugodhat, ameddig nem válaszolt, vagy le nem vonta a megfélemlítő konzekvenciákat”. A útravalóul, már az ajtóból ezt a gondolatot kapják: „... azt mondom: nem vagyunk méltók önmagunkhoz, mert nincs erő bennünk vállalni önmagunkat olyannak, amilyenek valójában lennénk!”

Sánta végigkíséri a hősöket a következő huszonnégy órában: mind-egyikük folytatja a maga életét úgy, ahogy megszokta. Szelíd kispolgári, tisztos iparos-életek rajzolódnak ki ebből a többfelé futó részletből, miközben a hősök, mindennapi szokásaiknak áldozva eldöntik, hogy ha éppen választani lehetne, valamennyien a Tomoceuszkakati életformáját választanák, a hatalmat, nem törődve a hatalommal járó „bűn” problémájával, kivéve a példázatot elmondó órát, aki eleve a Gyugyu szerepére esküdött.

Gondolatilag kiélezett helyzet alakult ki tehát a regény derekán. Valóság és látszatok váltóáramban látjuk a hősöket. Ám Sánta nem elégszik meg a leleplezésnek ezzel a fokával, hanem még tovább megy a szembesítéssel, mintegy kimeríteni szándékozik a felállított képlettől következő összes lehetőségeket, próbára téve a hősöket, immár a kínvallatás fokán.

V.

Amikor másnap este az asztaltársaság ismét találkozik „Béla kolléga” kocsmájában, nyilasok törnek rájuk, és elhurcolják őket. A hatalomnak ez a torz s végsőig elembertelenedett formája járja kísértettáncát körülöttük. Megjelentek már akkor is a kocsmában, amikor a Gyugyupéldázat felett elmélkedtek, s a szomszéd házból egy kommunistát vittek magukkal. A szerzőnek a nyilas-motívum azonban nemcsak a *realitást* jelenti, azt a világot, amely a hősök kis körén kívül tombol a lelkekben és Budapest utcáin, hanem a kontroll-motívumot is szolgáltatja. Velük a hatalom képében megjelenik az erőszakos és bűnös sors, a Tomoceuszkakati helyzet, hogy a képzelgésekben élő hősök szemébe röhögjön, s megmutassa a Gyugyu-hősöknek, hogy semmi mások, csak Gyugyuk.

A nyilas vezér éppen ezért így oktatja alantasait: „Abból kell kiindulni, hogy az ember rettenetesen szereti a nyomorult életét! Ha mit meg nem tenne a vagyonért — akkor mire képes, hogy megmentse

az életét? Az ember nagyon gyenge és tulajdonképpen rettenetesen utálatos valami!... Meg kell utáltatni önmagukat önmaguk előtt. Amíg ezt nem tette meg, addig semmit sem végzett... Ha megmondaná nekik, hogy mi a bűnük és miért veri őket, akkor csak azok a polgárok félnének, akik hasonlót cselekedtek. Ne tudják! És féljen mindenki kint a világban, bűnös és ártatlan egyaránt!" S így születik meg a vezér agyában a mód is, hogy a kocsmai asztaltársaságon kipróbálja „mód-szerét”, s próbára tegye őket abban a „választásban”, amiről oly hevesen elmélkedtek előző este, még vélt biztonságuk tudatában. A tét: a halálra kínzott, tegnap elfogott kommunistát kétszer pofon kell ütniök. Ha megteszik, a szabadulás vár rájuk, ha nem: kivégzik őket.

S mert a börtönben, a kínos bizonytalanságban és várakozásban már rájöttek arra, hogy „ebben a világban” és „ebben a társadalomban nem lehet élni”, s eljutottak a maguk fogalmi szerinti holtpontra is, valamennyien, Gyurica órásmester kivételével, a halált választják — nincs erejük megpofozni a félholt kommunistát. Ekkor már azt is tudjuk, hogy Gyurica miért vállalta az öngyalázást: mert zsidógyerekeket rejtegetett, s azok kedvéért életben kellett maradnia.

A kör tehát bezárult. Nyilvánvaló, hogy a végső konzekvenciák levonásában Sánta már nem merte követni története logikáját, holott a kifejletből tekintve vissza a kérdésfeltevésre, egészen egyértelműen kitetszik annak hibás volta, hiszen így mindvégig a Tomoceuszkatití—Gyugyu reláció síkján kénytelen mozogni, akkor is, amikor a megoldás, a gyökeres változás problémája motoz benne.

Annak kell ugyanis kiderülnie, hogy a Gyugyu-logika és életfelfogás csak Gyugyu-halált hozhat, hogy a passzív halálvállalás éppen úgy nem megoldás, mint a Gyurica önmagán elkövetett erőszaka — ugyanannak a passzív humanizmusnak, amelyet akár önzésnek is tarthatunk. Mondjuk ki, hogy a próba csekélyebb volt, mint az érte hozott áldozat? Az is, mert az önbecsülésen túl semmiféle más irányba nem mutat. Az igazi probléma ugyanis akkor jelentkezne, ha a hősök a tettek mezejére lépnének, ám tragédiájuk éppen az, hogy a tettek gondolatáig sem tudnak eljutni: haláluk a dolgok menetén semmit sem változtat, s a nyilas különítmények, ha ilyen ellenállásba ütköztek volna csupán, ítéletnapig is Budapest utcáin tombolnának.

Sánta regénye az önmagában oly humánus és hősi gesztust éppen úgy relativizálja, mint hősei életformáját általában. Akkor, amikor a regény fináléjában finom éllel megmutatja, hogy az erkölcsileg oly szépen színezhető halálvállalás mennyire relatív (Gyurica esetével fordítva meg a példázatot), akkor iróniája azt mutatja meg, hogy „mennyire magyar módra” hősök a hősei, megragadva a korszak szellemiségét, s levonva az abból következő valamennyi lényeges következtetést ember és történelem viszonylatában. Mert olyan idöket idéz meg Sánta regénye, amelyben nem elzárkózni kellett volna a rontó hatalom elől és passzívan menni parancsára a vágóhídra, „kiállva a próbát”, hanem tenniök kellett volna. S ha van hőseinek bűne, az apró emberi számítgatásokon túl, akkor az éppen abban nyilvánul meg, hogy semmit sem tettek az ellenük is fegyverkező rossz világ ellen.

Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy Sánta fölöttébb szkeptikusan és fatalisztikus vonásokkal telítetten látja a magyar történelem „tett” problémáját, miként azt *Az ötödik pecséttel* egyidőben írott

Húsz óra című „krónikájában” megmutatta. Az ötödik pecsét a passzivitás álhumanizmusának tragédiáját hirdeti, a *Húsz óra* a tudatállapotnak azt az aránylag még primitív fokát mutatja meg, amelyben a tett (egy minőségi ugrás után is még) önmaga ellen támad, s tragédiák szülője lesz. E két mű Sánta sajátos élet- és történelem-látásának alakulásáról vall, arról a gondolati igényről, amely oly szenvedélyesen tud belemerülni a közelmúlt és a jelen életébe.

VI.

Sánta Ferenc, kétségtelenül, szakítani akar a közszellem történelem-látásával, le akarja tépni, az álarcot arról a mítoszról, amely a passzív ellenállást, a tűrést és elviselést is képes a tettek rangjára emelni. Ugyanakkor igazolni is akarja hőseit, de igazolása mutatja meg leginkább azokat a korlátokat, amelyek őket a valóban hősi tettektől, a történelemhez való aktív viszonytól elválasztják.

Ezért indult meg a regény-forma egy oldottabb, gondolatokat is inkább elbíró formájának a kimunkálása útján is. Az ötödik pecsét a korszerű regény nem egy mozzanatát már alkalmazza, nem „formális” elemként, hanem anyaga természetét követve. A minimálisra redukált cselekmény és az elhatalmasodott gondolati elem sajátos regény-konstrukciót feltételezett. A gondolati, elmélkedő elem uralma a regényen a „valóság-elemek” sűrített módon való felhasználását követelte meg. Két nagy statikus kép és egy több szálú és szétfutó élet-pillanatsorból épült fel a mű, amelynek középpontjában a Gyugyu-paradoxon oly elütő jellegű epizódja áll. Az életkép statikus voltának párhuzamaként azonban a gondolati sík intenzitása nyomul előtérbe — s ez olyan nagy terjedelművé tud válni, hogy betölti a regény egész terét, s ezzel mintegy realizálódik is, szervesé válik, ellentétben a hagyományos magyar regények „mellékes” gondolati vonatkozásaival. Ezzel mintegy kivívja méltó helyét a regényben ez a gondolati, eszmei elem, s egyszerre olyan mértékben, hogy az ún. „valóság”, a hősök fizikai mivolta és sorsa, csak reflexként jelenik meg, de eluralkodni már nem tud.

Egyelőre felmérhetetlen, hogy Sánta a magyar regény világában milyen jelentős tettet hajtott végre azzal, hogy hőseit egy kocsmái asztal köré ülteti — s engedi, hogy eszméket cseréljenek, ugyanakkor az így kínálkozó statikus helyzetet az életforma rajzának kiélezésére használja fel, gazdagítva a különben oly vékony cselekményt. Ezzel Sánta mintegy a magyar regényirodalom „irodalmi alaphelyzetének” gyökeres megváltoztatása igényét is meghirdette, s egyszerre példáját is adta ennek az új veretű regénykonstrukciónak, példázva például a regény két nagy statikus helyzete közötti különbséggel (a gondolt és a való szembesítése ez a két jelenet) az ábrázolási lehetőségek gazdagságát, lényegre törő voltát is. Nem hihető ugyanakkor, hogy Sánta pusztán divatból indult el a kísérletezésnek ezen az útján. Anyaga és eszméi sugallatára hallgatott, amikor a kifejezésnek ezeket a korszerűbb formáit választotta. Jelentőségét abban kell látnunk, hogy minden mai magyar regénynél beszédesebben hirdette meg ezt az igényt, és magas szinten képviselte is.

AZ IRODALOM KÖNYVE

Sinkó Ervin

Soha még a Vajdaságban napi- meg hetilapok mellett annyi magyar könyv és folyóirat nem látott napvilágot, mint ma.

S mégis engedtessek meg nekem a kellemetlenkedő vallomás: néha kételkedem benne, hogy a vajdasági magyarság kulturális élete — vagy az, amit így neveznek — valóban kulturális és valóban élő-e.

Pontosabban: olykor úgy rémlik nekem, hogy van a Vajdaságban maréknyi fiatal, öregebb meg öreg ember, kiknek szívügye a kezdeményező szép szó és a bátor gondolat — afféle barlanglakók, de körülöttük dermesztően visszhangtalan részvétlenség, maga a tunya közöny terpeszkedik, süketen a szép szóra és bátor gondolatra.

Lehet, hogy hamis, túl sötét ez a diagnózis. De az is lehet, hogy még mindig nem olyan sötét, mint maga a valóság. Mert íme most elháríthatatlanul felmerül a kérdés: vajon az a maréknyi fiatal meg idősebb ember, akik egymásnak, egymás között vagy egymással harcban versekkel, novellákkal, tanulmányokkal, regényekkel, színházi, képzőművészeti, zene- és filmkritikákkal és kommentárokkal a vajdasági magyarság kulturális életét játsszák — még ez a maréknyi kisebbség is, ki-ki külön a maga odújába húzódva, nincs-e sokkal inkább azzal elfoglalva, hogy köztük is „ki-ki maga mesterségét folytatja, folytatja” — mint önfeledt, alkotó lelkesedéssel a kezdeményező szép szóért és bátor gondolatért?

Keserű a kérdés, de talán mégse alaptalan. Mert bármily szűk körre szorítkozzék is a kulturális élet, ha valóban kulturális és ha valóban élet, akkor csak egyet jelenthet: közös készséget értékek felfedezésére és közös küzdelmet értékek érvényre juttatásáért, közös készséget mindenre és közös küzdelmet mindenért, ami az embert igazabbá, gazdagabbá, szebbé, szeretetre méltóbbá teheti, harcot ember és ember

viszonyának magasabb színvonalra emelése érdekében. Röviden: erőfeszítést azért, hogy a kezdeményező szép szó és a bátor gondolat ne lebegjen „szabadon” a való ember és valóságos emberi élet felett, hanem elidegeníthetetlen szerves részévé válják a való embernek és az életnek.

Ennek pedig minimális előfeltétele: felhívni a figyelmet — és nemcsak felhívni, hanem nem hagyni, hogy ellankadjon a figyelem, ha megjelenésével valami szép, merész, jó igyekszik megzavarni a provinciálisan szűk látókörű, a fertelmes „rég jó időkből” örökbe hagyott kedélyes szellemi tunyaság meddő önelégültségét.

Amit én szépnek, merésznek, jónak tartok, azt ez vagy az, vagy nagyon sokan csúfnak, hamisnak, rossznak vélhetik. És nemhogy semmi rossz sincs abban, ha támadón, gúnyosan vagy épp felháborodva kétségbe vonják az én értékelésem helyességét, sőt az ilyen harci láрма jó, nagyon jó, mert élet jele, és életet teremthet; tunyákat, közömbösek is ráeszmélthet ellentétekre, felkeltheti érdeklődésüket kérdések iránt, melyek egyébként kívül esnek látóhatárukon.

A kulturális élet szempontjából nem is az a legfontosabb, hogy kinek van igaza, hanem az, hogy „haszontalanságokért” — kulturális értékekért és kulturális problémákért — szenvedélyek izzanak és csapjanak össze. Írva vagyok: aki se hideg, se meleg, azt kiköpi az Úr az ő szájából. A kultúra is. Nem az esetleges tévedések, hanem a langymeleg helyeslés, a nem-rám-tartozik, a közöny álláspontja, illetve állapota az, mely kérdésessé teszi: eljutottunk-e oda, ahol kultúránk egy-egy eredménye már az élet eleme, oda, ahol egy közösség kulturális élete legalábbis kezdődik?

*

A kérdést időszerűvé teszi a vajdasági magyarság életének az a rendkívüli jelentőségű kulturális eseménye, melyet, tudtommal, a Vajdaság egyetlen magyar nyelven megjelenő havi, heti vagy napi sajtótermékében mindmáig senki se méltatott egyetlen szóra sem. Se helyeslő, se megróvó szóra.

Arra a nagy formátumú, összesen közel másfél ezer oldalra rúgó négy kötetre gondolok, melyet a Novi Sad-i Fórum kiadásában *Az irodalom könyve* címmel dr. Szeli István, dr. Bori Imre és részben, a fájdalmasan korán, hirtelen halált halt B. Szabó György állított össze a vajdasági középiskolák I., II., III. és IV. osztálya magyar tanulóinak használatára.

A kivételes jelentőségű vállalkozás II., III. és IV. kötete tavaly, 1964-ben jelent meg, az I. kötet pedig még 1963-ban. Senki se vádolhat tehát türelmetlenséggel, ha megdöbbenve, nyugtalanul, a számonkérés hangsúlyával vetem fel a kérdést: magának a kiadvállalatnak itt-ott megjelent pár soros kommunikéjén kívül, hol maradt, hogyan maradhatott el ennek a jelentőségében kivételes kulturális eseménynek legcsekélyebb visszhangja is?

Aki nem vette kezébe, aki még csak futólagosan se lapozta át ezt a négy kötetet, csak azt gondolhatja, hogy elvetem a sulykot, mikor — lévén „csak” középiskolások használatára készült tankönyvekről

szó — rendkívüli jelentőségű kulturális eseményt emlegetek. Nekem azonban meggyőződésem, hogy az a szellem, az az elgondolás, az a nagyvonalú koncepció, mely ebben a négy kötetben testet öltött, korszakot jelent — korszakot jelenthet nemcsak a vajdasági magyarság határain belül, hanem annál sokkal tágabb méretekben is, feltéve, hogy nem hallgatjuk agyon, feltéve, hogy nem marad elszigetelve és további rendszeres, az eddigi módszereket forradalmasító folytatás nélkül *Az irodalom könyve* négy nagy kötetének nagyszerűen eredeti kezdeményezése.

Mielőtt magának *Az irodalom könyvének* négy kötetére térnék, fölmerül a kérdés, honnan a mérték, mellyel annak értékét mérem?

A távolabbi múlt, de a jelen mértéke is.

Ami a távolabbi múltat illeti: Horger tanár úr, hála megbuktatott diákjának, József Attilának, bevonult a halhatatlan szimbólumok sorába. Az irodalomtörténet, mint tantárgy, a magyar nemzeti irodalom történetét jelentette — és a gimnázium ötödik osztályától, mely a mi mai középiskoláink első osztályának felel meg, egész a nyolcadikig, az én időmben, úgy tanították a magyar nemzeti irodalomtörténetet és úgy kellett „felelni” és dolgozatot írni a magyar irodalomtörténet tárgyköréből, mintha nekünk, tanulóknak, valamiféle, külön a mi kínzásunkra kiesztelt fennkölt múzeum útvesztőiben, elvont fogalmak dohos labirintusában kellene részletesen tájékozódnunk. Díszes nagy temető, ahol a tanár úr hozzáértően exhumált múmiákat, és a mi dolgunk az volt, hogy megtanuljuk a nevüket, életrajzukat, műveik sajátosságait, hány évesek voltak, mikor temetésükre sor került, tehát születésük évét, atyjuk és anyjuk nevét, haláluk dátumát és születésük helyét is. És ugyanúgy, ahogy mi, tanulók, az irodalom díszes temetőjének lakói is osztályzatot kaptak a tanár úrtól, illetve abban a tankönyvben, melyet gróf Apponyi Albert, illetve gróf Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyott jóvá, hazafias, valóság-erkölcsi nevelésünk érdekében.

A tankönyvben az írók osztályzatának legfőbb kritériuma igaz magyarságuk, honszerelmük, szellemük, stílusuk, továbbá s legfőként műveik eszmei tartalma volt. Rettenetesen sokat kellett bemagolnunk. A verslábak különböző nemeitől kezdve a középkori magyar költészet, a hitvitázó irodalom, a renaissance, a barokk, a romantikus és a realisztikus irányzatok jellegzetességeit, az irodalmi műfajok közötti különbséget, mi az eposz, és mi a líra, és milyen alfajai vannak ennek is, annak is, és természetszerűen tudnunk kellett azt is, hogy a ballada nem egyéb, mint dráma dalban elbeszélve. A tankönyvben helyet kapott irodalmi szövegek ezeknek a tudnivalóknak illusztrálását szolgálták. Népdal, genre-képek, szerelmes versek, ódák, elégiák, költők egy-egy levélváltása, Kölcsey Paranaesisének, valamint a Bánk bánnak egy részlete, Mikes Kelemen egy-egy levele, nyomban utána Lévy József Mikesről szóló verse, ámhogy a szónoklattal, mint külön műfajjal szintén megismerkedjünk, ott volt Kossuth Lajosnak az a beszéde is, melynek befejezésekképpen „leborul a nemzet nagysága előtt”. És külön könyvben, irodalmi szöveggként, még Arany János Tol-dija, de sajnos az is Lehr Albert magyarázó jegyzeteivel.

Nem kevésbé fontos, hogy, legalábbis emlékezetem szerint, az iro-

dalomtörténeti tudnivalók illusztrációja az én utolsó magyar irodalomtörténeti gimnáziumi tankönyvemben bezárólag Szabolcska Mihály Salzburgi csapszékéig ölelte fel a magyar irodalmat, holott már benne éltünk az első világháborúban és anélkül, hogy az irodalmi tankönyvekben csak nyoma is lett volna, akkor már hosszú évek óta Ady Endre és a *Nyugat* jelentették az élő magyar irodalmat.

Olyanok voltak tehát a magyar irodalmi tankönyvek, hogy ha szántsándékkal akarták volna kedvét szegni a vizsgán végre szerencsésen túlesett diáknak, hogy később valaha is önszántából nyújtsa ki kezét Balassi, Csokonai, Petőfi vagy Arany után, akkor se végezhették volna jobban a feladatukat. Nagyon erősnek kellett lenni a szavak mágiája iránt való érzéknek és általában az esztétikai szükségletnek, hogy irodalomtörténeti tankönyvek és irodalomtanárok se tudták a lélekből kiölni.

Mindez távoli múlt. Ma minálunk Jugoszláviában másképpen tanítják az itt élő népek irodalmának történetét. De aligha vonhajta kétségbe bárki is, hogy akár középiskoláinkban, akár egyetemi tanzségeinken még mindig túlteng egy bizonyos historioizmus, történelmi adatoknak, szociológiai elemzéseknek, életrajzi évszámok halmozásának, korlátolt nemzeti szempontoknak előtérbe helyezése, hogy mindez még mindig eltorlaszolja az utat az irodalmi műhöz való esztétikai viszony megteremtése és elmélyítése elől. Az irodalom oktatása még mindig túlnyomórészt életrajzok gyűjteményének és művek gondosan rubrikákba foglalt *leltárának* ismertetése — és nem a látóhatárt és vele a szellemi fogékonyság terét kiszélesítő, az esztétikai szenzibilitást tápláló és növelő tevékenység.

Az irodalom könyve négy kötetének egyik legfőbb érdeme, hogy gyökeresen szakít az öntörvényű nemzeti irodalomtörténet előítéletével. Mindjárt az első, a középiskolák első osztálya számára készült kötet első fejezete — mintegy előszava — írók, esztéták, filozófusok vallomásait, nézeteit, véleményeit közli az irodalom mivoltáról, az alkotásról, a költészet természetéről. S az első idézet — az Arisztotelésztől való — állásfoglalás az irodalomnak a történelmi fölfogása ellen. „A költészet filozofikusabb és magvasabb, mint a történelem” — hangzik az idézet, mely után hosszú sorban vonulnak fel nézeteikkel Joubert, Lessing, Goethe, Schiller, Marx, Engels, Dobroljubov, Flaubert, Baudelaire, Mikszáth, Reviczky, Valéry, Müller-Freienfels, József Attila, Caldwell és Illyés Gyula. Nem azért, hogy egyazon nézetet fejtssék ki, hanem hogy a maguk különböző, sőt ellentétes vélekedésével az olvasót arra serkentsék, hogy hasonlóképpen a saját fejével gondolkodjék a kérdéstről.

A magam részéről én még legalább egy idézettel megtoldanám a hosszú sort, az idézettel, mely épp *Az irodalom könyve* négy kötetének az újságát és szellemét legvilágosabban meghatározza. A Goethe figyelmeztetése kerülhetne *Az irodalom könyve* homlokára: „A nemzeti irodalmak ideje lejárt, ma a világirodalom az időszerű.”

Ennek a goethei axiómának következetes és szerencsés keresztülvitele jellemzi *Az irodalom könyvének* négy kötetét.

Nem oly módon, mint ahogy a magyar nemzeti irodalomtörténetekben a Petőfiről szóló fejezetben meg volt említve Béranger neve, mint

a francia költő, aki „hatott” Petőfire, vagy Bürgeré, Blumaueré és Pope-é, mivelhogy „hatottak” Csokonaira, és így tovább. Az ilyen-fajta fejtegetésekben a nemzeti irodalom a tengely, és az „idegen” csillagok csak annyiban vétetnek számba s akkor is legtöbbször csak a nevük megnevezésével, amennyiben az egyetlen tengely bűvkörébe valami módon behatoltak.

Mit jelent ezzel szemben a goethei axióma, mely szerint ma már a nemzeti irodalmak kora helyett a világirodalom kora következett be?

Az irodalom könyvének négy kötete nem elméleti magyarázatokkal, de gyakorlatával válaszolja meg a kérdést.

Az én időmben a középiskolában bennünket báró Jósika regényeinek alakjaival és báró Eötvös József körmondataival nyaggattak akkor, mikor mi már — persze az iskolán kívül — nemcsak Adyt, Móricz Zsigmondot és Szomory Dezsőt, de Arcübasev Szanyin-ját, Anatole France-ot, Strindberget, Zolát, Wedekindet, Ibsent és Knut Hamsunt faltuk. Az iskolai irodalomórán, amikor a nemzeti irodalomtörténet adatait tömték a fejekbe, még az átlagos diákot is mélyen a saját intellektuális színvonala alá nyomták le, s így természetes, hogy a tanulók többsége, ha egyáltalán megtanulta valaha is élvezni Arany Jánost, akkor csak jóval azután, hogy kiszabadult a tanár úrnak nevezett idomító keze alól. Iskolai dolgozatot kellett írunk — pontosan emlékszem a témára — A gazdaságosság elve a természetben címmel, s a dolgozatban leereszkedően gügyögtük az előírtas bányászatokat, de ugyanakkor odahaza Otto Weininger, Schopenhauer és Nietzsche volt a mindennapi szívdobogató olvasmányunk — tehát mindaz, ami messze kívül esett az anakronisztikus iskolai tanterv kerítésén. Ellenében a tanárokkal, akik nem teltek be a múlt értékeinek elemzésével és kultuszával, az ifjú embert a jelen izgatta — az a jelen, mely állami és nemzeti határoknak fittyet hányva, problémáival, ellentéteivel, küzdelmeivel — és irodalmával — a nagy, közös világ izgalmas közügye.

Az irodalom könyve ennek a nagy, országhatárokat nem ismerő közös világnak közös birtokából, a világirodalomból indul ki, és a világirodalom részeként ad szemelvényeket a régi, az újabb és legújabb magyar irodalomból is. Természetes és szükséges, hogy a régi és legrégibbi magyar írók művei is éppúgy szerepelnek a szöveggyűjteményben, mint ahogy egy-egy művükkel vagy töredékkel képviselve vannak Boccaccio, Cervantes, Balzac, Dosztojevszkij, Tolsztoj meg Zola is. De külön és nyomatékkal kell hangsúlyozni: már az első kötetben is úgy vannak a szövegek, a legrégebbiek is, megválogatva és csoportosítva, hogy meglátszik: aki a válogatást elvégezte, tisztában volt vele, hogy az ifjúságot mindenekelőtt a jelen érdekli, jelenkori áramlatok és jelenkori emberek tükröződése a jelenkor irodalmában. A régi szövegek tehát ebben az összeállításban megifjodnak, s Homérosz Iliász-ának egy részlete vagy a magyar népmonda: „Mátyás király Gömörben”, naivitásukkal kellemesen, üdén hatnak, mert a kötetben közeli szomszédunk Faulkner, Camus, Déry Tibor, Sartre. De ott van — hogy csak néhány nevet említsek — Pindaros, Anakreon, Sappho, Horatius, Villon, Balassi mellett Rimbaud, Ady, Tóth Árpád, Lorca, Radnóti, Krleža, Weöres Sándor és Vasko Popa is, mint ahogy

a drámában Szofoklészről Shaw-ig és Krležától Dürrenmattig terjed a korszakokat átfogó s megint csak a mai napot, jelenünket legbőségesebben szóhoz juttató ívelés.

Az *irodalom könyve* nemcsak akar, hanem tud is mai könyv lenni: nem egy elvont tanterv, hanem a mai ember, a mai diák érdeklődési köre az, amiből kiindul, s ezért már első kötetében is helyet kap egy-egy hangjáték, de film-forgatókönyv és televíziójáték is.

Az *irodalom könyve* 15—18 éves ifjak és lányok használatára készült, de egyetlen lapján, egyetlen sorában se úzi „a lekipásztorkodás” öntelt, tehát komikusan buta mesterségét.

Minden felnőtt volt egyszer tizenöt, tizenhat, tizenhét és tizennyolc éves — de mire felnőttek lettek, általában elfelejtették, hogy annak idején milyen unalmasnak találták volt a bácsikat és néniket, akik, mint az élet titkaiba beavatottak, körültekintően és mindenekelőtt fokozatosan akarták őket kalauzolni, óvni és irányítani a test és lélek misztériumai között, melyek a védencek számára egyáltalán nem voltak rejtélyek — a felnőttek elfelejtették, hogy annak idején milyen titkos megvetéssel vagy nyílt felháborodással reagáltak szellemi fejlődésük gyámjaira, akik adagolták, ajánlották, engedélyezték, vagy pedig eltiltották őket attól, hogy egy-egy könyvet olvassanak.

Az *irodalom könyve* összeállítóinak dicséretére válik, hogy se ideológiailag, se egyéb normák védelmében nem arrogálják maguknak az erkölcs-csász szerepét. Ez a pedagógiai okosságának legmegbízhatóbb kritériuma. Akik ma tizenöt és tizennyolc év között vannak, mozi-előadásokat látogatnak, rádiót hallgatnak, s a televízió képernyője előtt üldögélnék, s többé-kevésbé, a saját ifjúsági lapjukon kívül, napi és hetilapokat is olvasnak — azokkal másként beszélni, hozzájuk másként közeledni, mint egyenrangúakhoz, bizonyos befolyásoktól féltetni őket s igyekezni más befolyásokat — „az ő érdekükben” — kultiválni — egyet jelent annak az elvesztésével, ami a pedagógus számára a legfontosabb kell hogy legyen, a bizalom jegyében eleven kontaktus elvesztésével. Paradox módon a legjobb pedagógus az, aki nem akar pedagógus, hanem csak őszintén és nyíltan egy lenni a vele szellemileg és erkölcsileg egyenrangúnak feltételezett, egyenrangúnak ígényelt fiatalok között.

Az *irodalom könyve* ebben a szellemben tárja a középiskolás tanulóknak elé állapotoknak, stílusoknak, személyiségeknek, törekvéseknek, romlásnak, rajongásnak, bűnnek, rothadásnak, poklokknak és üdvözüléseknek impozáns irodalmi panorámáját. Hozzá tartozik a négy kötet erényéhez, hogy az egyes szemelvényeket egyáltalán nem kommentálják. Szövegeket adnak csak, és a tanuló és iskolabeli oktatója közös munkájára bízzák, hogy mit és mennyit fognak a maguk számára kihozni a szövegeknek ebből az itt nyújtott gazdagságából.

Van az első kötetnek még egy fejezete, melyről külön is szólni kell. Címe: a próza és a költészet határán. Ebben részletek olvashatók Károlyi Mihály emlékirataiból, Illyés Gyula naplójegyzeteiből, Simone de Beauvoir visszaemlékezéseiből, Gelléri Andor Endre önéletrajzából, itt szerepel Halász Gábor esszéje Kosztolányi humoráról, aztán a kritika, amit Kosztolányi írt Gelléri Andor Endréről és végül Bálint György tárcája: A tintahal.

Amit az ebben a fejezetben helyet foglaló írások a diáknak nyújtanak, az mindenekelőtt a „szépirodalom” szokványos fogalmának lényeges kibővülése. A szó, akár történetíró szava, akár vallomás, vagy még ha csak kritika is — a szó értékének legfőbb kritériuma, hogy képes-e revelálni az embert és az időt. Teheti ezt szándékosan és közvetlenül, mint a történész és az emlékiratíró, de történhetik ez önkéntelenül és közvetve is, s akkor az olvasásnak egy különleges képessége kell hozzá, hogy a szó önértékén túl is áttetszővé, lelki alkátokat és korokat megvilágító varázsigévé váljék.

Az *irodalom könyvének* II. kötete már egész sorát nyújtja az ilyen több rétegű szövegeknek is: Jordanes krónikája *A géták eredetéről és tetteiről* és több középkori krónikás szövege, meg középkori legendák. De középkori vallásos és világi énekekkel is megismertet. Akik a kötet szövegeit összeállították, megmondták a magukét azzal, hogy mely középkori szövegeket választották ki. A diák azonban, aki megismerkedik ezekkel a réges-rég elhangzott vallásos és világi énekekkel, megdöbbenve fog ráeszmélni, hogy van időtlen, bármily időben élő emberre is megrendítően ható szó, tudniillik a költői szó. Az *Ómagyar Mária-siralom*, *A Halál éneke*, vagy a *Nagyszombati kódex*-ből a *Szűz Mária szépsége* — noha a mai embernek teljességgel más a világképe, egész gondolatvilága, mint volt e hajdani énekek szerzőinek, ez énekek mégse múzeumi tartozékok, hanem megragadnak bennünket, visszhangzanak bennünk, meg-megremegtetnek egy-egy mondatukkal, szavukkal.

Miért?

A középiskola diákja, aki elcsodálkozva nem többet, csak ezt a kérdést fogja feltenni, máris elindult ezzel a felfedező útra, melyet mindenkinek személy szerint magának kell megtennie, hogy eljusson a megrendítő esztétikai élményen keresztül a maga további nyugtalanító, legáltalánosabb és egyben legszemélyesebb emberi és etikai kérdéseire. Akkor Pierre de Ronsard, Montaigne, Racine, Shakespeare, Molière, Swift, de még Rabelais, Macchiavelli, Janus Pannonius, a virágénekek, Montesquieu, Lessing, Bessenyei György, Kármán József, Csokonai, Goethe, Berzsenyi, Gogol, Leopardi, Byron, Vörösmarty, Novalis, Petőfi és Hölderlin — hogy taláломra csak ezeket válasszam ki a II. kötetben szövegeikkel szereplő nevek sokaságából — nem lesznek sanyarú és sanyargató „kötelező” iskolai olvasmányok, hanem mindmegannyi futólagos első ismeretség, melyet a diák majd mindenképpen elmélyíteni, folytatni és állandósítani kíván. Ha nem is mind, de lesznek köztük sokan.

S hogy minél többen legyenek, *Az irodalom könyve* összeállítói dicséretes csselfogással egy-egy költőtől általában olyan szövegeket választottak ki, amelyek felkeltik és ingerlik az érdeklődést, kíváncsivá tesznek egy-egy életművel való közelebbi, behatóbb megismerkedésre.

A III. kötet szövegeket közöl a XIX. század második felétől kezdődően egész a mi korunk irodalmáig, tehát Baudelaire-től, Tolsztojtól, Dosztojevskij-től, Mallarmétól, Franz Kafkától, Joyce-tól, Apollinaire-től, Prousttól kezdődően magyar kortársaik, Arany, Vajda, Mikszáth, Tömörkény, Ady, Kaffka Margit műveiből éppúgy, mint Gorkij, Alekszandr Blok, Iszak Babelj, Jeszenyin, Majakovszkij, Pirandello, André

Gide, Thomas Mann, Brecht, Tristan Tzara, Breton, Aragon, Éluard szövegeiből, de sorát ejti Illés Béla, Gábor Andor, Babits, Tóth Árpád, Krúdy, Juhász Gyula, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Veres Péter, Féja Géza, Darvas József, Illyés Gyula, József Attila, Nagy Lajos, Kassák, Gelléri Andor Endre, Bálint György, Radnóti Miklós, Németh László életművét reprezentáló szövegek közlésének is. Vajdasági magyar írók közül is már ebben a kötetben szerepel Szenteleky Kornél, Gál László, Lévy Endre, Laták István és a második világháborúban fiatalon elpusztult és elfeledt jugoszláviai magyar írók egy-egy novellával, verssel, kritikával. Óriási anyag a III. köteté, bár még távolról sem soroltam fel mindazt, amit felölel.

Dr. Bori Imre, ennek a kötetnek összeállítója, előszavában hangsúlyozza is:

„Könyvünk anyaga több is, kevesebb is, mint amit az iskolai munka során szövegszerűen felhasználhatunk. Több, mert az itt következő versek, elbeszélések, regény- és drámarészletek csak egy része tárgyalható meg az órákon, de kevesebb is, mint szeretnénk volna, vagy amennyit a száz év, amelyet könyvünk felölel, irodalmi termésben jelent.”

Ebben a sóhajszerű megállapításban kifejezésre jut *Az irodalom könyve* tendenciája is: középiskoláinknak készült, de, joggal, sokkal többre tart igényt, mint hogy csak tanítási segédeszköz legyen. A szó legszebb értelmében: olvasókönyv, mely elkíséri nemcsak a diákot, hanem tanárját is messze a középiskolai tantermen túlra is. Ennek a szándéknak sikeres megvalósításához túl nem becsülhető segítséget kaptak a kötetek összeállítói: nem sok nép irodalma büszkélkedhet olyan egyszerű fordításokkal, mint amilyenek *Az irodalom könyve*-ben közölt magyar nyelvű fordítások; sajátossága a magyar irodalomnak, hogy kevés kivétellel még legnagyobb költőink is fáradhatatlanul és megdöbbentő sikerrel munkálkodtak azon, hogy a világ-irodalom értékeit fordításaikkal, a magyar nyelv minden szépségével építsék be a magyar irodalomba.

Az irodalom könyve korszakról korszakra követi a jugoszláv—magyar szellemi kapcsolatokat, a XV. századbéli Duna melléki szerb írotól, majd Kazinczytól, Martinovicstól, Vitkovicstól Ivan Mažuranićig, akinek az 1848-ban a magyarokhoz intézett felhívása az azóta eltelt több mint száz év távlatából megdöbbentő erejű történelmi és emberi dokumentum. A III. kötetben ott szerepel Jakov Ignjatović visszaemlékezése a Petőfivel való találkozásáról, Toldy Ferenc üdvözlő beszéde a Matica srpska emlékünnepején, Vajda János Radićević-fordítása, Zmaj Jovan Jovanovićnak, Petőfi és Arany fordítójának levélváltása Arany Jánossal, és annyi más közt, mint különleges érdekesség, ott a sorban Kosztolányi Dezső is mint Milan Rakić egyik versének fordítója.

A IV. kötet, mely a mai jugoszláviai és a magyarországi magyar irodalom, valamint a nagyvilág mai irodalmának szövegeiből közöl imponáló válogatást, szintén külön fejezetet szentel a magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatok dokumentálásának. Igen helyesen abból indulva ki, hogy nincs a mai Jugoszláviában olyan középiskolás magyar diák, aki a szerbhorvát nyelvben is többé-kevésbé jártas nem

volna, már az előző kötetek is közölnek szerbhorvát nyelvű szövegeket és magyar költők műveinek szerbhorvát fordításait is, többek között Krleža és Mladen Leskovac Ady-fordításait, továbbá Krleža *Moj obračun s njima* című könyvéből eredetiben azt a részletet, mely Jugoszlávia e legnagyobb írójának vallomása arról, hogy ifjúságában mint rajongott Petőfiért, s hogy abban az időben, a lázadás mámorában, le is fordította horvát nyelvre Petőfi Apostolát.

A mai jugoszláviai magyar irodalom legjáva — ez is *Az irodalom könyve* egyik biztató tanulsága — nem a jugoszláv kultúra szomszéd-ságában, hanem benne él, szava és gondolata a jugoszláviai forradalom egyetemes szellemétől ihletett szép szó és bátor gondolat. Ez egyetemes jugoszláviai forradalmi szellem nélkül olyan mű, mint *Az irodalom könyve*, nem is láthatott volna napvilágot.

Dr. Bori Imrénének a III. kötethez írt előszavában olvasom:

„... részletesebben mutattuk be a magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatokat jelző szövegeket, hiszen az anyag egy része még nincs összegyűjtve, vagy pedig elszórva, nehezen megközelíthető kiadványokban lelhető fel.”

S valóban, a legutóbbi időkig kevés a nyoma annak, hogy ezeket a nyilván távoli múltig érő kapcsolatokat jövőbe tekintő szemmel kidomborították és ápolni akarták volna. *Az irodalom könyve* azonban jelentős hozzájárulás az annyira kívánatos kölcsönös és intenzív jugoszláv—magyar irodalmi kapcsolatoknak jelenkori, magasabb színvonalon történő virágba borulásához.

Meg kell még említenem, hogy *Az irodalom könyve* külső kiállításában se hasonlít „iskolakönyvekhez”. A könyvet fényképeken és kéziratfaksimiléken kívül olyan Van Gogh-, Daumier- és Picasso-képek gazdagítják, amilyenek aligha kaphatnának helyet szokványos középiskolai tankönyvekben.

S hogy ennyi megérdemelt elismerés mellett rámtassak hiányosságokra is: az egyes kötetekhez csatolt írói életrajzi adatok, noha természetesen rövidre kellett fogni a szöveget, nem egy esetben túl gyorsan írtak, sőt lomposnak hatnak.

A másik fogyatékoság: *Az irodalom könyve*, mely legjobb értelemben mai könyv és a mai jugoszláviai magyar ifjúság könyvének van szánva, a jugoszláviai magyar irodalmat ismertető IV. kötetben, a szemelvények megválogatásában megtorpant, és behunyt szemmel éppen azon a határon áll meg, melyen túl egy, a jugoszláviai magyarság szellemi életében ma már kétségtelenül nagy jelentőségű fordulat vette kezdetét: egy új, épp a sajátos jugoszláv forradalmi szellemtől elválaszthatatlan fiatal magyar írógárda megjelenésével, forrongásával és munkásságával.

Az irodalom könyve a négy kötetével így is hozzá fog járulni nemcsak a tanulók, de tanárok neveléséhez is, akik az olykor-olykor kétségesnek látszó jugoszláviai magyar kulturális életet valóban napról napra tapasztalható és ható realitássá fogják tenni.

NEMZETKÖZI MŰFORDÍTÓI ÉRTEKEZLET

Saffer Pál

Tavaly november 19-én és 20-án tartották Budapesten a szocialista országok műfordítóinak értekezletét, amelyen a bolgár, cseh, lengyel, magyar, keletnémet, orosz és román írók és műfordítók mellett a Jugoszláv Írószövetség küldöttsége is részt vett.

A kétnapos megbeszélés anyaga tematikailag két részre osztható. Az egyik, amelyhez Dr. Kardos László olvasott fel bevezető beszámolót, a műfordítás szakmai és esztétikai kérdéseivel foglalkozott, míg az értekezlet másik része, amelynek vitaindító beszámolóját Dr. Simo Jenő tartotta, a műfordítói tevékenység anyagi, szervezési és kultúrpolitikai szempontjait tárgyalta.

Ebből a második, „gyakorlati” részből szeretnék néhány gondolatot és benyomást rögzíteni, olyanokat, amelyek véleményem szerint a hazai műfordítói tevékenység, valamint a jugoszláv—magyar irodalmi kapcsolatok fejlesztése szempontjából is jelentősek és érdekesek lehetnek.

Mindenekelőtt jelentősnek tartom magát a konferenciát, illetve azt a tényt, hogy valaki, jelen esetben a kezdeményező és vendéglátó Magyar Írók Szövetsége, szükségesnek tartotta a műfordításról nemzetközi szinten beszélgetni. Egy ilyen beszélgetés ugyanis nem marad visszhangtalan a részt vevő országok irodalmi közvéleményében, és elősegíti a nézetek, felfogások kiegyenlítését. A műfordítás esetében ez különösen jelentős, mert annak lényegét és társadalmi szerepét illetően szinte országonként mást és mást mond az irodalmi közvélemény.

A műfordítás mindenekelőtt a kis népek, a kis irodalmak problémája. Ez a már számtalanszor hangoztatott megállapítás helyet kapott ezen az értekezleten is, de új tartalommal gazdagodva.

Eddig ugyanis ez a mondat leginkább arra az igyekezetre vonatkozott, amelyet a kis népek, a kis irodalmak a nagy világnyelveken való megjelenés érdekében fejtettek ki. A budapesti értekezleten azonban, a felszólalásokat hallgatva, az embernek az a benyomása támadt, hogy e mondat itt új csengést, új tartalmat is kapott. A műfordítást itt nemcsak a kis irodalmak világbatörésének eszközeként értik és említik, de a kis népek, a szomszéd népek egymáshoz való közeledésének eszközeként. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy ez az ilyen irányú érdeklődés a budapesti műfordítói értekezlet egyik legjelentősebb eredménye, és mindenképpen legfelemelőbb vonása.

Természetesen, konkrét javaslat is bőven akadt ezen az értekezleten. Dr. Simo Jenő beszámolójából hallottunk az úgynevezett „aranyalapokról”, illetve két ország kiadóinak megegyezéséről, hogy meghatározott időn belül kölcsönösen lefordítják és kiadják egymás irodalmának aranyalapját, vagyis a legjelentősebb műveket. Talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy mennyire üdvös lenne a jugoszláv és a magyar kiadók között is egy ilyen vagy ehhez hasonló együttműködés.

Nem érdektelen a műfordítás és kiadás „azsúrságáról” szóló javaslat sem, amely szerint az együttműködő kiadók a jelentősebb műveket már kéziratban eljuttatnák egymáshoz, és ezzel lehetővé válna, hogy a könyv az eredetivel egyidőben több nyelven és több országban megjelenjen.

Különös figyelmet szentelt az értekezlet a műfordítók képzésének és az ösztöndíjazásnak: — fiatal alkotókat kell ösztöndíjazni, hogy megismerkedhessenek a nyelvvel, az országgal, annak az irodalomnak a légkörével, amelyet tolmácsolni kívánnak. A magyar—jugoszláv kölcsönös fordítói tevékenység szempontjából ez a javaslat különösen érdekes, mert az eddigi elégtelen eredmények mindenekelőtt azzal magyarázhatók, hogy — különösen magyarról szerbhorvatra — kevés a jó fordító.

Az értekezlet „szakmai” és elméleti részéről az anyag gazdagsága és a vita változatossága miatt nehéz lenne így, néhány mondatban kielégítő képet adni. Ezt a hiányt azonban teljességgel pótolja Dr. Kardos László tanulmánya, amely a vita alapjául szolgált, és amelynek sokoldalúságát, tudományos alaposságát minden felszólaló hangsúlyozta. Ez a tanulmány nemcsak az alapvető kérdésekről tájékoztat, de az értekezlet színvonaláról is tanúskodik.

A MŰFORDÍTÁS KÉRDÉSEI

Kardos László

Mi a műfordítás?

Mi a *fordítás* általában? Valamely nyelvben adott tartalom tolmácsolása más nyelven. Ha egy diplomáciai jegyzéket, egy kereskedelmi megállapodást, egy törvényszéki ítéletet, egy újsághírt, egy matematikai dolgozatot idegen nyelvűek számára közvetítünk, akkor fordítunk. Ilyenkor a fordító minden erővel arra tör, hogy a fogalmak és a gondolatmenet tisztaságát pontosan megőrizze, az érvelés logikájából, a tárgyi utalásokból kizárjon minden olyan félreértést, amelyet az eredeti szöveg is kizár. A fordító egyénisége végletesen háttérben marad, a szótári adatok, grammatikai megszabások, a szaknyelv konvenciói uralkodnak. A *műfordítás* ott kezdődik, ahol a szótár, a grammatika, a nyelvi konvenció mintegy föladja irányító szerepét, s szóhoz jut a válogatás és árnyalás, a stiláris ízeket és zenei effektusokat latoló nyelvi fantázia, a művészi alkotó erő egyik összetevője, változata. Ott, ahol a fordítónak valami személyes pluszt, valami egyéni ízlést, szubjektív művészi erőt is érvényesítenie kell a feladat megoldásában.

A fordítás két változata nem válik el egymástól föltétlen élességgel. Van egy határsáv, ahol a két változat érintkezik, sőt egymást fedi is. Ez magyarázza, hogy a műfordítás teoretikusai háromféle fordítási kategóriát is megkülönböztetnek, amelyek közül az elsőben a tájékoztatás, a harmadikban az ihletett azonosulás, az újjáteremtés mozzanatát emelik ki. A középső kategóriát hol az „adaptálás”, hol a „módosítás” jellemzi. Dolgozatunk csak a harmadik változattal foglalkozik, itt is elsősorban a verses művek fordításának kérdéseivel, noha amit versfordításokról mondhatunk, abból sok minden áll a művészi próza tolmácsolására is.

Alkotás-e a műfordítás? S hol a helye a művészetek között?

Mínt hogy műfordítás magas szinten csak művészi alkotó erőből születethetik, a műfordítást alkotásnak, művészi alkotásnak kell tekintenünk. Általában nem áll egy rangon az eredeti költészettel, hiszen annak csak másolata, még ha ühletett, élő másolata is. De megteremtéséhez az eredeti költő erőivel rokon erők szükségeltetnek, ha ugyan — ideális igényképpen — nem azonos erők. Nem áll egy szinten az eredetivel, mert annak gondolatmenetét, érzelmi mozgásának kanyarulatait valóban csak másolhatja, eszmei magját „szolgailag” reprodukálhatja. De már sokkal önállóbb és termékenyebb harcokat kell vívnia a nyelvi kifejezés, az alaki átteremtés síkjában. Itt az eredeti vers költőjével valóban mélyen rokon energiákat mozgat meg a műfordító önmagában. Ha lényegesnek, alapvetőnek kell is mondanunk azt a *különbséget*, amely az élményéhez képeket, szavakat, ritmusokat és rímeket vajúdo költő munkája s a kivajúdotott képek, szavak, ritmusok, rímek más nyelvű újjáteremtése között van, ugyancsak lényegesnek kell mondanunk a két vajúdo *rokonságát* is. Az a művelet, amellyel a költő kikeveri valamely élménye hű megvallásához verse tónusát, fölöttébb testvéri azzal a művelettel, amellyel a műfordító keveri ki vers-élménye hiteles „megvallásához” az igazi tónust. Fölöttébb testvéri, de nem azonos. Azonosság és testvériség differenciája: költés és műfordítás differenciája. Mikor a vers tartalmi vonásait (gondolatmenet, érzelmi kanyarulatok, eszmei mag) a műfordítás szempontjából másképp értékeljük, mint az alaki teremtés mozzanatait, persze olyan elemeket választunk szét, amelyek csak válthatatlan egységükben jelentik azt, amit jelentenek. Mikor a műfordító a tónusok árnyalataiért vagy az anapesztusok friss iramáért tusakodik, rokon módon munkálja az eszmei mag kibontását és az érzelmi lengések rajzát is, mint a metaforákért vagy rejtelmes zengésekért vívó poéta.

Vannak költők, akik csak „mellékesen” fordítanak, s vannak, akiknek fordítói munkássága szervesen beletartozik egész költői életművükbe. Arany műfordítói munkásságát nehezebb elválasztani költészetétől, mint a Vörösmartyét vagy a Petőfiét. Nem azért, mert Arany többet fordított, mint Petőfi vagy Vörösmarty, hanem mert másképp viszonyult a költészethez, mint társai. Több volt benne a filológusi szenvedély, a nyelvalakító izgalom, a mesterségbeli tudatosság, az idegen értékek meghódításának tolmácsi vágya, a nyelvek eltérő ízeit kóstolgotó, eltérő színeit latoló, egyeztető szakmai nyugtalanság, a fordítás lehetőségeit a határoknál tapogató lázas kíváncsiság. A kitűnő műfordítást nyilván kitűnő költészetnek is tartotta, és Szabó Lőrinc az ő nyomában járt, amikor hitt abban, hogy a műfordításban megoldott nyelvi feladatok „egyenértékűek az eredeti alkotás hasonló értékeivel...”

Hogy a műfordítás mily mélyen rokon az alkotó művészetekkel, éreztetheti az is, hogy minden, amit ennek a művészeti ágak az elméletéről mondunk-mondhatunk, csak óvásokkal körülveve tetszik érvényesnek. Pedáns normákkal itt éppúgy nem boldogulunk, mint a költészetben. Megszabásainknak egy kissé mindig igaz ellentétük is. Az erények itt is hibákba hajolhatnak át, a hibák itt is erényekké

nemesedhetnek. A kifejezés eszközeiben való válogatás lehetőségei szinte határtalanok, s ez a határtalanság az alkotóművészek jellemzője. A két határtalanság — ti. a költő határtalansága és a fordító határtalansága — között a különbség nyilvánvaló. De ez a különbség nem olyan jellegű, hogy a fordítást messze taszítaná az alkotóművészek kategóriájától.

*

Amit a „műfordítás realizmusának” mondanak, arra a magyar irodalomban Szabó Lőrinc az ismert példa. Őt az idegen szövegből — s mentől előbbre halad költői pályáján, annál inkább — a gondolati elem izgatja elsősorban. Nyelvi, zenei árnyalatok nem ihletik olyan végtelenen, mint elődeit. Babitsék után mintha szakítana a műfordítás individualizáló szubjektívizáló módszerével. Mintha távolabb lépne az idegen szövegtől, és elzárna attól saját lírikus jellegzetességeit. De ez nincs egészen így. Egy kissé ő is a maga képére teremti át az idegen verset. Ő is individualizál, csak éppen az az emberi-művészi individuum, amelyet tolmácsolásaiban érvényesít, meglehetősen távol esik ifjúkora mestereinek, a nyugatos költő-fordítóknak az individualizmusától. Azok mentül több puha és árnyalt zenével itatták át az idegen vers magyar változatát, mentül lazábbá és élvetegen-ringóbbá oldották, s mentül több és dúsabb színbe mártották az idegen sorokat. Szabó Lőrinc az ellenkező irányba hajlik. Őt inkább a szerkezeti váz, a gondolati csúcsok vonzzák, szövege nem „zeng” vagy „fénylik” az eredetinel pompázatosabban, olykor még kopárabb, szárazabb, zeneietlenebb is annál. (Aminthogy eredeti költészete is „kopár” szépségek felé nőtt.) Nem mintha ennek a költőnek a nyelvtechnikai készsége nem érne föl a legvirtuózabb muzikalitású versekig is. Másról van szó. Arról, hogy fejlődő ízlése, sajátos művészigényei lassankint olcsónak és avultnak láttatták vele a lírai nyelvnek azt a lágy gazdagságát, amely nálunk nagyjából éppen az ő költői indulása pillanatában teljedett ki, s kezdte a túlérettég dekadens ízeit éreztetni. Ha egybevetjük az Omar Khajjam korai, pazar zeneiségű magyar változatát a későbbi dísztelenebb, keményebb hangú átdolgozással, világosan látjuk, merre nőtt ez a költő-fordító, s mit jelent a nevéhez kapcsolódó „műfordítói realizmus”.

*

A fordítás sikerét meghatározó tényezők között már eleve gondolnunk kell az átadó és a befogadó nyelv fejlettségi fokára, a két fejlettségi fok egymáshoz való viszonyára is. Úgy tetszik, sokkal könnyebb egy fejletlenebb nyelv költői termékeit fejlettebb nyelvre áttenni, mint fejlettebb nyelv termékeit fejletlenebbre.

Nem is kell olyan szélsőséges példákat konstruálni, hogy miképp festene, mondjuk, Valéry egy primitív afrikai törzs nyelvén. Elég, ha saját irodalmunkra, Kazinczy korára gondolunk s arra, milyen eszméletető, termékeny szerepet játszottak az időtt a műfordítás aktuális problémái a nyelvújítás területén, tehát milyen nemzeti kulturá-

lis energiák indultak fordítói nehézségekből. Költőink-fordítóink csak a nyelv elszánt megújítása árán hódíthatták meg külföldi bálványait.

A sikert meghatározó tényezők közül nem feledhetjük ki a nyelvek rokonságának vagy idegenségének a kérdését sem. Nyilvánvaló, hogy német verset másfajta, azt is mondhatjuk: könnyebb feladat angolra fordítani, mint magyarra. De rokonság és idegenség itt meglehetősen csalóka fogalmak. A műfordító — újjáteremtő, s a versnek az újjáteremtés kohójában az eredetivel szinte egyazon hőfokon kell megszületnie, akár rokon, akár idegen szerkezetű nyelvek közt bonyolódik le a tolmácsolás. Adódhatik konkrét fordítói probléma, amikor a megoldást a nyelvek rokonisága inkább nehezíti, mint segíti.

Fordítani a szó szigorúan művészi értelmében, csak élő nyelvre lehet. Itt is alig leküzdhető akadályai vannak az árnyalatos hűségnek, de holt nyelveken vagy valamely műnyelven tolmácsolni költészetet — nehezen elgondolható vállalkozás. A klasszikus antik nyelvek közül a latin és görög a későbbi századok élményeinek csak egy részét képes úgy-ahogy kifejezni, a modern élményeket már csak nehézkes parafrázisokkal közelítheti meg. Szó- és kifejezéstáruk a történelem során nem tarthatott lépést a gazdagodó idővel. A modern nyelvek költőmestere szinte teljes szépségében fölzengheti az antik poézist, de a latin—görög nyelv immár nem fogadhatja be igazán a modern vers kincseit. Sajátos jelenség az ótestamentum nyelve. Az új életre serkentett héber nyelv költői megszólaltathatták Puskint, Heinét, Madáchot, Adyt. Latin—görög viszonylatban művészi tolmácsolás már csak az újjörögben, s a latin leány-nyelveken lehetséges. (Kivétel persze itt is akadhat: „Még olyan utánozhatatlan művek is, mint Wilhelm Busch Max und Moritz-a, amelynek sorai behatoltak a németek citátumkincsébe, csaknem kongeniális fordításra találtak — a latinban. Ez nem is olyan csodálatos, ha meggondoljuk, hogy először is Busch szentenciózus formázásait a velős latin szintaxis teljes tömörséggel tudja visszaadni, másodsor, hogy a fordító Ervinus Steindl régi hagyományra támaszkodhatott: a goliárdok középkori latin vágáns-költészetére.” Walter Widner).

Virtuóz kísérleteken a műnyelvek sem igen mehetnek túl. A világköltészetnek sok nagy alkotását lefordították már eszperantóra, s ezek a fordítások valóban közvetítik az eredeti tartalmának legkitetszőbb elemeit, s valami sejtelmét a formai értékeknek is. De hiteles, igazi költészet nem születhetik eszperantó nyelven (minden tiszteletünk az impozáns, de végzetszerűen meddő kísérletek!), mert hiszen ott nincs a szavaknak valódi, szervesen alakuló atmoszférájuk, a formai elemeknek eleven múltjuk. S ahogy eredeti költés, azonképpen műfordítás sem képzelhető el ennek a más vonalakon oly fontos és sokhasznú nyelvnek a műanyagában. Persze némi ártatlan öncsalással kihallhat az ember az eszperantó szövegből is valamilyen „élő” olaszos vagy spanyolos vagy másmilyen zengést, s ez a kihallás az esztétikai élményekkel rokon, azokat így-úgy potló átéléseket adhat. Mindez azonban csak játék, bűvészkedés, virtuozitás. Vér itt nem kering az erekben. Persze egyáltalán nem képtelenség arra gondolni, hogy ha a történelem olyan közösséget produkálna, amelyet az elzártág kény-

szere valami módon az eszperantó egyedüli és életszerű használatára szorítana, akkor ebből a műnyelvből a századok során élő nyelvet varázsolna az életöztön, az emberi munka kultúrateremtő folyamata Élő nyelvet, amelyen idővel egy természetes költészet is fölzendülhetne, s amely idővel egy rangon fogadhatna be más nyelvű költészetet.

Hogy a fordítónak mentül tökéletesebben kell ismernie azt a nyelvet, amelyből fordít, magától értetődik. Megvilágításra szorul azonban az a kérdés, fordíthat-e valaki olyan nyelvből, amelyet egyáltalán nem vagy csak igen kevésbé ismer. A nyersfordításos módszerről van tehát szó, amely abból áll, hogy a fordító nem értvén az eredeti nyelvet, nem közvetlenül abból fordít, hanem valakivel, aki az illető nyelvet jól érti, szó szerinti prózafordítást készített, és miután tájékozódott az eredeti vers rímképlete és ritmikai rendje, általában formája felől, a prózai tolmácsolás nyomán elkészíti a költemény verses fordítását, műfordítását.

Ez a módszer a magyar irodalomban 1945 után terjedt el nagyobb mértékben. Terjedésének történelmi okai vannak. 1945 előtt, aki nálunk idegen nyelveket tanult, az rendszerint a nyugati nyelveket választotta, németet, angolt, franciát, ritkábban az olaszt. 1945 után hirtelen kiderült, hogy az oroszokkal, bolgárokkal, lengyelekkel, és más olyan népekkel való kapcsolataink, amelyek velünk rokon célokat tűztek maguk elé, hatalmas módon megszorodtak, s a szaporodással kapcsolatos nyelvi feladatoknak nem tudunk eleget tenni, mert nálunk kevesen beszélnek az említett népek nyelvét. Kivált kevesen tudták ezeket a nyelveket művészi fokon, irodalmi értelemben. A helyzet szinte megoldhatatlannak látszott. Lehetetlen volt nem tolmácsolni a magyar közönségnek például a szovjet költőket, de műfordítóink nem tudtak oroszul, még kevésbé ukránul, üzbekül, grúzul. Ekkor lépett föl a szükséges rossz, a nyersfordító.

A nyersfordításos módszer sok bajjal-kárral járt. A nyersfordítók között sok volt a bizonytalan tudású, s azok a hibák, félreértések, amelyeket a nyersfordítás rejtett, veszélyesen és komikusan megnövekedve jelentkeztek a műfordításos változatban. A nyersfordítók legtöbbször nem is igen volt érzéke az árnyaltabb közvetítéshez, még kevésbé a vers zenei, formai kommentálásához. A műfordítónak nagy mértékben a saját kitalálásaira, megérzésére kellett magát bízni, mikor az ízetlen, ihletetlen és steril nyersfordítást elébe tették.

S itt jelentkezett a bajnak, kárnak a másik forrása. Az eredeti szöveg nélkül dolgozó fordító nem kapott semminemű nyelvi inspirációt. Meg volt fosztva attól a sajátos ihletéstől, amit csak az idegen szövegtől kaphat. Le kellett mondania az idegen költővel való termékeny érintkezésnek erről a nyelvi formájáról. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a nyers prózai közvetítéssel készült fordítások közt igen sok a sikeres, a közvetlenül az idegen nyelvből készültek közt sok a sikertelen. De a siker itt a műfordító sugallatos erejétől függ, aki az ismeretlen nyelvi elemek közt mintegy vakon tapogatózva is rábukkanhat a vers titkaira.

„A vaknak néha rendkívül kifinomult ösztönei vannak. Előfordul, hogy a fordító költő nem ismeri a nyelvet, de a nyersfordításból kiéri a vers lényegét, azonosulni tud ihletével és adaptációja igazi újra-

költés lesz.” (Rónay György) Elvileg mégis szembe kell fordulnunk a nyersfordításos renddel. Nem szabad lemondanunk a közvetlen nyelvi inspirációról.

Rokon kényszerek szorítják olykor a műfordítót arra, hogy közvetítő nyelvből, esetleg már kész harmadik nyelvű műfordításból dolgozzon. A helyzet nem egészen azonos a nyersfordítás esetével, de hasonló hozzá.

*

A műfordítás elméletének egyik sokat vitatott pontja a formahűség kérdése. A tartalmi hűség kérdésében az elmélet sohasem adta fel igényeit, az alaki hűség dolgában sűrűn ingadozik. A magyar gyakorlat az eredeti formának mentül teljesebb átmentése felé fejlődött és fejlődik, de ellentétes irányú elvekben és kísérletekben sincs hiány. Mindenesetre: a vers formai elemeinek másolása rendkívüli érzékenységet igényel. A formai elemek értéke s főként szerepe nem mindig kvadrál a különböző nyelvekben. Egy-egy rím mögött például egy-egy nyelvben ott áll az illető rím elemeinek egész története, s ez a történet belejátszik a rím hatásába. Másképp hat egy ritkán vagy éppen először használt rimpár, s másképp egy olyan, amely a sűrű használatban ismerőssé kopott, familiárisná lágylult. A fordítónak olykor a rím ritkasági értékéhez kell az adekvát megoldást keresnie, olykor familiaritásához. Van úgy, hogy kínrímeket kell kiagyalnia, csak így maradhat sarkában az eredetinek. Browning vagy Heine némely pontjain elengedhetetlen a rím csinálmányos vagy karikatúrisztikus jellege. Az enjambement-os alapszöveg zaklatott lélegzetvétele nem tolmácsolható olyan sorokkal, amelyeknek a vége egyszersmind a gondolatnak is nyugópontja, s a gondolatot is záró sorvégekkel operáló eredeti szöveg kivetkőzik tempós, higgadt menetéből, ha enjambement-os megoldásokkal reprodukáljuk. De az enjambement-nak is mennyi változata, árnyalata van! S az apró, finom kelepccéknek egész sorával fenyegeti a versek tolmácsát a mély és magas hangok együttese, a mássalhangzók torlódása vagy sima szériája, lágysága vagy keménysége. S már eleve csatát veszített az a fordító, aki egy-egy ilyes formai elemet mintegy mikroszkóppal kinagyít a szövegből, úgy próbálja lefotografálni. Mert az az elem nem önmagában mondja el, amit a költő ki akar vele fejezni, hanem a vers egészében, más elemek hátlózatában, egy egész bonyolult erőrendszer viszonylataiban, egy nagy kórus egyik hangjaként, végletesen gyöngéd kölcsönhatásokban más elemekkel. Aki külön-külön tapad a forma egyes elemeihez, az menthetetlenül „formalista” lesz.

A formalizmustól csak az óvja meg a műfordítót, ha szüntelen intenzitással figyel a tartalmi szférára. Aki a vers testi megjelenését úgy próbálja tolmácsolni, hogy közben szem elől veszi a tartalom elemeit, megfélekedzik a vers centrális mondanivalójáról, az üres alakiságok szakadékának a szélén táncol. Szem elől veszi a tartalom elemeit — ezen nemcsak azt értjük, hogy a fordító másvalmiről beszél, mint az eredeti, hanem a formai és tartalmi elemek szerves összefüggésének hiányáról. Incidit in Scyllum... Ha a műfordító pusztán arra kon-

centrálja erejét, hogy az eredetinek valamely a, o, u-val „harangozó” sorát mély hangokkal másolja, s nem latolja azt a tartalmi áldozatot, amelyet a mély hangú másolásért hoznia kell, súlyosan hibázhat. Kosztolányi a *désir* és a *vágy* rokoniatlan hangzásának és azonos értelmének tényével próbálta érzékeltetni a műfordítás tragikus, ellentmondásos kényszerreit. Példa-ötlete csattanós. Ám amit a vers-nyelv zenéjének mondunk, az nem független a szavak jelentésétől, a nyelvi formák fogalmi tartalmától. A jelentés, a tartalom valami módon bejátszhatik a nyelvi alakzat zenei hatásába, ahogy ez a zenei hatás is színezhetheti, enyhén árnyalhatja a szavak, szólások, sorok jelentését, szerepét. Fura torzulásokra vihet, ha a fordító erőlteti a hangzásbeli rokoniságot, torzulásokra még akkor is, ha a tartalmi szempontokat nem mellőzi túlzottan. Elég, ha egy-két mindennapos szót keresett, finomkodó, mesterkélt szóval kénytelen fordítani, s a szöveg máris kivetkőzött eredeti jellegéből. Kivetkőzött, noha azok a keresett és mesterkélt szavak jelentésben elég közel állottak (hangzásban még ép-penséggel rokonultak) az eredeti szöveg alapszavaihoz. A *désir* és a *vágy* — végső versí funkciójában nem föltétlenül áll olyan távol egymástól, mint hanganyagi egybevetésük mutatná. A vers nyelvi materiájának babonás tisztelete másutt is hibák forrása lehet. Elképesztő furcsaságokra vezetne, ha névelőtlen nyelven írt verseket a névelős anyanyelvű fordító névelők nélkül tolmácsolna, vagy mondjuk a birtokviszony idegen rendjét a magyar műfordító a magyar birtokrend rovására erőltetné.

Nem ilyen súlyos eltévelyedés, de ugyancsak formalista torzulások melegágya, ha a fordító az alaki hűség fogalmát a ritmikai aprólékos-ság gondjával köti össze. Vagyis ha például hexameteres verseket fordítva, a daktiluszázító spondeusokat török-szakad pontosan ott és olyan számban akarja beiktatni, mint az eredeti vers. Vagy ha a jambikus vers fordítója matematikai pontossággal követi a jambusok közé kevert egyéb lábakat, netalán még pirichiust sem cserélve másra. Szó se róla, az ilyen becsvágyaknak megvan a maguk értelme — bizonyos józan határok között. Megvan az értelmük, mert egyáltalán nem mindegy, hogy egy hexameter mondjuk tiszta daktilusokkal iramlik-e, vagy többször is spondeus nehezíti futását. A sok daktilustól fürgé hexameter mást „mond”, mint a sok spondeustól lelophult hexameter. A jambikus alexandrint Tóth Árpád egyetlen szóttag többletével „nibelungizálta”: lankadt, csüggeteg hangulatokat lopott bele. Mégis, a fordítás sorait lábankint beletörni az eredeti képlet Prokrasztész-ágyába, ez többnyire olyan erőszakos mutatvány, amely ritkán végezhető el a verségész érdekeinek károsodása nélkül.

S nem elég, ha bizonyos alaki mozzanatok, amelyek ott vannak az eredetiben, megtalálhatók a fordításban is. Az kell, hogy ezek a mozzanatok az eredetivel rokon funkciókat töltsenek be a tolmácsolásban, illetve, hogy azzal a tartalmi motívummal összeforrva jelentkezzenek, amely éppen rajtuk keresztül fejeződik ki. Egy furcsa és vakmerő enjambement nem akárhol van a helyén, hanem csak ott, ahol az eredeti vers valami furcsát és vakmerőt akart általa kimondani, megéreztetni. Persze ez az igény és az ehhez hasonlók csak szerencsés esetekben, a tolmácsi ihlet és a nyelvi lehetőségek kivételes

kongruenciája pillanatában elégülethetnek ki. De a kielégülésre törni elengedhetetlen műfordítói kötelesség. S az is kétségtelen, hogy olykor a formai elemek inkább a vers egészét jellemzik, érverésének vagy csillogásának általános karakterét adják meg, s nem tapadnak végzetesen, szorosan konkrét tartalmi motívumokhoz. Ilyenkor a fordító is szabadabban mozgathatja ezeket az elemeket, hiszen „csak” annyi a feladata, hogy a vers alaki jellegét általánosságban reprodukálja.

Számos irodalomban, mondottuk, a magyarban is, megszilárdult a formahűség tétele. Tehát hogy a jambusi sort jambusi sorral, szonettformát szonettformával, disztichont disztichonnal kell fordítani. „... a rímtelen Dante nem Dante” — mondotta Babits.

A műfordítás történetében azonban gyakran felmerült az a gondolat, hogy a formákat is le kell fordítani, mint a szavakat (Willamovits-Maellendorff). A mi irodalmunkban Baksay magyaros Homérosz-fordításával kapcsolatban esett erről sok szó. Veszélyes elv ez. Nem mint-ha végképp és minden esetben megengedhetetlennek tartanánk az ilyen értelmű forma-váltást. Arany vélekedését itt sem engedhetjük el a fülünk mellett. „Mi azt hisszük — írta —, hogy bizonyos körülmények között a fordító eldobhatja az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, amely nemzeti nyelvén amazzal analóg s mint megszokott nemzeti idom jobban behízelgi magát.” Mégis: az alakserének itt-ott mutatkozó eredményességéből nem volna jó szabályt kovácsolni, egy-egy szerencsés kísérlet hatására lazább elvek felé hajolni. Az eredeti forma fontosságának lebecsülése, a tartalom és forma szerves egységéről szóló tételnek oktalan megengedése következhethet az ilyen engedményből. Az alakcsere helyett gondoljunk inkább az ellenkező pólusra, arra, hogy „egyazon” formán belül hányféle hangulatnak, mondanivalónak tudjuk hajlékony szolgájaként tenni a nyelvet. Gondoljunk jambusi verselésünknek szinte határtalan lehetőségeire. S hadd utaljunk ezúttal is Radnóti Miklóstra, aki sikeresen kísérletezett a disztichon tibullusi, goethei és hölderlini variánsainak magyar megszólaltatásával. Radó Antal még másképp vélekedett. A német Schackra és az osztrák Hans von Arnimra támaszkodva hirdette a formaváltás lehetőségét, sőt helyenkint szükségét. „Ideje — írta, hogy e szabadabb felfogás, mely egyúttal művészebb is, nálunk is tért hódítson. Erőnek erejével híven követni egy nyelvünktől teljesen idegen mértéket éppoly hiba, mintha erőnek erejével meg akarnók tartani az idegen nyelv syntaxisát.” Radó érvelése ma már nem cseng meggyőzően. Kivált Devecseri formahű Homérosz-fordításainak valóban széles tömegre terjedő sikere bizonyítja, hogy az idegen mérték lassankint magához édesítheti a hazai fület, s tehát az ízlés ezen a téren is állandó mozgást, változást mutat. Ami tegnap még idegenszerűen hangzott, az holnap s ha nem holnap, akkor holnapután talán már otthonosan fog csengeni fülünkben.

*

Szabó Lőrinc mondotta egyszer, hogy ő a fordításra kiszemelt versnek mindeneke előtt a magvát, a súlypontját keresi meg, s ezt igyekszik minden erővel, tökéletesen tolmácsolni. A többit, a magnak a

versbeli körítését szinte-szinte csak mellékesen dolgozza ki. Valóban, döntő kérdés a fordító szempontjából, melyik versben mi a legfontosabb, a centrális mozzanat. Ahol egy gondolat az uralkodó, ott ennek kell „mindent alárendelni”, ahol egy hangulat, egy zenei hatás, ott annak. Ez az alárendelés megint csak kényes kérdés, nagyon is érzékeny fogalom. Mert végelemzésben a fordítónak a tolmácsolás minden fázisában az egész művet kell néznie-munkálnia, — ha nem így dolgozik, könnyen elsikkadhatnak némely előkészítő vagy utólagos mozzanatok, amelyek a versmaggal — lazábban vagy szorosabban — de föltétlenül kapcsolatosak voltak. Ilyenformán elmosódhatnak az összefüggések finom vonala-fonala, megszakadhat valamely titkos áram, előkészítetlenül hangzanak fel olyan súlyos mondanivalók, amelyek csak előkészítve érvényesülnének igazán, és szervesen jelentkeznek olyan következményes verselemek, amelyek ilyen szerveségükben nem tölthetik be eredeti funkciójukat. A magot, a súlypontot valóban ki kell tapogatni, a centrális mondandót valóban elsőrenden kell fölérezni, és minden művészi erő bevetésével kimunkálni. Ez a „bevetés” azonban aligha történhetik más részletek rovására. A jó vers olyan gyöngéd-érzékeny struktúrájú épület, ahol az elemek elmozdítása omlással fenyeget, a „mellékes” elemeké is. Végül az is kérdés marad: vannak-e igazi versben mellékes elemek, s bizonyos értelemben nem egyformán fontos-e a versnek minden eleme. Mert például a kezdő sor mint hangütés, a záró sor mint végső akkord nem viseli sajátos súlyt még akkor is, ha annak, amit a vers magjának neveztünk, nincs is hozzá közvetlen és nyilvánvaló köze.

A műfordítás folyamata örökös harc, örökös alku. Örökös harc az eredeti szöveg mentül teljesebb elbirtoklásáért. Örökös alku azért, hogy mentül kevesebbet áldozzon fel a fordító az eredetiből. (Erre az örökös, hol győzelemmel, hol kudarccal végződő harcra gondolhatott Ortega Y Gasset, mikor a műfordítás tündökléséről és nyomorúságáról szólott.) Nyelvi, stiláris, verstani és fogalmi elemek szüntelen latolásából és csereberéjéből alakulnak ki a definitív vagy annak érzett megoldások. Néha elejtünk egy testesebb jelzót, hogy a ritmust plasztikusabbá tegyük, máskor betoldunk egy súlytalan határozót, hogy kifejezőbb rímmel zárhassuk a sorpárt. Itt feladunk egy gondolati árnyalatot, hogy megőrizzük a sor jellegzetes tónusát, ott megcserélünk két sort, hogy tisztábban átvilágítsuk az értelmi mondanivalót. Mindehhez szüntelen résenállás, az intellektus éber kontrollja, a zenei és nyelvi fantázia állandó rugalmassága és ihletettsége kell. S tudni kell lemondani a jóról — a jobbért, tudni kell elvetni a felületien tetszetőt a funkcionárisan lényegesért. Aki nem tud megválni az „első megoldásoktól” a későbbi tökéletesebbek kedvéért, az nem oldhatja meg vállalt feladatát. Az inspiráció merész lendületében bátran kell rangsorolni az eredeti vers formai és tartalmi elemeit, kiselejtezni, ami nem volna menthető, csak rangosabb elemek árán. A verselemek rangsorolása és selejtezése aligha történhetik valami egyetemes érvényűnek szánt, normatív skála kemény útmutatásai szerint. Minden versnek minden pillanatában az ott adott erőrendszer és értékhálózat mozzanatai szabják meg a döntést. Néha egy jambust kell trocheusra cserélnünk egy metafora ép kontúrjai kedvéért, néha a tiszta ütemek

kívánják meg a metafora fukarabb, tömörebbre préselt megfogalmazását. A tartalmi elemek csereberéje épp oly elkerülhetetlen, mint a formaiaké. Paradox feladat minden sor, minden félsor. Csak a heves, ihletett belső alku teremtheti meg a fordításban a verselemeknek azt az egyensúlyát, amely olyan-amilyen megnyugvással tölti el a fordítót.

Mikor e verselemek rangsorolásáról és ennek nyomán selejtezéséről beszélünk, mintha szembe kerülnénk azzal az esztétikai hitünkkel, hogy a tökéletes műalkotásban, így a versben is minden a helyén van, s mozdíthatatlanul van ott. Ebből a hitünkből nem is engedünk. Ám a műfordító csak megalkuvásokkal teljesítheti feladatát, s így meg kell mozdítania a mozdíthatatlant, pótolnia a pótolhatatlant. A méltó erővel újjáteremtett szöveg aztán megint valódi műalkotásként áll majd előttünk, amelyben minden atom megint csak mozdíthatatlan. Csakhogy ennek az új műalkotásnak az egyensúlytörvényei már nem az eredetiből, hanem magából az új alkotásból érezhetők vagy olvashatók ki. Olyan tükörkép a jó fordítás, amely önálló életre kelt, kilépett a foncsorozott üveglapból, és megindult a maga lábán. Ha botladozik és összecszik, nem volt igazi, nem készült remekbe. Az eredeti már nem segíthet rajta, nem magyaráz meg benne semmit. S igazi fordítás csak akkor születik, ha nem egyes szavakhoz, egyes versszakokhoz tapadunk, hanem a teljes gondolathoz, a teljes szöveghez, teljes mondanivalóhoz, a költő végső szándékához. „Nem verbum pro verbo fordítottam mint valami tolmács — mondotta Cicero — hanem oratori módon őriztem a nyelv általános stílusát és erejét”.

*

Pázmányra hivatkozva sokan úgy próbálják meghatározni a műfordítás módját-célját, hogy az új szövegnek olyanak kell lennie, mintha eredetileg is magyar tollból, magyar nyelven született volna. Első pillanatra ez a tétel támadhatatlannak tetszik. Mert valóban: a magyarítás végső határa, teljessége, ha a fordított szöveg minden ízében gyökeresen, originálisan magyarnak hat, s nem érzik rajta semmilyen fordítás-íz. Ám van olyan elmélet is, amely a magyarítás ilyen mértékében már fölös sikert lát, — fölös sikert, amely szinte a ferdítés ér föl. Gyökeresen magyarnak éreztetni egy idegen alkotást —, ez a fordításnak egy hamisító válfaja is lehet. Igazi fordítás — véli Schleiermacher — csak akkor születik, ha az olvasót kiragadjuk nyelvi megszokottságaiból és arra kényszerítjük, hogy az író nyelvi módjába élje bele magát. Az a francia vagy német mű, amely a fordításban elveszti francia vagy német szellemét, illetve magyarrá váltja azt, már nem kerül hozzánk eredeti értékeivel, s talán a leglényegesebbet veszítette el a tolmácsoltatás folyamatában. E vélekedés szerint a tökéletes fordítás úgy szüli magyarrá az idegen művet, hogy egyúttal eredeti, idegen szellemét is átmenti. Vas István vallja: „... tudatosan is ez vonzott, a fordításnak ez az izgalmas paradoxona... az idegen versből magyar verset csinálni, de ne úgy, hogy egy eredeti magyar verssel össze lehessen tévesztetni, ne úgy, mintha Magyarországon írták volna, hanem benne legyen az idegen költő minden egyéni sajátossága, s ezen túl az is, hogy angol vagy francia vagy német vers.”

Paradoxnak tetsző igény ez, de bizonyos igazság-tartalma alig vitatható. A gáncstalan műfordításnak valóban úgy kell magyarul szólnia, hogy a francia vagy orosz eredeti finomabb leheletét is árássa, rejtettebb lényegét is sugározza. S úgy maradjon francia vagy orosz, hogy magyarsága is hiteles és szuggesztív legyen. Hogy a magyar ízek, színek fokozásában meddig mehet el a fordító az idegen jelleg súlyosabb sérelme nélkül, az minden egyes konkrét feladatnál külön-külön dől el. Idézhetjük itt Rudolf Pannwitzot: „Legjobb fordításaink is abból a hamis alapelgondolásból indulnak ki, hogy az indet, görögöt, angolt németté tegyék, ahelyett, hogy a németet tennék inddé, göröggé, angollá. Sokkal mélyebb alázattal néznek saját nyelvszókásaikra, mint az idegen alkotás szellemére...”

Magyarra fordított versekben olykor régebbi magyar versek töredékeivel találkozunk, egy-egy félsorral, vagy csak szókapcsolattal, esetleg csupán egy jellegzetes szóval. Olyan töredékek ezek, amelyek az olvasóban ama régebbi magyar vers hangulatát vagy általában: régi magyar költői hangulatot idéznek fel, s így a fordításnak magyar légkört adnak. Ez a módszer csak akkor válik be, ha az eredeti szövegben megvan a reminiscenciaszerű töredék tartalmi megfelelője, s ha a reminiscencia nem annyira markáns és közismert, hogy az olvasó tüstént a származási helyre tapint. Markáns és közismert töredékek kisiklatják az olvasót az új vers menetéből, s fonákul hatnak. Haszonnal idézhetjük itt egy költő-fordítónk vallomását: „... a fordítónak meg kell találnia az eredeti költő *hangját*... Hogyan igyekeztem megközelíteni a ... Dante előtti költőket? Úgy, hogy hozzájuk időben és szellemben közelálló régi magyar népelemek, könyörgések, krónikák ... szókincsét és mondatfűzését tanulmányoztam és ebből hordtam össze a fordítások kötőanyagát, amely a verset nem hozzám, hanem az eredeti költőkhöz hasonította. Ugyanígy Lomonoszovot Madách és Berzsenyi hangján, ... Puskind pedig Arany és Petőfi hangján és nyelvén igyekeztem fordítani...” (Képes Géza).

*

A műfordítás elméletének sűrűn felbukkanó kérdése: mennyire érvényesülhet a fordításban a fordító „egyéniisége”? S érvényesülhet-e egyáltalán? Mennyi szűrődhetik át a fordításba a fordító sajátos színeiből, anélkül, hogy az új elem meghamisítaná az eredeti szöveg tónusát, — másfelől: születhetik-e az eredetivel adekvát értékű fordítás, ha nem kap benne erős szerepet a fordítást végző költői individuum?

Annyi bizonyos, hogy mentül teljesebben vetheti bele a fordító a munkába legmélyebb, ha úgy tetszik, legegységesebb művészi erejét, képességeit, a fordítás annál jobb, annál élőbb lesz. Ennek a bevetésnek csak egyetlen, de annál keményebb korlátja, szabályozója lehet, s ez az eredeti műben nyilatkozó egyéniség. A fordító annál jobban szabadjára bocsáthatja művészegyéniségét, mentül rokonabb az a költővel. A bonyodalmak ott kezdődnek, amikor a fordító egyénisége nemcsak hogy nem fut párhuzamosan az eredetivel, hanem éppenséggel keresztezi azt. Az ilyen keresztezés sokszor viszi csődbe a verstolmácsi vállalkozást. De kétségtelen, hogy az ilyen „keresztező” fordítói alkat

erőfeszítéseiből fölöttébb érdekes és rangos fordítások is szülehetnek. „A fordítás két egyéniség dialektikus egységét jelenti.” (Somlyó György) Mérték és arány itt koronkint és költőnkint változhatnak, s normákat szabni talán lehetetlen. Idevág, amit Németh László ír a fordítás vallomás-jellegéről: „... minden költő-megnyilatkozás közt a műfordítás az, amelyben az egyéniség a legellenállhatatlanabbul gyónja ki magát. Az, hogy kitől s mit fordít, még inkább: kit hogyan hamisít meg: szinte grafikonon mutatja ösztöne irányát...”

Kosztolányi büszkén és melegen tekint a „saját élete nyomaira”, „tulajdon szavaira” versfordításaiban s ezt teszi hozzá: „Eltüntethetném, kigyomláhatnám őket, de nem akarom. Vele megbéníthatnám a verset, megölném az ütemet, a vers villamosságát.” Ám lehetetlen, hogy a versfordítást pusztán belelopott kedvenc szavaink, ezek a szubjektíve értékelt elemek éltessék. Viszont tagadhatatlan, hogy Arany, Babits, Tóth Árpád vagy Kosztolányi fordításaiban jólesik megéreznünk a költő-fordítók ismerős nyelvi ízeit, zenéjét. Tóth teljes lendülettel dicséri Babits fordításaiban a „babitsosság”-okat: „... ezekben van a Babits műfordításainak különös varázsa, az a nagyszerű, friss, élő energia, mely (az eredeti értékeivel) újra és újra egybevegyíti egy leküzdhetetlen egyéniségű, egyéni költői mód értékeit...” Persze, az a finom kettősség, az a pervertált hasadás, amelynek állapotában a versolvasó félszeggel az eredeti mű átmentett értékeit csodálja, félszeggel pedig a fordítói individuum makacs, szervülni nem tudó, idegen elemeinek izgalmát és pikantériáját élvezzi, inkább csak az ingyenc szakemberek öröme. El sem képzelhető, hogy az olvasók tömegei ilyen ambivalens érzésekkel olvassanak egy verset.

A fordítóegyéniesség érvényesülése kérdésében végső soron szemléleti tényezők döntenek. A polgári individualizmus légköre mintegy biztatja a fordítót egyénisége érvényesítésére, a kollektív társadalmi fegyelem inkább arra nevel, hogy a fordítónak a saját egyéni vonásai érvényesítésében tisztelnie kell a tolmácsolt költő egyéniségének határait. Világosan fogalmaz ezen a ponton Belinszkij: „S ha maga Puskin vállalkoznék rá, hogy Goethét fordítsa, tőle is megkövetelnénk, hogy Goethét matassa meg nekünk, s ne önmagát.” A két doktrína ritkán válhatik el egymástól mereven: a gyakorlat az átmeneti megoldások gazdag skáláját mutatja.

A műfordítónak olykor az az érzése, hogy az általa lefordított vers igazában testestől-lelkestől az övé. Úgy érzi, hogy ahhoz a nyelvi-zenei produkcióhoz képest, amely kétségkívül utolsó szemerjéig az ő produkciója, a vers „tartalma” csak egyszerű közhely, olyan ötlet, gondolat, hangulat, vallomás, amely számtalanszor megjelenik a világköltészetben. Ezzel szemben az, amit ő adott a formában, egyszeri, s minden mozzanatában az ő keze nyomát viseli. A fordító tehát félig-meddig úgy áll szemben a lefordított verssel, mintha az inkább volna az ő alkotása, mint az eredeti költőé. Ez a sajátos viszony teszi, hogy a fordító-költő néha a saját versei közé is besorolja a fordítást, anélkül, hogy a vers fordítás voltát jelezné. Van példa arra is, hogy a fordító-költő — egyszer így, egyszer úgy ítélve meg viszonyát az általa fordított vershez — hol eredeti alkotásként, hol pedig fordításként teszi közzé munkáját. (Babits-Heine: Memento.) Napjainkban a fordított

versnek eredetiként való feltüntetése nem szokásos, de olyan korokban, amikor az alkotó individuuum és az alkotott mű viszonya még nem domborodott ki a mai élességgel, elő-előfordult. A kapcsolatos kérdés-csoport érintkezik a plágium jogi, pszichológiai és esztétikai problémáival.

A műfordítás néha akkor is vallomás, ha a fordító nem szövi bele a maga egyéni színeit. A fordító gyakran álarc mögül vall, álarca az idegen vers. Nem kétséges, hogy mikor Tóth Árpád a 19-es proletárforradalom bukása után a bukott forradalmak feltámadását hirdető Lenau-verset (Záróhang az Albigensekhez) lefordította és publikálta, politikai vallomást tett. Ilyen konspiratív vallomások voltak a korai orosz Petőfi-fordítások is. Közismert a Horváth Henrik nevéhez kapcsolt anekdota a műfordítóról, aki arra kérte szíve hölgyét: engedje meg, hogy egy verset fordítson hozzá. De bizonyára vallomásfele az egész nemzetközi, de nemzeti nyelvekre lefordított katolikus himnuszköltészet is. Mikor Petőfi Coriolanust, Arany Hamletet, Vörösmarty Lear-királyt választja a shakespeari osztozkodáskor, világosan érezzük, hogy mind a három mester olyan művek felé nyújtja ki a kezét, amelyekben vállalni-alkalmas tartalmakat tud.

*

A műfordítás tematikája és módszere is változik a változó korokkal. Nagy mértékben áll ez a magyar irodalomra, ahol a műfordítás, ha nem is olyan mértékben, mint az eredeti költészet, mégis élenken érezte és munkálta a történelmi sorsfordulatokat. „Valahányszor a társadalmi és politikai rend átalakul és a régi világnézeti, irodalmi formák többé már nem használhatók, megnő a műfordítás jelentősége, mert a műfordítás vállalja az új társadalmi és politikai rendszer úttörőjének a szerepét.” (Képes Géza) A tétel illusztrációjaként igen tanulságos szemügyre venni annak a változásnak a tüneteit, amelyen a magyar műfordítás 1945 után ment keresztül. Ez időtt új ideológia lépett a régi, polgári ideológia helyére, új eszmék, új ízlés, új igények jelentkeztek szellemi életünkben. A fordítás művészete új feladatok elé került. Akiknek ezeket a feladatokat meg kellett oldaniuk, többségükben olyan költők tanítványai voltak, akik költői-fordítói fegyverzetüket impresszionista-szimbolista mesterek tolmácsolásában alakították, s akik éppen az ilyen költők közvetítése révén váltak műfordításunk nagyjaivá. Ezek a nagyok Baudelaire, Verlaine és Rilke tolmácsolása közben formálódtak. Tónusukat, nyelvüket, költői eszközeik alapvető karakterét vagyis költői anyanyelvüket az impresszionista verskultúra nem kis mértékben determinálta. Ezek a mesterek nevelték azt a műfordítói nemzedéket, amelyre a 45-ös fordulat az új műfordítói feladatokat bízta. Ezek a feladatok más természetűek voltak, mint amilyenekre ezt a nemzedéket az előző felkészítette.

Az új költészet, amely tolmácsolásra várt, *alapjában* különbözött attól, amely az új műfordítóknak mintegy nevelőiskolája volt. Rá kellett jönni, hogy az új költészet merőben új technikai eljárásokat, újfajta művészi szerszámokat igényel. A régi költészet nagy mértékben hangulatok és benyomások költészete volt, s az a fordítói technika,

amely jól szolgálta a hangulatok és impressziók tolmácsolását, nem szolgált ugyanolyan jól az új költészet közvetítésében. Nyilvánvaló, hogy egészen másfajta versnyelv kellett az impresszionista-szimbolista-szürrealista szövegek magyarításához, mint olyan költemények fordításához, amelyek nagymértékben eszméket és gondolatokat kívántak kifejezni. A műfordító, aki megtanulta, hogy adekvát módon tolmácsolja a ködös érzések bizonytalanságát, a rejtélyesen illanó hangulatokat, kissé tétován állott az olyan költemények előtt, amelyekben semmi sem volt ködös és rejtelmes, hanem ellenkezőleg: minden szabatosnak és szilárdnak tetszett, mindenem az Értelem világított át. Ami lehetséges és kívánatos volt, amikor kusza impressziók szövevénye tette a verset, afféle „fátyolozott” tartalmak, az egyszerre képtelenné lett mondjuk a szocialista realizmus jegyében fogant alkotásoknál. Műfordítóink jól megtanulták a század első évtizedeiben, hogyan kell tékoználni a jelzőket, de az új feladatok semmi ilyen jelzőpazarlást nem kívántak. Jól megtanulták a művészi homály hatáslehetőségeit, de az új költészet nem a homályt kívánta tőlük, hanem a világosságot. Megtanulták, mi módon tehetik a verset borongósan idegessé, de az új költészet egészen mást igényelt: nyugodt erőt, biztos hangütést. Megtanulták a melankólia gyöngéd derengését, a rezignáció fájdalmas zsongását, de most sokkal inkább a férfias önbizalom és határozottság hangjaira volt szükség. Megtanulták átítatni az eredeti szöveget saját egyéniségükkel, de az új költészet kevéssé tűrte az ilyes szubjektivista transzponálást. Két technika, két stílus, két szemlélet ütközött itt össze. Csoda-e, ha az első kísérletek tökéletlenek, olykor éppenséggel groteszkek voltak? A szocialista költészet szabatos és kemény tartalmi fellazultak, a forradalom néha csellóhangon szólalt meg és Majakovszkij — hogy tréfás abszurdumokig feszítsük az illusztrálást — már-már Verlaine-re — vagy Rilkére emlékeztetett. Körülbelül tíz esztendőbe került, míg műfordítóink kinőtték a régi technikát, illetve míg felnőtt, megérett az az új nemzedék, amelyet már hatékonyabban átjárt az új verskultúra.

*

A műfordítás-kritika gyakran dicséri a műfordító „alázatát” az eredeti iránt. Vagyis nyilván azt dicséri, hogy a fordító lemondott minden egyénien hiú becsvágyáról, s művészi erejét mintegy vallásos odaadással utolsó szemerjéig a tolmácsolandó szöveg érdekeinek rendelte alá. Wilhelm v. Humboldt úgy vélte hogy, ha az eredeti szöveg csak célzatos és homályos, a fordítónak nincs joga a szöveget önkényesen világossá tenni. Babits hasonlóképpen vélekedett: „Ahol Dante kétes, kétesnek kell maradnia a fordításnak is. A fordítás ép annyiféleképp legyen magyarázható, mint az eredeti.” Az ilyen értelemben vett alázat talán valóban sine qua non-ja a teljes értékű fordításnak. Ám a fordítói alázattal sajátos módon keveredik egy olyan magatartás, amelyet fordítói fölénynek kellene neveznünk. A fölényérzet a fordító művészi önbizalmából fakad, abból a tudatból vagy sejtésből, hogy eszközeivel, alakító erejével eléri az eredetit, s hogy az eredeti alkotás *belül* esik azokon a kereteken, amelyek az ő művészi képességeinek

határát jelzik. Fölény és alázat szerencsésen átjárhatják, szervesen kiegészíthetik egymást. Egymás nélkül viszont torzulások forrásai lehetnek. Az alázat, a fölény egyensúlya nélkül, olyan szerénységre szoríthatja az idegen vers tolmácsát, amelyből lefokozott, sáppadt megoldások születnek. Az ilyen alázat lankasztja a vakmerő együttműködést az eredetivel. Az olyan fölény pedig, amelybe nem olvad kellő alázat, az alapszöveg önkényes kezelésére, önhitt „javításokra” vihet. Alázat és fölény keveredésének aránya nem független az eredeti szöveg rangjától, tekintélyétől. Mikor Babits Wilde-ot fordította, hozzáállásában több volt a fölény, mint az alázat — amikor Szophoklész vagy Goethét szólaltatta meg magyarul, alázata volt súlyosabb fölénynél.

A fordítások nagy többsége persze alatta marad az eredeti szintjének, de vannak példák arra is, hogy a fordítás meghaladja az eredeti alkotás formátumát. Tehát: a fordított vers olykor szebb és jelentősebb, mint eredetije, a vers a tolmácsolásban megnőhet. Túlnövés és alulmaradás — mind a két kategória az eredeti alkotás értékarányainak hamis tükrözése. Az igazi fordítás telitalálat kíván lenni, nem több és nem kevesebb az originálisnál. Igazi telitalálat azonban rendkívül ritka, ha ugyan egyáltalán van. S ha nincs, akkor persze inkább a túlnövés kategóriáját becsüljük, mint az alulmaradásét. Ám ennek a becsülésnek nem lehet irányító, normatív szerepe. Samuel Johnson írta: „A fordítónak olyannak kell lennie, mint a szerzőnek, nem az a dolga, hogy túltegyen rajta.” A túlnövés felé biztatni a műfordítást, ez kóros versengésre vinne, felszigazott művészkedésre csábítana. Maradjon csak a telitalálatsterű hűség az ideál, s menjen hűtlenség számba, számítson tökéletlenségnek az eredeti szöveg rangbeli felfokozása is. (Nálunk Kosztolányi egyik Verhaeren-fordítását — A szél —, a német nyelvű irodalomban Rilke szonettfordításait — E. B. Browning, Louise Labé — szokták olyanoknak emlegetni, mint amelyek túlnőttek az eredetin.)

Némiképp ide és a fordítói egyéniség problémaköréhez tartozik az a kérdés is, fordíthat-e valaki „saját színvonalán felül”. Azaz nem reménytelen vállalkozás-e, ha a fordító olyan költőt tolmácsol, akinek művészi rangja kétségkívül felül van az övé? Első hallásra a tagadó válasz természetesen kínálkozik, de a kérdést másképp kell megfognunk. Bizonyos, hogy aki képtelen pl. a gazdag zeneiségre, vagy akinek sajátosan lapos a képzeletjárása, az nemigen fog fölérni a gazdag vers-zene mestereihez és a fellegjáró fantáziákhoz. De azért a fordítói gyakorlat világszerte meggondolásra késztet. Vajon Szophoklész, Dante, Shakespeare, Goethe sikeres tolmácsai mind szophoklészí, dantei, shakespeare-i vagy goethei színvonalú művészek voltak —, vagy az volt csak *egy* is közülök? Aligha! A helyzet nyilván az, hogy a fordítás nem pusztán a fordító műve, hanem az eredeti költőé is —, s főképp az övé. Nemcsak mert eredetileg ő alkotta, hanem mert a költő ihletően jelen van a fordítás műveletében is. Ha rossz a fordítás, akkor a fordító, mint a terhes kolonc, lehúzta a költő röptét. Ha jó, akkor a szárnyaló költő szárnyakat adott a fordítónak is. „Senki sem fordíthat saját színvonalán felül” — ez a tétel csak azzal a korrekcióval igaz, hogy szerencsés esetekben az eredeti szöveg sugalló

ereje nagyszerűen megemelheti a fordító „szintjét”. De itt megkérdezheti valaki: hol van hát a fordító szintje? Ott, *ahonnan* felemeli az ihlető feladat, vagy ott, *ahova* felemeli? Úgy látszik, ezt a „színvonalat” mozgó síkban kell elképzelnünk, s úgy, hogy mozgására három erő is hat: a fordítói képesség, a fordítói elszánás és a feladat inspirációs ereje.

*

Mint minden művészetet, a műfordítás művészetét is sűrűn fenyegeti a rutin árnya. Egy olyan gyakorlottság, egy olyan technikaivá hült nyelvi-formai biztonság veszélye, amely fölöttébb könnyen hoz nagyjából megnyugtató eredményeket. A „rutinos” műfordító nem ismeri a proteuszi átváltozások kínját és gyönyörét. Annál inkább ismeri a költészetnek, pontosabban: néhány verstípusnak a kipróbált, bevált eszközeit, a versnyelvnek — egy kor, egy irányzat versnyelvének — simán ömlő formáit, formuláit. A rutinus átlagköltészet tolmácsolását persze nyugodtan rábízhatni a rutinos fordítóra. De az ilyen verstolmács kezén elsivárodik, olcsóvá és kisszerűvé lesz a nagy-költészet minden értéke. A rutin-fordításon nem érzik a rendkívüli, a megszenvedett, a mélyen-új. Persze, a rutinnak van jobb értelme is. A gyakorlat útján szerzett formai biztonság nem megvetendő erény. De csak akkor, ha győtrődni is kész művészi lelkiismerettel párosult.

A rutinnal kapcsolatban szólni kell a műfordítói sematizmus kérdéséről is. Miben áll ez a sematizmus? A forma lélektelen, mechanisztikus alkalmazásában, a nyelv ösztövé, egyénietlen, felszínes voltában, a közhelyes, simán csúszó megoldások elfogadásában. Fordíthat az ilyen fordító daktilust daktilussal, keresztrímet keresztrímmel, dicselkedhet tartalmi és formai hűséggel, munkája mégis sófalan, szárnyatlan, rossz. Fordításai egy terméketlen sematizmus szülöttei. A sematikus szöveg szürke és izetlen, de sematizmus nemcsak egyféle van. A magyar irodalom gyakorlatából is tudjuk, hogy a szürke sematizmus mellett van egy „színes” versfordítói sematizmus is. Fordítóink közül nem egy makacsul hurcolja a 910-es évek lírai kelléktárát, az egykori „nyugatos” stílromantika díszzeit. Nyelvünkben csak úgy nyüzsög a sok „halk”, „bús”, „vak” és „vad” — csupa henye jelző, amelynek az eredetiben rendszerint nyoma sincs. Ezek a színes sematisták röstellnek leírni egy egyszerű sort, a legközvetlenebb szöveg is cifrává bonyolódik a kezük között, s végül is avas vásári zenebonával nyomják el az eredeti gondolat tiszta hangját. Ez éppoly olcsó és sekélyes sematizmus, mint az, amelyet az imént szürkének bélyegeztünk.

S amilyen sokat használ a jó műfordítás, olyan sokat árt a rossz. Mi mindenben konkretizálható ez az ártalom?

Mindenekelőtt abban, hogy a hamisan tükrözött eredeti mű félrevezeti az olvasót, a tükörkép másvalamiről ad hírt, mint az eredeti. A szikár és kemény Baudelaire esetleg puha díszítményekkel buján elborított figuraként jelenik meg előttünk, s a klasszicizáló Racine romantikus ragyogásban.

Jelentkezhetik az ártalom az elkedvetlenítés változatában is. Az olvasó, akit a külföldi költő híre igényessé ajzott, a suta vagy sápadt

másolatban kevesebbet kap, mint amennyit várt, — csalódik. Elmegy a kedve a költőtől, ismétlődő esetek után a külföldi költészettől, megrendül bizalma a műfordítás lehetőségeiben.

Sok gyöngé tolmácsolás lezárhat egy irodalmat egy másiktól, esetleg éppen olyan történeti pillanatban, amikor az egyik irodalomnak „szüksége volna” a másikra. A hitelük-nincs fordítások diszkreditálhatnak, legalábbis átmenetileg, egész korokat, történelmi tendenciákat, ideológiákat.

Ha gyöngé műfordítások sorozatosan hullanak az olvasóra, elzsibbasztják, elfélszegíthetik ízlését, esztétikai ítélőerejét. A külföldi név presztízsével jelentkező szöveg valódi szépségként mutat fel és hitet el talmi fényeket, süllyesztheti a versértés általános szintjét, eltorlaszolhatja az utat az igazi, új és bátor értékek előtt.

Mindez együtt valamelyest megingathatja a költészetbe, az irodalomba, a művészi szépségbe vetett hitet is.

S Z E M L E

IRODALMUNK KISKÖNYVE

(Az *én olvasmányaim* sorozat, Fórum, 1964.)

Ma már szerencsésen túl vagyunk azon, hogy még egy ilyen nagyon fontos, elemi iskolai irodalomoktatásunkban egyenesen nélkülözhetetlen segédkönyv megjelenése kapcsán is megelégedjünk azzal, hogy megszületésének örvendetes tényét lelkendezve üdvözljük. Az elsődleges fontosságú követelmény persze az, hogy legyen, ha azonban egyszer már megvan, akkor vitatkozzunk róla, elemezzük, boncolgassuk, hogy a következő még jobb lehessen.

E szürke — valóban, egészen fakószürke — kis könyvecske *Az én olvasmányaim* sorozatban jelent meg, s innen — de csak innen — sejthető, hogy tán az elemi iskolák felső osztályai vagy csak a nyolcadik osztály segédkönyvének szánták. Említsünk meg bevezetőben még annyit, hogy a jugoszláviai magyar irodalomból nyújt igen érdekes, nem is épp szűkmarkú válogatást, s hogy a válogatás, a bevezető tanulmány és jegyzetanyag Bori Imre munkája.

Mielőtt e könyvecske ismertetésébe kezdenék, előre kell bocsátanom, hogy ezen a helyen a tüzetes elemzés helyett meg kell elégednünk néhány lényegesnek vélt kérdés fölvetésével, ami jobbik esetben egy minden részletre kiterjedő, alaposabb vita elindításához vezethet.

Az első kérdések mindjárt az előszóval kapcsolatban merülnek fel. Irodalmunknak ilyen tömör, szinte egész múltját — vagy inkább előzményeit — átfogó s jelenéig terjedő történeti áttekintésével eddig nem találkoztunk. S ha semmi más jelentősége nem volna is — pedig természetesen van — ennek a kis könyvnek, minthogy Bori Im-

rét e remekbe szabott kis tanulmány megírására készítette, akkor sem vezett volna kárba az erőfeszítés. Ha azonban arra gondolok, hogy ezt egy 14—15 éves gyermek kell, hogy a maga olvasmányának tekintse, akkor már kissé gondba esem: nem tudom például, mit fog az elemista olvasó megérteni Szenteleky „kazincziskodó” szerepéből, s mit mond neki a „dzsentrí”, a „snejdig huszártiszt” kifejezés, a „helyzettudatosító, osztályharcos” stb. megjelölés. Természetesen nem a kifejezések okozzák majd a legfőbb nehézséget, hisz azokat megmagyarázhatja az előadó, hanem az egész bevezető tanulmány stílusa, a sok-sok történelmi, irodalomtörténeti vonatkozás, esztétikai stb. kategória, ami szerintem lehetetlenné teszi elemi iskolai szinten e — minden tekintetben felnőtteknek, vagy legalábbis középiskolásoknak szóló — bevezető sorok megértését. Igaz, a tanárok, előadók majd haszonnal forgathatják, de nyilvánvaló, hogy a tanár kézikönyve és a kisdíák segédkönyve mégsem lehet azonos.

Arról a kérdésről, hogy íróink-költőink közül kit vett föl, kit hagyott el, s kitől hány és milyen terjedelmű írást iktatott könyvébe a válogató, nem kívánok vitatkozni. Mi sem természetesebb, hogy itt a válogató szuverén jogáról van szó — még iskolai segédkönyv esetében is! —, mert aki vagy amely intézmény Bori Imrét a válogatással megbízta, egyben megbízott az ízlésében is. S jól tette, hogy megbízott, mert ma már bizonyításra sem szorul, hogy Borinak van ízlése, van megbízható művészi, esztétikai kritériuma, amit e válogatás során is alkalmazott. Más kérdés, hogy egyetért-e valaki ezzel az ízléssel, ezzel a válogatással. Bizonyos, hogy nem találta el mindenkinek az ízlését, hiszem, nem is akarta, de alkalmasint nem is kívánták tőle, amint őt egyedül, s nem kollektívát bíztak meg ezzel a munkával.

Kérdéseim tehát egészen más természetűek, s inkább a könyv rendeltetésével függnek össze, illetőleg arra vonatkoznak, hogy megfelel-e s mennyiben felel meg azoknak a kisdíákoknak, akiknek szánták. Az *irodalom könyve IV.* című középiskolai segédkönyvvel összevetve a következő kérdések merülnek fel: miért tesz ki az *Irodalmunk kiskönyve* — tehát a jugoszláviai magyar irodalom elemi iskolásoknak szánt válogatása — mintegy 16 szerzői ívet, míg a középiskolásoknak ugyanezt az anyagot alig 6—7 ívnyi terjedelemben prezentáljuk? Továbbá: miért képviseli ugyanezt az irodalmat a középiskolások segédkönyvében 12, az elemistákéban 26 (!) alkotó? Elemi iskolai végzettséggel vajon többet illik tudni, részletesebben illik ismerni a mi irodalmunkat, mint középiskolaival? Belátom, hogy szerénytelenség lenne abban a környezetben nagyobb teret adni a jugoszláviai magyar irodalomnak, amelyben az *Irodalom könyve* bemutatja, de nem volna vajon célsze-

rűbb az elemistáknak is olyan könyvben adni áttekintést irodalmunkról, amelyben az értékarányokra is felhívhatjuk volna a figyelmet? Igaz, ez utóbbi kérdés már nem is válogatónak, hanem tan- és segédkönyveink kiadóinak, a kiadás tervezőinek és szervezőinek szól.

Végül még állapítsuk meg, hogy Bori Imre ismét egy nagyszerű antológiával gazdagította irodalmunkat, nagyszerű képet rajzolt róla — minden bizonnyal az eddigi legjobbat, legreprezentatívabbat. Ugyanakkor azonban úgy tűnik, hogy leendő olvasóit állandóan figyelmen kívül hagyta. Megfigyelhetjük például, hogy a középiskolát végző növendékek és a nyolcadikos elemisták számára összeállított két válogatás szempontjai alig különböznek egymástól, s ha mégis, az nem a tanulók életkori sajátosságai és ismeretanyaga közti különbség figyelembevételéből, inkább csak a válogatók egyéni ízlésének különbözőségéből következik. Jó néhány mű — főleg versek, de néhány prózai munka is — mindkét válogatásban megtalálható, pedig fölösleges bizonygatni, milyen mélyreható különbségek vannak a 14—15 éves gyermek és a 18—19 éves ifjú között mind fel fogóképesség, mind érettségi fok stb. tekintetében.

Bori Imrében tehát a válogatás során a vérbeli kritikus, és irodalomtörténész, a kiváló és megbízható ízlésű antológia-szerkesztő diadalmaskodott a gyakorló pedagógus fölött, s így az *Irodalmunk kiskönyve* irodalmunknak és irodalomtörténetünknek kétségkívül nyeresége, de elemi iskolai irodalomtörténetünkben csak kivételesen jó pedagógus kezében lesz alkalmas segédkönyv, a gyermek magára hagyatva nehezen fog boldogulni vele.

Juhász Géza

SZELÍD JAVASLAT

C. Northcote Parkinson: *Parkinson törvénye vagy az Érvényesülés Iskolája*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.

Parkinson műve azt mutatja, hogy a szatírárt, noha az alkotáselméletnek és a műelméletnek is van mondanivalója róla, legátfogóbban a hatáselmélettel lehet megragadni: Parkinson szövegének szépirodalmi értékei elenyészőek — gondoljunk közben Swift szépirodalmi gazdagságára —, a műelmélet, eltekintvén hatásától, tudományos műnek ítélnéti és érdeklődési körén kívül esőnek minősítheti — nem véletlen, hogy a tudósok parázs vitát folytatnak tételeinek érvényességéről, s akad olyan is, aki új közgazdaság megalapozását látja benne —, pedig mégis kiváló szatíráról van szó: egy fejfel kimagaslik a csip-csup dolgok felett vi-

lágszerte szorgalmasan humorizálgató gúnymesterek írásainak légiójából.

A káprázatos szemfényvesztéstől való óvakodásra int azonban, hogy a szerző mindenekelőtt bizarr ötletével ejt bámulatba bennünket. „A valóság az, hogy a hivatalnokok száma és a munka mennyisége semmiféle kapcsolatban nem áll egymással. Az alkalmazottak összlétszámának növekedését a Parkinson törvény szabályozza. A növekedés lényegében ugyanolyan, akár szaporodik a munka, akár csökken, sőt az sem hat rá, ha a munka teljesen megszűnik”, írja felettébb merészen a szerző, s máris felvillan előttünk a nagyszerű lehetőség: kimutatni ezt az összes bürokratikus intézmények és életmegnyilvánulások esetében külön-külön — nem is marad adósunk a szerző! —, sőt felrémlik előttünk a termelés elbürokratizálódásának a jelensége is. Kezdetben a szerzőnek, akinek művei között csupa érdeemes szakkönyvet találunk, aligha járt az eszében a satíra, hanem csak egy bizarr elméleti ötletét fejtette ki az *Economist* szakfolyóiratban, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy jókora fejtörést okoz és zavart kelt majd szakkörökben. Könyvének első írása, a Parkinson törvény vagy az Emelkedő Piramis erről tanúskodik: ötlete bizarrságáról tudott, az elméletében rejlő képtelenséget azonban csak igen-igen megbúvó könnyedséggel és játékossággal lebentette fel, de korántsem élezte ki, mint ahogy azt a satíra igényli. Utóbb ez a bizarrságtudatból fakadó játékosság bizonyult satirikus élnek, de csak a későbbi írások fényében, amelyekben a szerző rájött, hogy a tudományos adathalmazás kitűnő fegyver a legbószítóbb dolgok bizonyítására is — a satíra régóta él vele, gondoljunk Swift *Szerény javaslat* című nagyszerű írására —, s az elméletből fakadó képtelen helyzetet nyíltan s tudatosan kiélezte, némely írásban meg — például A pálmalevél viskótól a Packardig és A káderezés címűben — éppenséggel tüntetően, túlságosan is játékosan túlfeszítette, némiképpen el is laposította.

Igazuk van méltatóinak: Parkinson a swifti hagyományokat követi, de úgy véljük, hogy a nagyszerű hangszernek csupán ártatlanabb, szelídebb billentyűin játszik. Nem rendelkezik azzal az elsöprő hatóerővel, amely felrázza minden erkölcsi energiánkat, nem tud égető felháborodást csiholni belőlünk, amely aztán mély undorba torkollna. Nem véletlenül említettük az imént Swift *Szerény javaslatát*. Parkinson legfeljebb megvetésre sarkall bennünket. Jól kigúnyolja a tollhegyre szúrt jelenséget, de mégsem tesz bennünket teljesen immunissá a kigúnyolt dologgal szemben, legfeljebb önmegvetésbe süppedt, amit azonban perfid cinizmussal jól túl lehet élni. Nem mutatja meg témáját olyan összefüggésben, hogy igazán ragadozó vad módjára belénk marjon; satírája nem fordul igazi, per-

zselő szarkazmusba. Aktualitása miatt azonban megérdemli a legnagyobb népszerűsítést; olyasmire nyitja ki a szemünket, ami egész világunkat felforgathatná.

M. N.

A MEG NEM SZŰNŐ ÁTVÁLTOZÁS

Publius Ovidius Naso: *Átváltozások*, Magyar Helikon, Budapest, 1964.

Hol éig emelték, hol porba sújtották; puritánságukban is káprázni akaró hősi korok elmondták dekadensnek, cinikusnak, késői embernek, aki fel-felcsillanó, sosem látott tökélye ellenére is csak modoros cifraságokkal, költői virágocskákkal tűzdeli tele műveit, s gyengéi révén lett halhatatlan; elmondták róla, hogy olcsón szállította az utókornak az antikvitást, pornográfiát mívelt, az ízléstelen allegóriát ápolta, szószátyárságában nem volt ereje kihúzni verseiből a tobzódó részletek oda nem illő sorait — pedig csak azt tudta, amit a zsenikolosszások, Cervantes vagy Balzac: művük akkora, hogy nekik szabad „rosszul” is írni: Vergilius káprázatos tökélye csak hideg csillogás, hófödte vakító hegycsúcs, Ovidiuséból azonban az emberközelség melege árad. Még istenei is gyarló emberekké válnak, s csak halk, megértő iróniát érdemelnek alkotójuktól, a művésztől, hiszen a művész Ovidiustól kezdve szakít a mimesissel, a meglevő világ utánzásával — lásd Pygmalion király nagyszerű történetét —, a művész képzeletét kelti életre, önkezeivel mintázza meg: a modern kor költőjéhez így vezet tőle az átváltozások hosszú útja. A metamorfózis, amelyet oly erőteljesen énekelt meg abban a korban, amely öröknek kívánta volna tudni magát, Ovidius nagy művében gyökerezve folyik tovább, újra és újra megtermékenyítvén a későbbi korokat, miközben Vergilius, a nagy vetélytárs csak úttalanul s élettelenül ragyog: az Átváltozás novellái Boccaccio novellafüzéréihez vezetnek, s ami Ovidiusnál az egybefűzés, a változatos összekapcsolás bokros problémája, ott kísért a modern regény legnagyobb, megoldatlan kompozíciós problémájaként napjainkban is, amit az asszociációs elburjánzás még csak fokoz; ugyanaz az asszociáló rend ez, amely Ovidiusnál a részletek tombolásában, a lélekrajz finom rezdüléseinek eluralkodásában, mellékágak hajtásában nyilatkozik meg: hosszú évszázadok fel is rótták neki. A metamorfózis tovább tart: a régi vita, hogy vajon az áradat leírásakor elbírhata-e a vers oly valótlan képet — Ovidius tolla fékezetlenségének példájaként emlegették —, hogy farkasok s bányások együtt úsznak a habbal, nem temeti-e el őket az áradat, ma már el-

dőlt: egy érzelem találó képei részleteiben adják az összérzetet — Richards mondta Eliotról: verse egészének *fonalán* nincs mit megérteni: az apró részletek összenyomása adja az egész összérzetet s értelmet —, számonkérhetni-e tehát a mimesist, a való, pontos összefüggést attól a költőtől, akit magateremtette világának önerejű képei vezetnek, s a részletek elburjánzásának hagyománya, íme, két évezred múltán csúcsosodik ki napjainkban. A metamorfózis tovább folyik: az a halk irónia, amely az Átváltozás hőseit éri s a művet is átjárja s az uralkodó túlzott dicsőítésével skorpióként öntestébe is belemar, ott teljesül ki Cervantes nagyszerű művében, s átjárja hőstelen korunkat is és minden kort, amelyben az istenek már csak gyarló emberek, s a hősök elenyésztek, mert az ember már csak ember.

Ha el is átkozzuk Ovidius annyiszor idézett sorait, a jelenimádók, a perczemberek jelszavát: „Gyönyörködjenek mások a régi dolgokban; én annak örülök, hogy most születtem, ez a kor felel meg erkölcseimnek”, ha fel is rójuk neki a gyámoltalanságot, hogy meghazudtolta az átváltozások immanens jövő felé fordulását, oly televényre bukkanunk művében, amely a négy kolosszus, Dante, Shakespeare, Cervantes, Goethe közelébe emeli őt.

M. N.

PÁRIZS PARASZTJA

Aragon: *Seljak iz Pariza*, Bg., 1964.

A legtöbb szürrealista alkotás programnyilatkozat, s ilyen Luis Aragon fiatalkori műve, a *Párizs parasztja* is, ám meglepő, hogy nem jutott a programnyilatkozatok sorára: negyven esztendő múltán is friss, élvezetes regény, amelyben a „csoda mechanizmusa” ma is hibátlanul működik. Az irodalomtörténet a legjobb szürrealista alkotások egyikének tartja ezt az esszékből, kínosan pontos helyzettanulmányokból és csodákból ötvözött művet — a szürrealista észjárás talán legtisztább képletteként.

A regény négy fejezete nemcsak más-más tájra visz el, de más a benne működő „technika” és törekvés is. Az *Előszó* egy modern mitológiáért című rész szép esszé a szürrealizmusról. Szembeszáll a „buta racionalizmussal”, és „érzékei csodás csalódásaira” esküszik, amelyek nyomán „az értelmetlen hiedelmek, sejtelmek, opzessziók és elragadtatások kertjébe” lehet jutni. A változást ünnepli, hogy felkiáltson: „Vajon sokáig érzékelhetem-e még a hétköznapok csodáját?”

A fiatal Aragon ugyanis a hétköznapiaknak a csodája izgatja, s mily paradoxon: hogy ehhez a csodához eljusson, a legkínosabb racionális módszerhez sem fél nyúlni. A *Passage de l'Opéra* című fejezete például Párizs egy darabjának olyan hű leírása, hogy a legpedánsabb szociográfusok is megirigyelhetnék. Az ismeretlen Párizst keresi, s túl rajta az ismeretlen, amelynek mindegyik részletében a csoda várja, hogy felfedezzék. Elragadtatott lírai részletek pattannak ki a pontos leírásból, így például egy nő hajkorona láttán, amelyben a borbélysegéd ujja játszik a tincsekkel. Majd esszészzerű futamok következnek a „szellem senkiföldjéről, ahová az egyén a társadalmi kényszer elől menekül”. Az „ébredés” ezeregyéjszakájának a meséit keresi az Opera körüli átjárók üzletei és lakásai között járkálva éppen úgy, mint Buttes-Chaumont parkjában, ahová barátaival, köztük André Bretonnal, ment ki egy éjszaka. (Természetérzés a Buttes-Chaumont-ban). A park ebben a szürrealista interpretációban a város tudat alatti világát jelenti. A sötétben fürdő park fái alatt tett séta a mitológia problémáit szólaltatja meg, s nem véletlenül. A fiatal Aragon, aki a modern mitológiát keresi Párizs utcáin és lelkületében, azt vallja, hogy a modern mítoszok a természetben folytatódnak s érintkeznek a tudatalattival. Itt olvashatjuk Aragon mítosz-meghatározását is: „a mítosz a logikai megsejtéseken kívül a tudat egyetlen hangja”. A paraszt álma ismét tanulmány a szürrealizmusról, védelme is, egyúttal pedig előkészítése Aragon pálfordulásának. A konkrétumot ünnepli benne („szerelmünk egyetlen tárgya a konkrétum”), amelyet nem lehet „leírni”, s a „túlhaladás” eszméjével búcsúzik az olvasótól.

S van e műnek még egy csodálatos mozzanata: miért kellett negyven esztendőnek elmúlnia, hogy újra felfedezzék? Miért kellett meghúzódnia Aragon jelentéktelenebb műveinek árnyékában ilyen sokáig?

Bori Imre

REGÉNY A XX. SZÁZADI AMERIKAI IRODALOMRÓL

Hemingway: *Pokretni praznik*, Bg., 1964.

A jugoszláv könyvkiadás néha igen gyorsan tud reagálni a külföldi irodalmi eseményekre, így jelentette meg az eredeti megjelenésének esztendejében Hemingway posztumusz könyvét, *A mozgó ünnepet*, amely nem a legjobb Hemingway-művek közé tartozik, de ki vitathatná el rendkívüli érdekességét?

Az élet élésének, élvezésének, érzékelésének a himnikus strófáit írta meg ebben a könyvében a halálára készülő szerző, elmerengve a boldog ifjúság rózsafelhőin, a betegség és az öregség oly messzi partjain ülve. De „kulcsmű” is *A mozgó ünnep*: „az élet élésének” Hemingway alkotásait olyannyira átjáró mozzanatáról vall, az életnek és az élésnek a kultuszát ünnepli és a gyönyörködés mitológiájába merül. A testi és szellemi harmóniáról beszél könyve fejezeteiben: a borok és ételek között inyenc módra válogató ember gyönyörűségétől a löversenyek izgalmán át az alkotó munka kiváltotta jóézésig a gyönyörök skáláját szinte végigjártassa itt Hemingway. Ismeretlen fiatalember volt akkor még, szorgalmasan küldözte cikkeit a kanadai újságoknak, és járta és élte Párizst. Mámorosan ismerkedett, s minden lépésével a kaland varázsát csempészte hétköznapijaiba. Így lehetett a párizsi kávéház „ösvadona” is, a márványsztaľ bozót, s nemes vadjai olyan emberek, mint Gertrude Stein, Ezra Pound vagy Scott Fitzgerald — a XX. századi amerikai irodalom oly jelentős és ismert alakjai, akikkel a fiatal Hemingway sorra megismerkedett, s akik Vergiliusai voltak kezdő íróságának.

Hemingway könyvének ezek az „irodalomtörténeti” fejezetei arcképszerűségükkel, elevenségükkel külön-külön is érdekesek, még akkor is, ha majd felfedezik, hogy Hemingway nagyon is egyénien értelmezte barátai vonásait ezekben a részletekben. Mindenesetre, az amerikai irodalom „párizsi korszakának” ez a regényes szakasza, amelyben a nagy nemzedékváltás játszódott le, hiszen Hemingway mellett majd feltűnik Párizs tornyai alatt Faulkner is, Hemingway emlékezéseiben az életnek azt a varázsát kapta meg, amelyet az irodalomtörténészekről hiába vár-nánk.

Hemingwayi ez a Hemingway-mű, amelyben a jellegzetes írói modor, látás és stílus érettségében mutatkozik meg. A „jelzők nélküli írás”, mondatainak feszültsége, a szavakban áramló aktivitás, az akcióban való gyönyörködés (és nem minden mondata akció-e?) — ezek a hemingwayi tulajdonságok kimerítetlen és mintaszerűen megvalósítva találhatók ebben az alkotásban, Hemingwaynek, ezekben az „Őszikéiben”, amelyekben az érett íróság találkozott önnön ifjúságával, hogy megaranyozza az „eltűnt időt”, amelyet a szerző emlékeiben felfedezett.

Bori Imre

VITA A TÁRSADALMI TÖRVÉNYEKRŐL A TÁRSADALMI SZEMLE HASÁBJAIN

A *Társadalmi Szemle* — az MSZMP elméleti és politikai folyóirata — két legutóbbi számában — a decemberben és januárban — helyet adott hasábjain egy érdekes vitának: Szabó András György és Gedő András cikkének a társadalmi törvényekről. Igen érdekes és időszerű kérdést vitat ez a két cikk: az emberektől függetlenül léteznek-e a társadalmi törvények vagy sem, és ha nem léteznek tőlük függetlenül, akkor mennyiben determinálják az emberek tevékenységét és mennyiben „olvashatók ki” ebből a tevékenységből.

Nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést a sztalin korszak eszmei örökségének leküzdése, és egy másik dogmatizmus, a kínai álláspont elleni harc teszi időszerűvé. Izgató kérdés pedig az, hogy egy olyan ellentmondással állunk szemben, amely csak most válik tudatossá: a sztalinizmus és újabban a kínai dogmatizmus egyszerre jelenti az ember szerepének, aktivitásának tagadását — az embertől független államapparátus, centralizmus, „osztálytudat”, párt stb. abszolút uralmát az egyén felett, az emberi élettel való rendelkezés teljes önkényének végzettségét — és ugyanakkor az ember szerepének, aktivitásának abszolutizálását: az ember kénye-kedve szerint alakíthatja a társadalmat, olyan irányt szabhat fejlődésének, amilyent akar, nem kell számolnia semmilyen objektív adottságokkal, hanem a szubjektív akarat, nevezzük központi tervezésnek, pártnak, Sztalinnak vagy Mao Ce-tungnak, legfeljebb az objektív törvények „meglovagolásával”, olyan irányt adhat az emberek tevékenységének, hogy ez a tevékenység lesz abszolút társadalmat formáló tényező. (Az emberi aktivitás szerepének hangsúlyozásakor néha még nálunk is elfelejtjük: éppen mi érvényesítettük azt a felfogást, hogy az emberi tevékenységnek ilyen abszolutizálása téves). Amíg azonban megmaradunk ennek a sztalin ellentmondásnak a keretében, tévesen közelítjük meg a társadalmat formáló ember és a társadalom által formált, determinált ember közötti viszony egész dialektikájának kérdését, és nem találhatjuk meg a helyes választ.

Mert kétségtelen, hogy ennek a vitának egyik pozitívuma a fenti ellentmondás felismerése — Szabó cikkében kimutatja, hol találkozik a fatalizmus és voluntarizmus a sztalin szemléletben, Gedő pedig hogy hogyan jelentkezik a kínai felfogásban az objektív törvények abszolutizálása, annak hirdetésével együtt, hogy az ember minden, az anyag semmi. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy sok mindenben túlhaladott Gedő *A revizionizmus filozófiai bírálata*hoz című 1961-ben megjelent könyvének — amivel az

első vitáikk írója szembehelyezkedik — sok álláspontja hisz abban a korban revizionistának tartottak sok olyan tételt, amely a marxi tanítás tisztaságának védelmét és továbbfejlesztését jelentette. Magától értetődik, hogy sok minden másképp vetődik fel ma, mint a könyv keletkezésének korában, hisz már a magyarországi gyakorlatban is túlhaladottá válik a revizionizmusnak és dogmatizmusnak olyan szembeállítás, amilyent Szabó cikke tartalmaz. Amíg azonban megmaradunk a sztalini kettősség keretében — egyszer az egyik elemet hangsúlyozva, máskor a másikat, egyszer az egyiket, máskor a másikat bírálva — nem oldhatjuk meg a társadalmi törvények kérdését. Mindaddig az egész vita idézetekkel való hadakozásra hasonlít, hisz nyilvánvaló, hogy a klasszikusoknál a kérdés minden egyes elemére lehet idézetet találni — ezért emlékeztet néha ez a vita a bibliamagyarázatok régi gyakorlatára. Mindaddig, amíg megmaradunk ennek a kettősségnek a keretében, megmaradnak azok a következtetlenségek is, amelyeket Gedő Szabó cikkében kimutat, mint ahogy érvényes marad az a kritika is, amelyet Szabó Gedőnek egyes régi — és a válaszban új formában felelevenített tételeiről mond, mindaddig néha az az érzésünk, hogy mindketten ugyanazt mondják, csak éppen másképp fogalmazzák meg, máshova teszik a hangsúlyt.

b-t

KRÓNIKA

NEM MINDEN ARANY, AMI — ROZSDATEMETŐ

Tavaly a *Híd* is foglalkozott Fejes Endre *Rozsdatemető* című regényével, amely eddig négy kiadásban, százezer példányban jelent meg, színpadra vitték, a közönségnél és a kritikánál egyaránt nagy sikert ért el. Nemrég Kovalovszky Miklós ismert nyelvész elemezte a regényt a *Magyar Nyelvőrben*, és a *Rozsdatemető* legtöbb kritikusaival ellentétben, elmarasztaló ítéletet hozott. Szerinte „a *Rozsdatemető* sikere stílusa ellenére következett be és... a kritika a regény művészi értékét a téma bátorságának és az írói kísérlet újszerűségének hatása alatt ítélte meg”.

Kovalovszky részletesen boncolgatja a *Rozsdatemető* kompozícióját, s megállapítja, hogy szerkesztési logikája igen furcsa, rengeteg benne a felesleges kitérő, sokhelyütt csak vázlatos, kerete „alig megokolt, ötletszerű és mesterkelt”. A jellemek szerinte vérszegények és sablonosak, az író nem tudta igazán plasztikusan ábrázolni alakjait. „Legtöbbjük csak egysíkú papírfigura marad, hiányzik belőlük az életszerűség dimenziója, az egyéniség megelevenítő árnyaltsága. Elsikkad vagy eltorzul a jellemek alakulásának logikája és motivációja is ezeken a gyorsított felvétellel készült és nagy kihagyásokkal összeillesztett filmkockákon. Az ábrázolás sokszor annyira vázlatos, hogy az alakoknak még arcuk sincs, csak nevük.” Fejtegetését így folytatja Kovalovszky: „Szinte azt mondhatjuk némi kiélezettséggel, hogy a *Rozsdatemető* hősei csak a szavaikban élnek, s amikor elevenednek meg a lapokon, amikor megszólalnak...”

Bizonyos motívumok ismétlődésével a könyv modorossá válik, mondja Kovalovszky. Egyúttal felteszi a kérdést, vajon a regény tömör, tényszerűen közlő, szentelen és szintelen hangja felel-e meg legjobban a mű tárgyának.

A *Rozsdatemető* nyelvét, stílusát egyébként sablonos megoldások, kész nyelvi formulák, fantáziátlanság, jellegtelen kifejezések, közhelyek jellemzik. „Ha szókincse alapján mérnök a regény írói értékét, igencsak gyenge helyezést érne el” — állítja a kritikus.

Összefoglalásként Kovalovszky megállapítja, hogy az összezsugorított, kivonatszerű „regényforma velejárója a szereplők rajzának sablonos káderjellemezéshez hasonló, kezdetleges vázlatossága is, amelyet sokszor az alak mozgatása és beszélgetése sem tud igazán valószínűvé, élővé tenni. A regény aprólékos és nyers valóság elemei közt furcsa ellentétként hat ez... Ha az író tannyira foglalkoztatja erkölcsi és művészi problémaként az ábrázolt társadalmi réteg élete, miért elégszik meg ilyen felszínes, elnagyolt megoldással?” Igen súlyos kitétele Kovalovszky-nak az is, hogy „a szerkezeti és tartalmi sűrítéssel járó, szinte csak jelzésekkel élő tömönatos epikai szűkszavúságból a *Rozsdatemető*-ben többnyire a legkönnyebb, felszínes, készen adódó megoldások születnek: tucatkülsőségekkel, közhelyekkel, szürke általánosságokkal, üres sablonokkal. (...) Miben láthatták vajon a könyv stílusa újszerűségét? Nem tehetek róla, olvasásakor, főként ha önmagukban nézem az egyes mondatokat, a régi füzetes regények vagy a szakmányban fordított ponyvákotetek stílusa jut eszembe... Kár, hogy az író formai kísérlete... sok selejtet halmozott föl: így lett a *Rozsdatemető* stílusa, sajnos, a stílus rozsdatemetőjévé” — fejezi be értékezését Kovalovszky Miklós.

FOLYÓIRATOK HALÁLA ÉS FELTÁMASZTÁSA

A szlovén folyóiratok ma igen tarka képet mutatnak — panaszkodik a *Književne novine*-ben Tone Potokar. Nincs Szlovéniában egy tisztán irodalmi folyóirat, mert mindegyikben találunk olyan anyagot is, aminek kevés vagy semmi köze az irodalomhoz. 1964 elején négy olyan folyóirat jelent meg Szlovéniában, amelyet irodalminak neveztek: Ljubljánában három — a *Sodobnost*, a *Perspektive* és a *Problemi* —, Mariborban pedig a *Nova obzorja*. Irodalmi jellegű írásokon kívül közöltek ezek a folyóiratok cikkeket a képzőművészetről, zenéről, színházról, sőt filozófiai, közgazdasági, pszichológiai problémákkal is foglalkoztak. Mindenek folyóiratok voltak. Rendszeres megjelenésüket, életüket azonban más nehezítette meg: bizonyos lankadtságot, fáradságot lehetett észrevenni. Sok minden történt, ami kedvét szegte a szerkesztőknek, munkatársaknak.

Már a múlt év tavaszán megszüntették a *Perspektive* című folyóiratot, aztán az év végén leváltották a *Sodobnost* szerkesztő bizottságát, ugyanakkor pedig lemondott

a *Problemi* szerkesztő bizottsága. A maribori *Nova obzorja* megszűnt. Tavasszal és az év végén igen heves vita kerekedett a folyóiratok helyzetéről, feladatairól, a kiadók jogairól. A *Sodobnost* szerkesztőségének szemére vetették — írja Potokar —, hogy egy szűk körön kívül nem voltak munkatársai, s a Szlovén Íróegyesület egy összejövetelén arról tárgyaltak, hogy a Szocialista Szövetség, mint a folyóirat megalapítója, tűzze napirendre az ügyek rendezését.

A maribori *Nova obzorja* már hét évvel ezelőtt váltságba került. Annak idején a kiadó valamiképp megoldotta a kérdést, tavaly nyáron azonban újból kritikuss helyzet állt elő. Ekkor a maribori írók egy csoportja elhatározta, hogy az új évben *Dialogi* címmel új folyóiratot indít.

A *Sodobnost* leváltott szerkesztő bizottságának tagjai voltak, többek között, Drago Šega, Dušan Pirjevec, Niko Grafenauer is. A folyóirat kiadója, a Szlovén Állami Könyvkiadó, új szerkesztő bizottságot nevezett ki, a Szocialista Szövetség szlovéniai főbizottságával egyetértésben, s az új szerkesztőség tagjai között találjuk Matej Bort, Lojze Krakart, Mitja Mejakot (főszerkesztő), Bojan Štinet, Ciril Zlobecet és másokat.

Így aztán, úgy látszik, az idén csak két folyóirat jelenik majd meg Szlovéniában, a *Sodobnost* és a maribori *Dialogi*.

Amíg Szlovéniában így megcsappant az irodalmi folyóiratok száma, Szerbiában új folyóirat indításának gondolata merült fel. Az ötletet (nem először és nem elsőnek) Predrag Palavestra, a *Književne novine* szerkesztője vetette fel lapjában.

Nemrég ugyanis a Srpska književna zadruga kiadó Skerlić-émlékkönyvet adott ki; a kötet mint az egykori *Srpski književni glasnik* című folyóirat száma jelent meg. A *Srpski književni glasnikot* 1901-ben Bogdan Popović, az ismert szerb esztéta és irodalomtörténész alapította, s a XX. század első négy évtizedében a legszínvonalasabb és legkiemelkedőbb szerb irodalmi folyóirat volt. Szerkesztői között találjuk Pavle Popovićot, Jovan Skerlićet, Slobodan Jovanovićot és Milan Bogdanovićot is. A második világháború első éveiben szűnt meg. Palavestra az emlékkönyv megjelenésének alkalmából azt javasolja, támasszák fel a *Srpski književni glasnikot*, melyről a háború után „túlságosan békülékenyen, gondtalanul és könnyen lemondunk.” Palavestra úgy véli, egy ilyen hagyományokkal rendelkező folyóirat újraindítása visszahozhatná az irodalomnak már-már elvesztett tekintélyét.

SZOVJET IRODALMI ESEMÉNYEK

A Szovjet Írószövetség leningrádi alosztályában a liberálisabb felfogású írók élesen kikelték Alekszandr Prokofjev főtítkárr ellen, és kiharcolták leváltását. Helyébe

Mihail Dudint nevezték ki, aki állítólag közmegebecsülésnek örvendő, különösen a fiatalabb szovjet irodalomkedvelő közönségnél.

A *Lityeraturnaja Rosszija* című lapból továbbá arról értesültünk, hogy a fiatal és az idősebb szovjet írók között heves harc folyik. A fiatal tollforgatók ugyanis át akarják venni e maradibb fölfogású idősebb íróktól az alosztályok vezetését.

Daniel Granin, a fiatalabb, liberális felfogású tollforgatók egyike többek között kijelentette: a Szovjetunióban jelentős intellektuális változások mentek végbe, amióta Alekszej Koszigin vette át a miniszterelnöki tisztséget. Az írószövetség leningrádi alosztályában viszont semmi sem változott, minden a régi maradt. A titkárság továbbra is adminisztratív munkákkal foglalkozik, ahelyett, hogy kreatív problémák megoldásán fáradozna.

A *Novij Mir* című irodalmi folyóirat beszámol arról, hogy elhalasztották Ilja Ehrenburg emlékiratainak kiadását. A könyvnek még tavaly ősszel meg kellett volna jelennie. Sokan úgy hiszik, hogy a könyv megjelenése azért késik, mert Hruscsov volt miniszterelnök beszélt rá Ehrenburgot emlékiratainak megírására Ilja Ehrenburg emlékirataiban bőven foglalkozik a Sztalin-korszak utáni időszakokkal is.

FINN SZÍNHÁZI ÉLET

A londoni *Times* egyik legutóbbi számában érdekes adatokat találunk a finn színházi életről. Megtudjuk például, hogy a Helsinkiben működő Finn Nemzeti Színház Arvi Kivimaa igazgatása alatt évről évre jelentősebb sikereket ér el.

Pontos kimutatások szerint ennek a színháznak évente 200 000 látogatója van. Ez a szám Helsinki alig félmillió lakosához képest elképesztő. Évente 16 bemutatót tartanak. Nemrégén az avantgardista darabokat bemutató kamaraszínház mellett megnyitották a Harmadik Színpadnak elnevezett stúdiószínházat is, ahol a közönség a háború alatti londoni Players' színház mintájára asztalok mellett ül.

Helsinkiben színiakadémia is működik. Finnország 35 színháza innen kapja az utánpótlást nemcsak színészekben, hanem rendezőkben is. Csak Helsinkiben például, az operaházzal együtt, 12 színház van.

Ha a lakosság számához arányítjuk, Finnországban nevelik a legtöbb fiatal dramaturgot a világon. A fiatalokat bátorítják az évente tizenkétszer kiosztásra kerülő díjakkal is. Gyakran szerveznek szemináriumokat, amelyekben kiemelkedő írók és színdarabszerzők ismertetik a színdarabírás műhelytitkait. Ezenkívül magában a színházban is rendszeresen adnak gyakorlati tanácsokat a fia-

tal szerzőknek, például szakemberek közreműködésével újra írhatják a darab gyengébb jeleneteit vagy párbeszédeit.

A fiatal szerzők közül néhányan már külföldön is ismertekké váltak. Eva-Liisa Manner Eros és Psyche című művét például a francia rádió is sugározta.

A finnek nagy gondot fordítanak a gyermekek színházi nevelésére. Az elmúlt tíz évben például a klasszikus színműveket gyermekek is játsszák. Ezek az előadások mindig telt ház előtt mennek. Ugyanakkor a színházak délutáni előadásokat is szerveznek, csak iskolások részére.

A Finn Nemzeti Színháznak, nagy teljesítménye ellenére, nincs nagy gárdája. Összesen százhatvanöt embert foglalkoztat, s ezek közül csak negyvenkettő színész.

JEGYZETEK

E számunkban tovább bővült a Híd kül-György az Amerikai Egyesült Államokból, Eörsi István és Barlai József Maföldi munkatársainak köre: Gömöri gyarországról, Monoszlóy M. Dezső pedig Csehszlovákiából küldte el írását.

FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1965. FEBRUÁR. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT
— SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MI-
SICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-
TÓL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜL-
DÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-
I KIRENDELTSÉGÉNÉL A 151-11/1-255-OS FOLYOSZÁMLÁRA. BEFIZE-
TÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETESI DÍJ:
BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉL ÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉL ÉVRE 700 DINÁR, KÜL-
FÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,17 DOLLÁR. — KÉSZÜLT
A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVI SADON

